

ISSN 0354-6039 UDK 80+82(05)

R I J E Ć

Časopis za nauku o jeziku i književnosti

Nova serija, br. 13

Nikšić, 2016.

R I J E Ć

Journal of studies in language and literature

New series, No 13

Nikšić, 2016.

FILOLOŠKI FAKULTET UNIVERZITETA CRNE GORE

INSTITUT ZA JEZIK I KNJIŽEVNOST

RIJEČ
ČASOPIS ZA NAUKU O JEZIKU I KNJIŽEVNOSTI

Redakcija

Lada BADURINA (Rijeka), **Tatjana BALAŽIC-BULC** (Ljubljana),
Rajka GLUŠICA (Nikšić), **Slobodan GRUBAČIĆ** (Beograd), **Marina**
KATNIĆ-BAKARŠIĆ (Sarajevo), **Marija KRIVOKAPIĆ** (Nikšić), **Rade**
KONSTANTINOVIĆ (Beograd), **Igor LAKIĆ** (Nikšić), **Vesna**
MOJSOVA-ČEPIŠEVSKA (Skoplje), **Zorica RADULOVIĆ** (Nikšić),
Svein MONNESLAND (Oslo), **Svenka SAVIĆ** (Novi Sad), **Paul-Louis**
THOMAS (Pariz), **Jean Jacques TATIN-GOURIER** (Tours), **Boguslaw**
ZIELINSKI (Poznanj)

Glavna urednica
Rajka GLUŠICA

Sekretarski poslovi
Milena MRDAK MIĆOVIĆ
Nataša JOVOVIĆ

Nikšić, 2016.

SADRŽAJ

Predgovor	5
------------------------	---

RASPRAVE I ČLANCI

Jelena BAŠANOVIĆ-ČEČOVIĆ O dosadašnjem radu na <i>Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika</i>	9
---	---

Rajka GLUŠICA Rješenja nekih leksikografskih problema u <i>Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika CANU</i> (bilježenje homonima, leksema sa prefiksoidom u prvom dijelu i silaznih akcenata van prvog sloga)	21
---	----

Jelena BAŠANOVIĆ-ČEČOVIĆ Tipovi ekspresivne leksike u građi za prvi tom <i>Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika</i>	41
--	----

Rajka GLUŠICA Hajka na <i>Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika</i>	57
--	----

Bojan MINIĆ O argumentima u kritici <i>Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika</i>	73
--	----

Радомир В. ИВАНОВИЋ „Кључар од језика” (Допринос компаративном проучавању предајних облика)	89
---	----

Branka KOVAČEVIĆ Neki frazeologizmi razgovornog stila sjevera Crne Gore (strukturalna, semantička i stilistička analiza)	111
--	-----

Jelena VULANOVIĆ MRKAIC The cultural turn in the study of phraseology: some elements of culture in Njegoš's phrasicon	131
---	-----

HRONIKA

- Nataša JOVOVIĆ
Jedan od najznačajnijih datuma u duhovnoj istoriji Crne Gore... 151
- Jelena BAŠANOVIĆ-ČEČOVIĆ
Prvi cjeloviti opis crnogorske leksike 157

REAGOVANJA

- Jevrem Brković
Protiv hajke 165
- Tatjana ĐURIŠIĆ-BEČANOVIĆ
Buka i bijes 167
- Bojan MINIĆ
Nijesu sve greške zaista greške 171
- Rajka GLUŠICA
Struka u sudaru sa politikanstvom 175
- Autorski tim Rječnika CANU
Mnogi prigovori su potpuno neutemeljeni 181

Predgovor

I ovaj trinaesti broj nove serije *Riječi*, kao i prethodna tri, uređen je tematski. Posvećen je leksikologiji, frazeologiji i leksikografiji, a najvećim dijelom najznačajnijem leksikografskom i kulturološkom događaju 2016. godine u Crnoj Gori, a to je izlazak iz štampe Prvog toma *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika* u izdanju Crnogorske akademije nauka i umjetnosti. Iako izrada najvećeg leksikografskog djela rađenog u našoj zemlji po važnosti prevazilazi sve do tada urađeno u toj oblasti, izlazak Prvog toma ovog *Rječnika* iskorišćen je za brutalni obračun sa autorskim timom i izdavačem *Rječnika*. Epilog dvomjesečne organizovane hajke na *Rječnik* i ljude koji su radili na njemu bio je izglasavanje Rezolucije o *Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika* u Skupštini Crne Gore (30. jula 2016), kojom je obustavljena dalja distribucija *Rječnika*. Realizacija najvažnijeg projekta CANU, metodološki unaprijeđena zahvaljujući korpusnoj lingvistici i kompjuterskoj leksikografiji, a tehnički ubrzana korišćenjem računarske tehnologije i namjenski kreiranih softvera i programa, brutalno je stopirana.

S obzirom na to da su sudbinu *Rječnika* odredili politički interesi i razlozi, a ne naučni ili leksikografski nedostaci njegovi, i da se pod pritiskom organizatora i izvođača hajke stekao utisak u javnosti da se radi o bezvrijednom ili čak „skarednom djelu”, ovaj tematski broj *Riječi* sadrži naučne radove koji se bave *Rječnikom* sa ciljem da se naučnoutemeljenim pristupom ovom leksikografskom djelu prikažu neke od njegovih odlika. Iz tog razloga u njemu ćemo hronološkim redom objaviti, pored radova koji se prvi put pojavljuju, i dva rada o *Rječniku* saopštena na međunarodnom slavističkom skupu *Njegoševi dani 6* (2015) i jedan rad objavljen u uglednom sarajevskom časopisu *Pismo* (2014). Željeli smo da na jednom mjestu zainteresovana naučna javnost može naći sve do sad napisano o *Rječniku* i objavljeno u naučnim publikacijama ili saopšteno na naučnim simpozijumima, da bi se stekao objektivniji uvid u metodologiju rada pri izradi ovog leksikografskog djela i neke od postignutih rezultata.

U rubrici *Hronika* nalaze se prikaz promocije *Rječnika* održane 8. aprila 2016. u Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti, kao i govor jedne od redaktorki *Rječnika* na toj promociji, dok se u rubrici *Reagovanja* objavljuju hronološkim redom neke od reakcija u odbranu ovog

leksikografskog djela, kao i odgovori autorskog tima *Rječnika* na primjedbe iznesene u dnevnim novinama. Autorski tim je u toku trajanja hajke na Rječnik četiri puta odgovarao kritičarima. Ovdje objavljujemo posljednje reagovanje koje sadrži odgovore na najčešće i najkрупnije primjedbe iznesene tokom dvomjesečnog kritikovanja *Rječnika* CANU.

Nadamo se da ovim tematskim brojem časopisa *Riječ* dajemo naučnoj javnosti mogućnost da se upozna sa metodologijom izrade deskriptivnog rječnika nacionalnog jezika, sa nekim od karakteristika i vrijednosti *Rječnika*, ali i sa sudbinom koja je zadesila ovo djelo nakon izlaska Prvog toma iz štampe.

Urednica *Riječi*
Rajka GLUŠICA

RASPRAVE I ČLANCI

Jelena BAŠANOVIĆ-ČEČOVIĆ
Crnogorska akademija nauka i umjetnosti
Podgorica

O DOSADAŠNJEM RADU NA RJEČNIKU
CRNOGORSKOG
NARODNOG I KNJIŽEVNOG JEZIKA

U radu se analiziraju dosadašnje faze i aktivnosti u izradi *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika*, koji je trenutno jedan od najznačajnijih projekata Crnogorske akademije nauka i umjetnosti. Kako je njegova realizacija značajno osavremenjena korišćenjem računarskih tehnologija, ukazaćemo na prednosti specijalizovanih i namjenski kreiranih programa, koji su doprinijeli bržem završetku dvije značajne faze u izradi *Rječnika* – faze sakupljanja leksičke građe i faze izdvajanja budućih odrednica za *Rječnik*, a značajno će ubrzati rad u posljednoj fazi – fazi leksikografske obrade odredničkih riječi. Pažnju ćemo posvetiti i principima odabira rječničke građe, leksičkoj slojevitosti već objavljenog *Registra za Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika*, te formalnoj strukturi odrednice i problemima vezanim za njeno identifikovanje i uspostavljanje. Otvorivši novu epohu u izradi rječnika u Crnoj Gori, prvenstveno zbog opredjeljenja za korišćenje savremenih tehnologija, *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* značajan je doprinos razvoju crnogorske leksikografije, ali i povod za neka nova, šira istraživanja i leksikografske poduhvate. Njegova izrada je nužnost i djelatnost od nacionalnog značaja. Zato se u radu ukazuje i na trenutne mogućnosti i potrebe za izradom ovog *Rječnika*, koji bi sistematizovao leksiku standardnog jezika i sačuvao od zaborava leksičko blago crnogorskih narodnih govora.

Ključne riječi: Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika, leksema, odrednica, principi odabira odrednica, elektronski korpus, računarske tehnologije, leksikografska obrada, leksička slojevitost

1. Da bi se opisao jedan jezik na svim nivoima jezičke strukture, pored gramatike i pravopisa, potreban mu je i rječnik. Dok se gramatika i pravopis mogu prepustiti individualnim pregaocima, izrada rječnika jednog jezika obično je povjerena timovima u najznačajnijim akademskim ili naučnim institucijama, koje time dobijaju vodeću ulogu u profilisanju jezičkog razvoja jedne zajednice. Zato izrada *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika* pod pokroviteljstvom renomirane institucije, kakva je Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, znatno doprinosi njegovom autoritetu i još više ga preporučuje za jedan od temeljnih tekstova crnogorske kulture.

2. Odlukom Predsjedništva CANU, 2011. godine, prihvaćen je projekat *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* i formiran Savjet za izradu *Rječnika*, čiji su članovi istaknuti stručnjaci iz različitih naučnih oblasti i disciplina. Budući da je osnova svakog rječnika njegov leksički fond, na počecima realizacije ovog projekta postavilo se pitanje šta od raspoloživog materijala unijeti u *Rječnik*, a šta izostaviti. Pri tome se imalo u vidu da *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* leksičkim inventarom treba da obuhvati riječi iz narodnog jezika i istovremeno leksičku građu pisanog umjetničkog, stručnog, naučnog i ostalog jezičkog stvaranja, te se pitanje odnosa narodnog i književnog jezika i prisustva mnogobrojnih sinonima na toj relaciji moralo riješiti još na počecima njegove izrade.

3. Poslije usvojenih načelnih opredjeljenja i odluke o korišćenju savremene metodologije u prikupljanju, odabiru i obradi rječničke građe, pristupilo se radu na *Rječniku*, koji se odvijao u fazama. U prvoj fazi izrade *Rječnika*, na osnovu prijedloga i preporuka Savjeta, utvrđen je *Izvornik za Rječnik*, koji je obuhvatio reprezentativna ostvarenja pisaca sa područja Crne Gore (počevši od Petra I Petrovića Njegoša naovamo), rječnike jezika crnogorskih pisaca i crnogorskih narodnih govora, djela iz različitih stručnih oblasti i disciplina, te crnogorsku periodiku. Ostavljena je mogućnost da se u kasnijim fazama istraživački korpus može proširivati djelima koja bi doprinijela slojevitosti leksike u *Rječniku* i njenom strukturnom i semantičkom bogatstvu.

4. Pored leksikografskih univerzalija i utvrđivanja *Izbornika za Rječnik*, u daljoj realizaciji ovog projekta izdvojile su se specifičnosti uzrokovane kompjuterizacijom i težnjom ka osavremenjivanju leksikografskog rada. Usvojen je prijedlog o kupovini i instaliranju specijalnog skenera, koji je omogućio izradu elektronskog korpusa, a namjenski je kreiran i softver koji je prepoznao grafeme *š* i *ž* potvrđene u crnogorskim

narodnim govorima i definisane *Pravopisom crnogorskoga jezika*¹. Tako je korišćenje novih tehnologija i opredjeljenje za izradu elektronskog korpusa značajno osavremenilo metodologiju izrade Akademijinog *Rječnika*, a Crnu Goru i njenu leksikografsku praksu izdvojilo u odnosu na region. Umjesto postupaka koji bi pretpostavljali detaljno iščitavanje korpusa, odabir odrednica iz obimne građe i njihovo prekucavanje ili čak prepisivanje sa širim kontekstom, a u vezi s tim i sporije kreiranje sveobuhvatnog leksičkog fonda, donesena je odluka o izradi elektronskog korpusa koji obezbjeđuje savremeni način rada i doprinosi bržem završetku dvije značajne faze u izradi *Rječnika* – faze sakupljanja građe i faze izdvajanja odredničkih riječi. Elektronski korpus, koji u formalno-matematičkom smislu predstavlja računarsku bazu podataka, obezbjeđuje efikasnu eksploataciju korpusa jednog jezika, garantuje brzinu i preciznost analize, koju mogu izvršiti specijalizovani računarski programi. Ovaj koji je uradila Crnogorska akademija nauka i umjetnosti spada u kategoriju opštih korpusa jer uključuje širok spektar tekstova, a kako prezentuje leksiku od tekstova Petra I Petrovića Njegoša, preko crnogorskih narodnih govora, do savremenih pisaca iz Crne Gore i naučnog diskursa, istoričari jezika, dijalektolozi, etnolozi, kulturolozi u njemu mogu naći bogatu građu za praćenje promjena jezika crnogorskog govornog prostora kroz vrijeme.

4.1. U cilju uspješnije i racionalnije realizacije projekta, djela obuhvaćena *Izvornikom* podijeljena su u 16 oblasti, što je omogućilo kreiranje posebnih baza podataka, odnosno rječnika u okviru svake oblasti (*Književnost; Rječnici crnogorskih narodnih govora i rječnici jezika pisaca; Lingvistika i stilistika; Teorija književnosti; Sociologija; Filozofija i antropologija; Istorija; Geografija; Biologija; Medicina; Matematika, mehanika, elektronika; Pravo; Ekonomija; Vaspitanje, obrazovanje, sport; Umjetnost; Časopisi*). Prije bilo kakve obrade, svako djelo moralo se pripremiti u WORD formatu. Za tu svrhu pristupalo se skeniranju, tj. transformaciji odabranih tekstova u sliku, a zatim njihovoj OCR obradi. Pripremljeni WORD fajl unosio se u aplikaciju istovremeno sa izborom jedne od 16 oblasti kojoj djelo pripada. Tako realizovana aplikacija predstavlja pomoćni alat za statističku leksičku analizu i od neprocjenjive je pomoći u obradi većeg ili manjeg broja djela i njihovoj pripremi za proces izrade različitih tipova rječnika. Kada su u pitanju karakteristike aplikacije, važno je pomenuti operacije (funkcije) koje se iz nje mogu vršiti:

¹ Pravopis crnogorskoga jezika, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica, 2010.

pregled svih riječi u izabranom djelu, frekvencija pojavljivanja riječi u izabranom djelu, indeks riječi u izabranom djelu i, što je za nas bilo najvažnije, indeks riječi u izabranoj oblasti. Rezultate analize moguće je dobiti korišćenjem nekog od pomenutih izvještaja koji su optimizovani za upotrebu unutar EXCEL aplikacije za tabelarna izračunavanja.

5. Opređeljenje za izradu elektronskog korpusa učinilo je izuzetno zahtjevnom, u vremenskom i finansijskom smislu, prvu fazu izrade projekta. No, iako je upotrebom savremenih tehnologija realizacija *Rječnika* bila znatno olakšana, ona nije isključivala obavezu angažovanja jezičkih stručnjaka u fazi izdvajanja odredničkih riječi. Shodno prethodno utvrđenim principima, dobijena građa morala se vješto i znalački ekscerpirati iz cjelokupne starije i novije književne produkcije, zatim iz svih oblasti pisane riječi: nauke, umjetnosti, politike, žurnalistike, administracije, privrede, sporta, domaće i strane terminologije, tehničkih disciplina različitih struka, te su u drugoj fazi izrade *Rječnika* angažovani lingvisti, od kojih se dvoje već oprobalo u poslovima izrade dijalekatskih rječnika u Institutu za jezik i književnost „Petar II Petrović Njegoš“ Crnogorske akademije nauka i umjetnosti. Od jezičkog materijala, koji je karakterisala prilična šarolikost oblika riječi koje su se pojavljivale u korpusu, trebalo je pripremiti inventar budućih odrednica za *Rječnik*. Načelo njihovog nizanja bilo je azbučno budući da će izdanje *Rječnika* biti ćirilicno. Kao rječnik koji će sistematizovati leksičko blago standardnog jezika, koje je u upotrebi, i sačuvati od zaborava leksiku crnogorskih narodnih govora, koja lagano iščezava, *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* pripadaće kategoriji deskriptivnih rječnika srednjeg obima u kojem će se leksička jedinica, kao predmet opisa, davati u ukupnosti svojih oblika i značenja (Ristić 2006: 118). Budući da su u elektronski korpus koji je uradila Crnogorska akademija nauka i umjetnosti ušli samo tekstovi obuhvaćeni izvornicima za *Rječnik*, dobijeni fond od skoro 90 000 riječi pravo je leksičko blago za crnogorski jezik koji nema dugu leksikografsku tradiciju, a koje će se u kasnijim fazama izrade dopunjavati.

6. Angažovanost u profesionalnom dijelu izdvajanja odrednica omogućila je da u ovom radu ukažem na neke od principa njihovog oda-

bira, probleme vezane za identifikovanje i uspostavljanje odredničke riječi, a dijelom se osvrnem i na strukturu i leksičku slojevitost publikovanog *Registra za Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika*².

6.1. Vjerovali smo da izdvajanje odrednica nije komplikovan posao, da problema i nedoumica neće biti mnogo, te da će teškoće nastupiti tek u kasnijim fazama pri identifikovanju semantike i uspostavljanju hijerarhije značenja kod višeznačnih riječi, što je nesumnjivo najteži dio leksikografskog posla. No, uporedo sa radom na *Registru* javljale su se teškoće pri pravilnom izdvajanju i uspostavljanju odredničke riječi (Nikolić 2002: 49). Iako se u dostupnoj leksikografskoj literaturi obično upućuje na odsustvo opšteprihvaćenih normi u odabiru odrednica (Zgusta, 1991: 230), faktori koji su mogli uticati na našu odluku mogli bi se se svrstati u četiri kategorije: *oblik odrednice, učestalost pojavljivanja leksičkih jedinica u elektronskom korpusu* i, najvažniji određujući faktori, *obim rječnika i tip rječnika, svrha kojoj je namijenjen*.

6.2. Osnovni oblik riječi obično je bilo lako utvrditi. Problemi su nastupali kada je bez bilježenja akcenta u *Registru*, koji često diferencira semantičke sadržaje, trebalo razdvojiti riječi istog oblika a različite gramatičke kategorije, pa su uz odrednice koje imaju isti grafemski lik navođeni kvalifikatori gramatičke vrste kojoj odrednica pripada, npr. *dobro* (im.), *dobro* (pril.). S obzirom na to da je *Registar* samo popis riječi evidentiranih u izvornicima, smatrali smo da je uz manje poznate odrednice, kod kojih nije očigledna pripadnost određenoj gramatičkoj vrsti, bilo potrebno navesti i skraćenicu vrste kojoj riječ pripada, npr. *kiš* (uzv.), *oskoke* (pril.), *dabili* (rječ.). Probleme su nam prčinjavali i glagoli koji sa povratnom rječcom *se* realizuju drugačije značenje u odnosu na glagole bez ove rječce. Zato su *doćerati* i *doćerati se* navedeni kao zasebne odrednice, što može uputiti na zaključak da se već u *Registru*, i bez leksikografske obrade, dijelom uputilo na neisrpne izražajne mogućnosti popisane leksike. Glagoli koji se mogu realizovati sa i bez povratne rječce *se*, a pri tom su istog semantičkog sadržaja, navođeni su s ovom rječcom u zagradi. Radi ekonomičnosti, neki prilozi, ali i imenice m. roda koje označavaju nosioca određenog zanimanja, navodili su se sa finalnim vokalom *a* u zagradi, npr. *kad(a)*, *zgoreg(a)*, *artist(a)*, *pijanist(a)*. Neuje-

² Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika – Registar, knj. 7, Institut za jezik i književnost „Petar II Petrović Njegoš“, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2014, 1–966.

dnačenost nekih oblika, koju smo obično pravdali različitom pravopisnom normom, njenom nedosljednom primjenom ili propustom korektora u tekstovima izvornika, nije nam stvaralo problem jer je na počecima izrade *Registra* donesena odluka da će se prilikom rada na *Rječniku* koristiti *Pravopis crnogorskoga jezika*. Iako se još na počecima nametnulo pitanje u kojem obliku navoditi riječi iz narodnog jezika, jer je *Rječnik* konceptijski osmišljen kao rječnik književnog i narodnog jezika, leksika crnogorskih narodnih govora navodila se u obliku koji je usklađen sa fonetskim i morfološkim zakonima jezika standarda (npr. infinitiv je uvijek sa finalnim *-i*, očuvana je suglasnička grupa *-st-*, iako je u crnogorskim govorima sklona uproščavanju, očuvane su i medijalne suglasničke grupe *-ds-* i *-ts-* ispred *k*, iako u crnogorskim govorima pokazuju tendenciju uproščavanja i zamjene glasom *c*, itd.).

6.3. Kako su se leksičke jedinice morale identifikovati morfološki, buduće *odrednice* izdvajale su se u svom osnovnom obliku – nominativu jednine ili množine kod imenskih riječi (imenice, zamjenice, pridjevi, brojevi), obliku infinitiva kod glagola i jedinom obliku kod nepromjenljivih riječi (prilozi, prijedlozi, uzvici, veznici, rječce). Odrednički lik obično se naziva kanonskim oblikom riječi (Zgusta 1991: 116) i najčešće se podudara sa osnovnim gramatičkim likom promjenljive riječi, iako se *rječnički* i *gramatički* lik ne moraju podudarati jer se kao odrednice mogu pojaviti i oblici riječi, prefiksi, prefiksoidi, znakovi za mjerne jedinice (zavisno od leksikografske tradicije u nekoj sredini) (Tafra 2013: 2). Tako će mjesto odrednice u *Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika* dobiti i prefiksoidi (npr. *anti-*, *mikro-*), drugi djelovi složenica (npr. *-put*) ili morfološki nepotpuni glagoli koji nemaju infinitiv (npr. *velim*, *velju*).

7. Da je lingvistička koncepcija ovog rječnika njegova primarna odlika, potvrđuju principi odabira građe, ali i predviđeni način njene obrade, koji će uslijediti u trećoj fazi. Na osnovu savremenih saznanja iz leksikologije i leksikografskih postupaka primijenjenih u rječnicima ovog tipa u zemljama regiona, propisana su pravila leksikografske obrade i ponuđeni ogledni primjeri opisa za sve vrste odredničkih riječi. Tako je fizionomija rječničkog članka, koja podrazumijeva način navođenja odrednice, redosljed gramatičkih informacija, etimologiju, sintagmatske i frazeološke izraze, način određivanja značenja, način ređanja značenja, izbor reprezentativnih primjera, navođenje izvora, upotrebu tipa slova, zagrada i sl., predočena u *Priručniku za obradu odrednica u Rječniku*

crnogorskog narodnog i književnog jezika³. Pri utvrđivanju jedinstvene metodologije obrade vodilo se računa i o ekonomičnosti leksikografskog opisa koja će se ostvarivati naročitim tehničkim postupcima i upotrebom određenih simbola, što će *Rječniku* i vizuelno dati karakter moderno koncipiranog ostvarenja. Kako bi se rad na *Rječniku* i tehnički ubrzao, donesena je odluka da se namjenski kreira poseban softver koji će obrađivačima omogućiti brže pretraživanje odredničke riječi sa širim kontekstom, što će olakšati davanje leksikografske definicije i razvrstavanje značenja kod višeznačnih riječi, te navođenje izvora odakle je primjer preuzet. Urađen je i računarski program koji će ujednačavati tehničke postupke tokom obrade riječi i tekst dobijen u rezultatu obrade. Time je realizacija *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika* u potpunosti prilagođena najmodernijim trendovima u oblasti korpusne lingvistike i kompjuterske leksikografije.

8. U već publikovanom *Registru za Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* izdvojila se svaka riječ koja je pokazivala semantičku posebnost. Njime se obuhvatio prilično širok i raznovrstan leksički fond, uz napomenu da su od onomastičke građe zastupljeni samo poznatiji geografski nazivi, naročito oni koji su interesantni u leksičkom pogledu ili su značajni sa istorijske tačke gledišta. Bez obzira na pokoji propust ili neujednačenost, koji će se korigovati u trećoj fazi izrade i koji su uostalom posljedica svakog kolektivnog posla, *Registar* obiluje građom koja zahvata sve funkcionalne stilove crnogorskog jezika i prvi je cjeloviti odraz složenosti leksičkog sistema crnogorskog jezičkog izraza.

8.1. Kako je namijenjen širokoj čitalačkoj publici, opravdano je što najveći broj jedinica u *Registru* ima status standardne leksike opšteg tipa. No, pored opšteg leksičkog fonda, svoje mjesto u *Registru* našla je i izražajna dijalekatski obojena leksika, preuzeta iz rječnika crnogorskih narodnih govora. Nesporno je da je ova leksika markirana i da će se prilikom leksikografske obrade obilježavati kvalifikatorom koji će joj pripisati status leksike veoma ograničene upotrebe, koja se može sresti jedino u određenim kontekstima, prije svega kao sredstvo stilističkog isticanja. Lekseme *ljesa*, *viđelica*, *glavnja*, *gotovac*, *crepulja*, *žgepče*, *zašera*, *zipa*, *zlička*, *makanja*, *ostraguša*, *prismoka*, *sičija* nesumnjivo imaju status najuočljivijeg i najoriginalnijeg leksičkog sloja u *Registru*. Zahvaljujući

³ Priručnik za obradu odrednica u „Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika“, sastavile: dr Jelena Bašanović-Čečović, mr Danijela Radojević, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2014, 1–21.

namjenski kreiranom softveru, koji je prepoznao grafeme *ć* i *ž*, *Registrom* su obuhvaćene i lekseme koje nesumnjivo bogate izražajne mogućnosti crnogorskog jezika, npr.: *šajkoliti*, *šenjak*, *šerpati*, *šerpača*, *šerepica*, *šecavac*, *pašast*, *ušeđelica*; *ižesti*, *iželica* itd. Ova leksika često je poznata govornicima samo jednog dijela crnogorskog govornog područja. Ona ne narušava svrsishodnost produktivnijeg književnojezičkog leksičkog sloja u *Registru*, nije leksička dominantna *Registra* i ne pretenduje da se nametne kao jedina, ali je prava riznica pri formiranju rječničkog fonda koju moramo čuvati od zaborava.

8.2. U kategoriji opšte leksike značajan segment *Registra* čine riječi stranog porijekla koje danas pripadaju leksičkom sloju sa visokim stepenom odomaćenosti. Lekseme iz različitih tematskih oblasti – pokućstva, zanata, kulinarstva, odjevnih i ukrasnih predmeta, tkanina, nakita, muzičkih instrumenata, boja i mjera, koje izvorno potiču iz nekog stranog jezika, bogate strukturu *Registra* i pružaju brojne informacije o etnikumu koji se njima služi, npr. *astal*, *ambar*, *badanj*, *bakrač*, *ibrik*, *kutlača*, *bagoš*, *aršin*, *alva*, *doksat*, *kamara*, *bašča*, *tava*, *ćasa*, *bakandža* itd.

8.3. Zamisao da se *Registrom* obuhvati kompletna terminološka leksika, koja je obično obilježena tuđim leksičkim nanosom, pokazala se i neostvarljivom i nerealnom budući da se ovom leksičkom sloju mogu posvetiti posebni terminološki rječnici. Zabilježeni su termini iz biologije, sociologije, prava, ekonomije, istorije, filozofije, hemije, medicine, tehnike, lingvistike, zatim termini iz oblasti sporta, vojske i religije, a na njihovu zastupljenost uticao je izbor izvornika za *Rječnik*.

8.4. Poseban leksički sloj u *Registru* čini i ekspresivna leksika različitog porijekla koja je istovremeno pokazatelj socijalnih i psiholoških mijena u jeziku, a njena upotreba obično je uslovljena individualnim navikama i subjektivnim faktorima, npr.: *alapača*, *bećar*, *bekrija*, *beštija*, *binjadžija*, *govordžija*, *inadžija*, *jogunac*, *jogunica*, *fukara*, itd.

8.5. Pored riječi različitih značenjskih slojeva, u čijem je porijeklu evidentirano prisustvo stranog jezičkog elementa, u *Registru* se izdvojio poseban i slabije produktivan sloj stranih i tzv. „pomodnih“ riječi, koje se obično objašnjavaju intenziviranim učenjem stranih jezika, posebno engleskog. Njihovo naglašeno prisustvo u jeziku tehnike, nauke i struke obavezivalo je na potrebu izdvajanja leksema koje nijesu potpuni sinonimi domaćim riječima i za koje domaći jezik često nema adekvatnu riječ kojom bi imenovao novi sadržaj (npr. *ajlajner*, *menadžment*, *surfovanje*, *pejdžer*, *džingl*, *šou*, *šoumen*).

9. S obzirom na to da je leksikografija skupa i u vremenskom smislu veoma zahtjevna lingvistička aktivnost, izrada rječnika jednog jezika obično pretpostavlja dugogodišnji rad cijelih timova. Zbog toga leksikografski projekti rijetko budu završeni u vremenu i za novac koji je prvobitno planiran, a razloge za to obično treba tražiti u problemima koji se pojavljuju tokom timskog rada, ali i u činjenici da leksikograf mora savršeno poznavati strukturu jednog jezika, kao i kulturu u datoj jezičkoj zajednici jer je rječnik „susretište svih sistema, i lingvističkih i nelingvističkih“ (Zgusta, 1991: 21).

10. Iako je realizacija trenutno najvažnijeg projekta CANU metodološki unaprijeđena zahvaljujući korpusnoj lingvistici i kompjuterskoj leksikografiji, a tehnički ubrzana korišćenjem računarske tehnologije i namjenski kreiranih programa, angažovanje tima jezičkih stručnjaka u predstojećoj trećoj fazi biće prioritet, a akcenatska, gramatička i semantička obrada odrednica, uz navođenje reprezentativnih primjera i identifikovanje izvora, zaokružiće rad na *Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika*. Leksikografskom obradom građe koja trenutno sadrži 90 000 riječi daće se prvi cjeloviti prikaz leksičke složenosti i slojevitosti crnogorskog jezika i istovremeno popuniti primjetna praznina koja postoji na polju leksičke norme. S obzirom na to da korpus koji je uradila CANU čine tekstovi iz različitih naučnih oblasti, dobijena je baza za dalju nadgradnju i izradu prijeko nam potrebnog elektronskog korpusa crnogorskog jezika, koji će biti na raspolaganju istraživačima različitih profila i struka. Takođe, budući korisnici iz dobijenog korpusa mogu kreirati različite tipove rječnika – frekvencijske rječnike nekog književnog djela, rječnike jezika pisaca, posebne rječnike profesionalnog jezika nauke, terminološke rječnike, jer se egzaktna izučavanja niza jezičkih osobnosti crnogorskih narodnih govora i jezika pisaca starije i novije epohe moraju dopunjavati leksikološkim i leksikografskim ispitivanjima za kojima se u Crnoj Gori osjeća velika potreba.

Literatura:

- Dragičević, Rajna (2010), *Leksikologija srpskog jezika*, Zavod za udžbenike, Beograd.
- Gortan-Premk, Darinka (1984), "Srpskohrvatska leksikografija XIX veka (Pregled leksikografskih koncepcija)", *Naš jezik*, XXVI/2-3, Beograd, 139-146.
- Leksikografija i leksikologija* (1984), Zbornik radova, Matica srpska, Odeljenje za književnost i jezik, Institut za srpskohrvatski jezik – Beograd, Novi Sad – Beograd.
- Nikolić, Miroslav (2002), "Teškoće pri utvrđivanju odrednice u rečnicima srpskog jezika", *Deskriptivna leksikografija standardnog jezika i njene teorijekse osnove*, Beograd – Novi Sad, 49-57.
- Ostojić, Branislav (1992), *Iz crnogorske leksikografije i leksikologije*, ITP UNIREKS, Nikšić.
- Ristić, Stana (2006), *Raslojenost leksike srpskog jezika i leksička norma*, Institut za srpski jezik SANU, Monografije 3, Beograd.
- Tafra, Branka (2013), *Što je hrvatskoj leksikografiji natuknica* (https://bib.irb.hr/datoteka/609109.Tafra_Natuknica.pdf – pristup: 26. XII 2014).
- Zgusta, Ladislav (1991), *Priručnik leksikografije*, Svjetlost, Sarajevo.

Jelena BAŠANOVIĆ-ČEČOVIĆ

A PREVIOUS WORK ON THE DICTIONARY OF THE MONTENEGRIN
NATIONAL AND LITERARY LANGUAGE

Summary

This paper analyzes the previous phases and activities in developing the dictionary of the Montenegrin national and literary language, which is currently one of the most important projects of the Montenegrin Academy of Sciences and Arts. As it's implementation significantly modernized using computer technology, we will point out the advantages of specialized and dedicated created programs, which have contributed to faster completion of two major phases in the development of the *Dictionary* - collection phase of lexical structure and phase separation of future guidelines for the *Dictionary*, and will significantly accelerate the work in the last phase - phase lexicographical treatment words. Attention will be paid to the principles of selecting lexical items, lexical stratification already published *Registry Dictionary of Montenegrin national and literary language*, and the formal structure of the

guidelines and issues related to its identification and establishment. Opening a new era in the development of dictionaries in Montenegro, primarily due to preference for the use of modern technology, *Dictionary of Montenegrin national and literary language* is a significant contribution to the development of Montenegrin lexicography, but also an occasion for a new, broader research and lexicographical ventures. It's development is a necessity and activities of national importance. Therefore, this paper points out the current opportunities and the need for producing this dictionary, which systematized vocabulary of standard language and preserved from oblivion lexical treasure Montenegrin national speech.

Key words: The dictionary of Montenegrin national and literary language, lexemes, guidelines, principles selection guidelines, electronic corpus, computer technology, lexicographic processing, lexical stratification

Rajka GLUŠICA
Filološki fakultet
Univerzitet Crne Gore

RJEŠENJA NEKIH LEKSIKOGRAFSKIH
PROBLEMA U
*RJEČNIKU CRNOGORSKOG NARODNOG I
KNJIŽEVNOG JEZIKA CANU*

(bilježenje homonima, leksema sa prefiksoidom u prvom dijelu i silaznih akcenata van prvog sloga)

Izrada *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika* prvi je veliki leksikografski poduhvat u Crnoj Gori. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti kao nosilac projekta pristupila je ovom kompleksnom poslu postupno i realizovala ga u fazama. Nakon kratkog predstavljanja tih faza izrade *Rječnika* u radu se govori o pojedinim postupcima pri samoj obradi odrednica kada su se pojavila brojna stručna leksikografska pitanja koja je trebalo riješiti. U ovom radu će se predstaviti nekoliko takvih otvorenih pitanja za koje mislimo da smo ih riješili sistemski i dosledno, što predstavlja veliki uspjeh s obzirom na to da za neka od njih ne postoje takva rješenja u leksikografskoj praksi u naučnim sredinama regiona koje imaju duže i plodotvornije leksikografsko iskustvo i čitave institucije koje se bave samo tim poslom. Prije svega biće riječi o rješavanju problema obrade homonima, sastavljenog pisanja tvorenica nastalih spojevima prefiksoida i neke riječi i bilježenja silaznih akcenata u neinicijalnoj poziciji.

Ključne riječi: rječnik, leksikografski postupci, homonimi, sastavljeno pisanje leksičkih spojeva sa prefiksoidima, silazni akcenti van prvog sloga.

1. Uvod

Jezik je osnovno sredstvo za komunikaciju i proizvodnju tekstova u nekom semiotičkom prostoru, a rječnik tog jezika je riznica koja čuva leksičko blago sociokulturne zajednice koja proizvodi i interpretira tekste, odnosno stvara svoju kulturu i identitet. Stoga je značaj rječnika nacionalnog jezika neprocjenljiv za društvo i kulturu koja počiva na tom jeziku. Projekat izrade *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika*¹ započela je Crnogorska akademija nauka i umjetnosti i njen Institut za jezik i književnost „Petar II Petrović Njegoš” 2011. godine zvaničnom odlukom Predsjedništva Akademije i osnivanjem *Savjeta za izradu Rječnika* u kojem se našlo 14 stručnjaka iz različitih naučnih oblasti i književnika. Na *Savjetu* je dogovoreno da se radi rječnik koji će obuhvatiti i semantički odrediti crnogorsko leksičko blago i to ono koje je u upotrebi u različitim funkcionalnim stilovima, ali i sačuvati od zaborava leksiku karakterističnu za crnogorske narodne govore i starije faze jezičkog razvoja, tj. leksiku koja lagano iščezava ili je već iščezla iz upotrebe. Savjet se opredijelio za naziv *Rječnik crnogorskog književnog i narodnog jezika* koji na prvi pogled može izgledati anahron, ali ima svoju opravdanost s obzirom na raznovrsnost leksike koja će se popisati u ovom leksikografskom djelu. Takođe je odlučeno da budući višetomni *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* pripada kategoriji deskriptivnih opštih rječnika srednjeg obima. Rad na *Rječniku* se planirao i odvijao, kako je i uobičajeno u ovako kompleksnim i značajnim projektima, postupno i u fazama.

U prvoj fazi izrade *Rječnika*, na osnovu predloga i preporuka *Savjeta*, utvrđen je *Izvornik* na osnovu kojeg se formira reprezentativni korpus *Rječnika*. *Izvornik* je obuhvatio najprije ono što pripada književnoumjetničkom funkcionalnom stilu a to su najbolja literarna ostvarenja (pripovjetke, romani, poezija, dramski tekstovi) 62 crnogorska pisca, hronološki od Petra I Petrovića Njegoša do savremenih, zastupljenih sa preko 250 djela.² Narodna leksika ekscerpirana je iz 34 objavljena rječnika leksike crnogorskih govora i preko dvadeset studija o crnogorskim

¹ *Prvi tom Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika Crnogorske akademije nauka i umjetnosti izašao je iz štampe u martu 2016. godine, obuhvata leksiku koja počinje slovima A, B i V i sadrži 12 018 odrednica.*

² *Crnogorska leksika je i prije ovoga Rječnika Crnogorske akademije bila popisivana i tumačena u drugim leksikografskim djelima iz regiona, najprije srpskohrvatskog i*

narodnim govorima,³ petnaest monografija o jeziku crnogorskih pisaca, velikog broja naslova iz stručne i naučne literature, udžbenika i leksikona, zatim, crnogorskih zakona i časopisa od prvih do savremenih. Lista djela u *Izvorniku* nije konačna i zatvorena već je ostavljena mogućnost da se dodaju leksički interesantna djela i u kasnijim fazama izrade *Rječnika*. Tako je kasnije u *Izvornik* dodat bogat fond leksike iz novinarsko publicističkog funkcionalnog stila crnogorskih medija i recentna književna produkcija.

U drugoj fazi izrade *Rječnika* precizirana je i određena metodologija rada i prema *Izvorniku* formiran elektronski korpus za ekscerpiranje odrednica. U ovoj fazi napravljen je značajan iskorak u osavremenjavanju leksikografskog rada izradom elektronskog korpusa kojim se postiže brži i efikasniji rad u svim daljim fazama izrade *Rječnika*. U tu svrhu Crnogorska akademija je obezbijedila skupocjenu opremu za skeniranje tekstova, namjenski kreirane softvere, specijalizovane računarske programe i operacije koji su omogućili formiranje izdvojenih baza podataka i mogućnost pregleda upotrebe i frekvencije svih riječi u izabranom djelu ili oblasti, što je veoma važno za brzo pronalaženje primjera za semantičku iznijansiranost leksema. Korišćenje novih tehnologija i opredjeljenje za izradu elektronskog korpusa crnogorsku leksikografsku praksu, iako ona nema dugu tradiciju, postavlja na sam vrh u poslovima ove vrste.

U trećoj fazi urađeno je sistematsko izdvajanje odredničkih riječi iz korpusa, tj. popisane su sve lekseme koje će biti akcenatski, gramatički i semantički obrađivane u *Rječniku*. Kao rezultat te faze rada objavljen je *Registar za Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* u kojem je izdvojen fond od skoro 90 000 riječi, što predstavlja pravo leksičko blago od velikog značaja. Dio tog leksičkog blaga bio je zapisan u rječnicima zajedničkog srpskohrvatskog ili rječnicima srpskoga jezika, a sada će prvi put u Akademijinom *Rječniku* dobiti cjelovit opis sa semantičkim određenjima i specifičnostima izgrađenim u crnogorskoj sociokulturnoj sredini.

srpskog jezika, tako su u korpus Rečnika srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU ušla djela najboljih crnogorskih pisaca.

³ Leksika iz crnogorskih narodnih govora ušla u *Rečnik* SANU kroz zbirke riječi i to: zbirka riječi Andrije Jovičevića sa 18 747 riječi, prof. P. M. Popovića sa 11 345 riječi, prof. Đorđa Lopičića 626 riječi, dr Petra Šoća 8 561 riječi, prof. dr Mitra Pešikana 1 521 riječi, prof. dr Milije Stanića 940 riječi, učitelja Nikole Stefanovića iz Pipera 1 089 riječi, Petrašina Nikitovića iz Komarnice 844 riječi, Sekule Dobričanina iz Morače 602 riječi i Dušana Radomana 550 riječi.

U najtežoj četvrtoj fazi leksikografskog obrađivanja odrednica iz *Registra*, prioritetno je bilo angažovanje tima jezičkih stručnjaka – obrađivača odrednica. U tu svrhu Crnogorska akademija je u Institutu „Petar II Petrović Njegoš” formirala leksikografski tim od šest obrađivača i tri redaktora. Obrađivači su od februara 2015. pristupili akcenatskoj, gramatičkoj i semantičkoj obradi odrednica, uz navođenje reprezentativnih primjera i identifikovanje izvora. Obrada odrednica je veoma kompleksan, težak i timski posao i on se mora detaljno isplanirati: potrebno je utvrditi koncepciju i striktna pravila obrade odrednica, tako da broj problema koji se javi u toku rada bude što manji. Akademijin tim obrađivača se koristio uputima datim u *Priručniku za obradu odrednica*⁴ u kojem je dat popis elemenata leksikografskog opisa, pravila leksikografske obrade odrednica sa strukturom rječničkog članka. Međutim, u toku rada na obradi odrednica modifikovana su pojedina pravila obrade, precizirana i poboljšana neka od ponuđenih rješenja u *Priručniku*, sistemski i dosledno rješavana neka leksikografska pitanja koja su se pred obrađivačima otvarala. U nastavku rada predstavimo neke od tih leksikografskih problema i pokazati na koji način su oni riješeni u I tomu *Rječnika CANU*.

2. Obrada homonima

Jedno od prvih odstupanja od uputstava iz *Priručnika za obradu odrednica* bilo je u slučaju bilježenja i određenja homonimije. Obrada homonima i određenje homonimije je različito u radovima i leksikografskim priručnicima, pa i u rječnicima koje smo konsultovali jer u literaturi postoje brojne nedoumice povezane sa shvatanjem i određenjem ove leksičkosemantičke kategorije, kao i sa kriterijumima razgraničenja homonimije od srodnih pojava, prije svega polisemije. Za posljedicu imamo

⁴ Priručnik za obradu odrednica u „Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika“, sastavile: dr Jelena Bašanović-Čečović, mr Danijela Radojević, CANU, Podgorica, 2014, str. 1–23. Priručnik je urađen na osnovu savremenih saznanja iz leksikologije i leksikografskih postupaka primijenjenih u rječnicima ovog tipa u zemljama regiona. U Priručniku su propisana pravila leksikografske obrade i ponuđeni ogledni primjeri opisa za sve vrste odredničkih riječi sa kompletnom fizionomijom rječničkog članka, koja podrazumijeva način navođenja odrednice, redosljed gramatičkih informacija, etimologiju, sintagmatske i frazeološke izraze, način određivanja značenja i uspostavljanje hijerarhije značenja kod višeznačnih riječi, što je nesumnjivo najteži dio leksikografskog posla, zatim, izbor reprezentativnih primjera, navođenje izvora, upotrebu tipa slova, zagrada i sl.

pravo šarenilo postupaka kako se ovi problemi rješavaju u rječnicima, pa čak i pojavu da se u istom rječniku nedosljedno i različito tretiraju homonimi⁵. Da bismo izbjegli takvu praksu morali smo, najprije iščitavanjem bogate literature o ovoj problematici, iznaći rješenja koja nam omogućavaju sistemsku i dosljednu obradu homonimije.

U lingvističkim udžbenicima i radovima postoje brojne i različite definicije homonimije⁶ koje u leksikografskoj praksi izazivaju nedoumice šta sve treba smatrati homonimima i kako ih obraditi i klasifikovati. Kada je u pitanju ova problematika postoje dva ključna problema za leksikografe i to: 1. razgraničiti homonimiju od polisemije i 2. razgraničiti prave homonime od homografa, homofona i homoforma.

Prvi problem samo na prvi pogled nije veliki, međutim, za leksikografe razgraničenje homonimije od polisemije predstavlja ključno pitanje, a ponekad utvrditi granicu između te dvije kategorije nije nimalo lako. Leksikograf mora odlučiti da li će dvije oblički iste lekseme obraditi kao dvije odrednice, što znači da je u pitanju homonimija, ili ih obraditi u jednoj odrednici sa više značenja što znači da se radi o polisemiji. Greške ove vrste koje možemo naći u nekim respektabilnim rječnicima iz regiona čiji su izdavači najveće naučne institucije, potvrđuju nam svu kompleksnost ovoga problema. U leksikografskoj literaturi možemo pronaći savjete na koji način i na osnovu kojih kriterijuma možemo pravilno riješiti razgraničenje između homonimije i polisemije. Navode se kao pouzdani i važni: 1. semantički kriterijum⁷ – polisemične riječi imaju najmanje jedam zajednički sem, a u homonimima su svi semi uglavnom

⁵ R. Dragičević navodi rezultate seminarskih radova u kojima se jasno pokazuje da se u Rečniku srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU u 14. i 15. tomu različito i nedosljedno tretira pojava homonimije, pa se homonimima smatraju i riječi različitih vrsta, a ponekad se prave i greške tipa da se riječi koje su u očiglednoj značenjskoj vezi tretiraju kao homonimi, a radi se dakle, o polisemiji, (2010: 324–326). Nedosljednosti i greške u tretiranju homonimije u hrvatskim rječnicima, priručnicima i udžbenicima navode i Lana Hudeček i Milica Mihačljević u radu Homonimija kao leksikografski problem. Po sopstvenom istraživanju nedosljednosti smo evidentirali i u rječnicima koje smo koristili i koji su navedeni u literaturi.

⁶ Homonimija je leksičko-semantička pojava u kojoj dvije ili više riječi pripadaju istom gramatičkom razredu, isto se izgovaraju i imaju sve oblike iste, ali pripadaju različitim semantičkim razredima. O definicijama i određenjima homonimije M. A. Krongauza, R. Simeona, M. Samardžije, B. Tafre i drugih autora vidjeti L. Hudaček, M. Mihaljević, 2009: 159–165.

⁷ Darinka Gortan-Premk smatra da za razlikovanje polisemije i homonimije treba uzimati semantički i tvorbeni kriterijum, (1997: 151).

različiti; 2. etimološki kriterijum⁸ – homonimi treba da imaju različitu etimologiju; 3. tvorbeni kriterijum⁹ se odnosi na poređenje derivacionih stabala ispitivanih jedinica. Pri razgraničavanju homonimije od polisemije potrebno je uzimati sva tri pomenuta kriterijuma jer ponekad jedan ili dva nijesu dovoljna. U literaturi se kao kriterijumi za razgraničavanje navode još: jezičko osjećanje, sintagmatska spojivost, kriterijum prevođenja¹⁰, zamjenjivost različitim sinonimima i svi se oni ipak smatraju manje valjanim ili nepouzdanim. Leksikografski tim CANU vodio je računa da se na osnovu pouzdanih kriterijuma riješe svi sporni slučajevi i da se pravilno razgraniče homonimi od polisemičnih leksema.

Drugi problem razgraničavanja pravih homonima, obilježavanih arapskim brojevima u eksponentu, od drugih sličnih pojava u I tomu *Rječnika* CANU sistemski je i dosljedno riješen. Za leksikografa je veoma važno razgraničenje homonimije u užem smislu od homografije, homofonije i homofonije. Pod pravim homonimima ili homonimima u užem smislu svrstali smo riječi koje pripadaju istoj vrsti riječi, imaju sve oblike jednake u izgovoru, pismu i promjeni, a sa sinhronijskog staništa imaju nepovezana značenja, pa su relativno rijetki u jednom jezičkom varijetetu. U I tomu *Rječnika* u kojem je obrađeno 12 018 odrednica izdvojeno je manje od sto pravih homonima (pod A – 13, B – 52 i V – 31) koji su označeni stepenovanjem. Iako u literaturi postoje oprečni stavovi o tome da li homonimi mogu biti riječi koje pripadaju različitim jezičkim varijetetima, npr. standardnom jeziku i narodnim govorima,¹¹ mi smo odlučili da pošto se radi o rječniku koji bilježi lekseme i iz na-

⁸ *Ovom kriterijumu se prigovara (D. Gortan-Premk, B. Tafta, M. Samardžija) jer su polisemija i homonimija sinhronijski fenomeni pa i kriterijumi za njihovo određivanje se moraju zasnovati na sinhronijskom stanju.*

⁹ *Lana Hudaček i Milica Mihaljević ističu značaj tvorbenog kriterijuma kao veoma pouzdanog i zalažu se za načelo da istoizrazne tvorenice od različitih riječi jesu homonimi iako mogu imati zajednički sem. (2009: 176–180)*

¹⁰ *B. Tafta smatra da se homonimi ne mogu upotrebljavati u istim kolokacijama i da će imati različite prevodne ekvivalente u stranim jezicima, pa se zalaže pored semantičkog kriterijuma i za sintagmatski i kriterijum prevođenja. (1985: 390–391).*

¹¹ *Da homonimi mogu biti riječi koji pripadaju različitim sistemima, npr. standardnom jeziku i dijalektu misli B. Tafta (1986: 388–389), dok M. Samardžija smatra da leksički slojevi koji ne pripadaju standardnom jeziku ne mogu ući u razmatranje homonimije u tom standardu (1989: 9). Oko ovog pitanja sa Samardžijom su saglasne L. Hudaček i M. Mihaljević (2009: 166).*

rodnih govora i iz standardnog jezika da stepenujemo, tj. smatramo pravih homonimima i primjere koji su iz različitih idioma, jer su ispunjeni osnovni uslovi za ostvarivanje homonimije: obličko, akcenatsko i gramatičko poklapanje, a različito značenje. Popisivanjem pravih homonima iz narodnih govora i onih kojima su članovi homonimskog para iz različitih varijeteta povećan je ukupan broj pravih, stepenovanih homonima u odnosu na rječnike u kojima je popisana samo standardnojezička leksika.

U *Rječniku CANU* su popisani i obilježeni stepenovanjem primjeri pravih homonima iz standardnojezičkog leksičkog sloja: *argonaut*¹² (mit. heroj koji je u potrazi za zlatnim runom otplovio za Kolhidu) i *argonaut* (zool. (vrsta morskih mekušaca); *auto-* (prefiksoid sa značenjem usmjerenosti djelovanja na sebe) i *auto-* (prefiksoid sa značenjem automobilski); *bàla* (sluzava tečnost iz usta ili nosa) i *bàla* (oveći svežanj neke robe koji ponekad služi kao jedinica mjere); *bajadera* (indijska igračica i plesačica na svečanostima) i *bajadera* (vrsta čokoladne poslastice); *barski* (koji se odnosi na Bar) i *barski* (koji se odnosi na baru); *biće* (ono što živi, egzistira) i *biće* (fizički obračun, tuča); *bičić* (dem. i hip. od bik) i *bičić* (dem. i hip. od bič); *bijeljenje* (gl. im. od bijeliti) i *bijeljenje* (gl. im. od bijeljati); *boks* (sport. vrsta sporta u kojem se takmičari bore u ringu pesnicama u naročitim rukavicama), *boks* (1. pregrađeni dio prostorije koji služi za smještaj životinja ili držanje stvari, 2. kutija uopšte) i *boks* (obrađena meka koža za obuću); *vršilac* (onaj koji vrši, obavlja neki posao) i *vršilac* (onaj koji vrše žito, onaj koji obavlja vršidbu) i sl.

Arapskim brojem u eksponentu obilježeni su i primjeri pravih homonima iz leksike narodnih govora: *angarija* (nar. 1. težak posao, kuluk, 2. problem, nevolja, neprijatnost) i *angarija* (nar. sladunjava rakija); *andrak* (đavo, nečastivi) i *andrak* (gusta šuma; zalomljena i oborena stabla u šumi); *arug* (nar. 1. spakovane stvari, prtljag 2. nesređenost, nered) i *arug* (nar. sitan snijeg); *bât* (nar. sreća, taličnost) i *bât* (batina, toljaga), *bîra* (nar. pivo) i *bîra* (nar. svilena tkanina); *birov* (nar. vrsta psa) i *birov* (nar. v. biro); *brkač* (nar. v. brkajlija) i *brkač* (nar. valjkasto drvo za miješanje kačamaka); *brokva* (nar. bokal, krčag, vrč) i *brokva* (nar. ekser,

¹² U navođenim primjerima homonima iz prvog toma Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika bilježili smo samo semantičku razliku među njima, a zbog uštede prostora ne i obličku, akcenatsku, gramatičku i paradigmatiku identičnost koja se podrazumijeva.

klin); *vedati* (nar. predviđati nekome budućnost, gatati) i *vedati* (činiti nešto starim; stariti); *visak* (nar. v. fisak, a. oštar bol, probod, b. neprijatan osjećaj u zubima kad se popije vrlo hladna voda) i *visak* (nar. v. vrisak) i sl. Poslednji primjer bi se mogao svrstati u homoforme jer su kantski oblici u narodnim govorima nastali fonetskim promjenama od oblika iz standardnog varijeteta.

Brojni su i primjeri u kojima jedan član homonimskog para pripada standardnojezičkoj leksici, a drugi leksici iz narodnih govora: *ârija* (a. muzička kompozicija za solo pjevača u operi, b. način pjevanja, melodija) i *ârija* (nar. a. vazduh, zrak, b. podneblje, klima); *âr* (mjera za površinu), *âr* (nar. ponos, čast, dostojanstvo; stid) i *âr* (nar. 1. gostinska soba, odaja, 2. dvor, gospodska kuća); *angina* (med. upala grla ili ždrijela; upala krajnika) i *angina* (nar. vrsta čvrstog platna za jastuke); *banjski* (koji se odnosi na banju) i *banjski* (nar. koji se odnosi na Banjane); *banda* (razbojnička ili lopovska družina) i *banda* (nar. 1. strana, bok, 2. zast. posebna prostorija u starim kućama); *bokvica* (zeljasta livadska biljka roda *Plantago* iz familije *Plantaginaceae*, čiji se list upotrebljava u narodnom liječenju) i *bokvica* (nar. mali ekser sa velikom glavom, sitna čivija); *bôj* (1. oružani sukob, 2. fizički obračun, tuča) i *bôj* (sprat, kat); *vrân* (nar. gavran) i *vrân* (nar. drveni zapušač, čep na buretu) i *vijuk* (bot. rod livadskih trava *Festuca* iz familije *Poaceae*, koja služi za stočnu ispašu) i *vijuk* (nar. oštar zvuk proizveden brzim strujanjem vazduha ili brzim kretanjem nekog tijela kroz vazduh, v. fijuk) i sl.

U prave homonime ne spadaju, niti se stepenuju, ali se bilježe kao posebne odredničke lekseme: *ama* (veznik), *ama* (uzvik), *ama* (rječca); *blizu* (predlog) i *blizu* (prilog); *bôs* (imenica) i *bôs* (pridjev); *već* (prilog), *već* (veznik) i *već* (rječca) i druge jer pripadaju različitim vrstama riječi.¹³ Zatim, *Bâr* (crnogorski grad), *bâr* (polisemična riječ, manji lokal u kojem se pije stojeći ili sjedeći na visokim stolicama za šankom i još dva značenja), *bâr* (mjerna jedinica za atmosferski pritisak), *bâr* i *bâr* (rječca za posebno isticanje), nijedna od ove četiri lekseme nijesu pravi homonimi jedna prema drugoj jer ili nemaju isti akcenat, ili promjenu (*Bar* nema množinu) ili su različita vrsta riječi. Takođe i lekseme *bôr* (vrsta zimzelenog drveta) i *bôr* (hemijski elemenat), nijesu pravi homonimi jer iako imaju isti akcenat, ista su vrsta riječi nemaju istu promjenu, hemijski elemenat nema oblike množine. Leksemama *bît* (1. glavna odlika nečega,

¹³ U leksikografskoj teoriji ovakvo rješenje je već ponuđeno manje ili više eksplicitno, o tome v. Stevanović (1982: 296); Tafra (2005:113); Marković (2014: 83).

suština, 2. postojanje, egzistencija) i *bît* (inform. najmanja jedinica informacije u računarstvu, 2. muz. a. metrička jedinica takta, b. stil u popularnoj muzici) isti je akcenat, vrsta riječi i kanonski oblik, ali je različit rod, pa time i promjena pa je to razlog što nijesu stepenovane kao pravi homonimi. Pobrojane i slične primjere često nalazimo u rječnicima stepenovane, a u udžbenicima navedene kao primjere za prave homonime.

Bez stepenovanja u *Rječniku CANU*, a kao posebne odrednice bilježili smo sve homonimske parove koji se mogu svrstati u *homografe* – to su riječi koje se isto pišu ali se različito izgovaraju, tj. imaju različit akcenat: *bàra* (plitka stajaća voda i druga značenja) i *bára* (natprirodno biće kojim se plaše djeca), *báka* (hip. od baba) i *bàka* (mjesto sa kojeg se baca kamen), kao i one koje spadaju u *homofone* – riječi koje se isto izgovaraju ali se različito pišu a ta razlika se svodi na pisanje malog i velikog početnog slova: *Atlas* (titan iz grčke mitologije) i *atlas* (zbirka geografskih mapa). *Homoforni* ili oblički homonimi, ne odnose se na lekseme već samo na pojedine oblike riječi koji se poklapaju: *baba* (nom. jed) - *baba* (gen. množ.), tako da u leksikografskoj praksi, u kojoj se kao odrednice bilježi samo kanonski oblici, nijesu predmet interesovanja.

3. Pisanje leksema sa prefiksoidom u prvom dijelu

Sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi je problematika kojom se najprije bavi pravopis, pa u pravopisnim udžbenicima predstavlja jedno od važnijih poglavlja. Pravopisni problemi ovog tipa najviše se ispoljavaju u pisanju složeničke leksike, a upravo u pisanju složenica i polusloženica koje se unose u rječnik kao posebne odrednice, ono postaje i leksikografski problem, naročito onda kada se to pitanje ne riješi sistemski i dobro važećom ortografskom normom.¹⁴ Ovdje ćemo govoriti o pisanju imenica koje u svom prvom dijelu imaju prefiksoid¹⁵ i koje se u

¹⁴ *Leksikografskom timu CANU* Pravopis crnogorskoga jezika *bio je zvanični i obavezujući normativ, međutim, u tom Pravopisu ima toliko nedosljednosti i loših ortografskih rješenja, pa i u oblasti sastavljenog i rastavljenog pisanja riječi, tako da je autorski tim Rječnika morao da koriguje i ispravlja te propuste, kao što je učinio i u ovom slučaju pisanja tvorenica sa prefiksoidima.*

¹⁵ *Prefiksoidi ne pripadaju nijednoj vrsti riječi jer nijesu riječi, iako ih leksikografi tretiraju posebnim jedinicama (Klajn, 2000: 121). Prefiksoidi stoje na granici između afiksa i riječi, između morfema i leksema a najčešće su grčkog i latinskog porijekla.*

normativistici različito tretiraju, nekad kao složenice i pišu se zajedno, a nekad kao polusloženice i pišu se sa crticom.

Što se tiče hrvatske i bosanske ortografske norme ona teži ujednačavanju i rješavanju ovog pravopisnog i leksikografskog problema na način koji je saglasan stanju u većini zapadnoevropskih jezika¹⁶ a to je da se svi prefiksoidi tretiraju jednako, bez obzira na samostalnu ili nesaostalnu upotrebu, i svi se pišu zajedno sa riječju iza sebe čineći tako složenice.¹⁷ Ono što preporučuju bosanski i hrvatski pravopisi dosljedno sprovode bosanski i hrvatski leksikografi u rječnicima.¹⁸ Nasuprot ovima srpski pravopisci i leksikografi ne rješavaju ovaj problem sistemski i dosljedno, nego pod uticajem ortografske tradicije¹⁹ propisuju pravila od slučaja do slučaja, nekad se prefiksoidi pišu zajedno sa riječju iza sebe, dakle kao složnice: *autoelektričar*, *autolimar*, *avioflota*, *aviopark*, a nekad sa crticom kao polusloženice: *auto-cesta*, *auto-klub*, *auto-prevoznik*, *avio-hangar*, *avio-karta*, *avio-flota*, *avio-park*, *video-rikorder* ili čak kao odvojene riječi: *video rekorder*.²⁰ Na primjer u *Pravopsu* iz 1960. propisuje se da prefiksoid *auto-* kad znači *samo* piše zajedno, a kad je skraćeno od *automobil* piše sa crticom: *auto-klub*, *auto-električar*, *auto-strada*, *auto-put*, osim kad ima jedan akcenat i to prenesen na prvi dio složenice, onda se piše zajedno: *autodrom*. Međutim, srpski lingvista Ivan Klajn smatra da je akcenat nepouzdan i promjenljivo mjerilo, pa ne treba da bude kriterijum u postavljanju pravila, te da se u novije vrijeme javljaju mišljenja da bi sve složenice sa prefiksoidom *auto-* trebalo pisati sastavljeno, jer crtica ne obavlja nikakvu korisnu funkciju.²¹

¹⁶ O ovome vidjeti obimnu literaturu i primjere u knjizi H. Muratagić-Tuna 2005: 150–185.

¹⁷ Uvidom u Pravopis bosanskoga jezika *Senahida Halilovića i tri pravopisa hrvatskog jezika*: L. Badurina, I. Marković, K. Mićanović, Hrvatski pravopis, Matica hrvatska, Zagreb 2008; V. Anić, J. Silić, Pravopis hrvatskoga jezika, *Novi liber*, Zagreb 2001. i S. Babić, B. Finka, M. Moguš, Hrvatski pravopis, *Školska knjiga*, Zagreb 2004. lako se može uočiti da svi ovi pravopisi dosljedno preporučuju kao pravopisno ispravne napisane leksičke spojeve prefiksoida i druge riječi zajedno, tj. kao složenice.

¹⁸ *Popis konsultovanih bosanskih i hrvatskih rječnika nalazi se u literaturi i u njima postoji ujednačeno pisanje ovih tvorenica sa prefiksoidima kao složenica.*

¹⁹ Na srpske ortografe najviše je uticao *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika*, Matice srpske i Matice hrvatske iz 1960. godine u kojem je ova problematika takođe nedosljedno riješena, pa se ta nedosljednost nastavila i u novim pravopisima srpskog jezika do današnjih dana.

²⁰ M. Pešikan, J. Jerković, M. Pižurica, *Pravopis srpskog jezika*, Matica srpska, Novi Sad 2002.

²¹ I. Klajn, *Lingvističke studije*, str. 122.

Kada je u pitanju norma propisana *Pravopisom crnogorskoga jezika* a koja uređuje pisanje leksičkih spojeva sa prefiksoidom, u njoj vlada pravo šarenilo i nedosljednost. Tako se nekad za ove tvorenice preporučuje sastavljeno, a nekad pisanje sa crticom, dakle, one se nekad tretiraju kao složenice, a nekad kao polusloženice, što znači da nema jasnih kriterijuma, niti objašnjenja razgraničenja ovih kategorija, što kod korisnika *Pravopisa* izaziva nesigurnost i zbunjenost. Na primjer crnogorski *Pravopis* propisuje da se riječi sa prefiksoidom *avio-* pišu odvojeno: *avio-kompanija*, *avio-materijal*, *avio-mehaničar*, *avio-prevoznik*, a sa prefiksoidom *aero-* pišu i sastavljeno i odvojeno: *aero-klub*, *aero-miting*, *aerobik*, *aerodrom*, *aerofobija*, *aeronavigacija*, *aeronautika*, *aerotransport*. Prefiksoidi *agro-*, *anti-* i *astro-* pišu se zajedno: *agrokultura*, *agrotehnika*, *antialkoholičar*, *antifašista*, *antibiotik*, *astrofizičar*, *astrofizika*, *astrologija* *astromagazin*, a prefiksoid *auto-* od automobil odvojeno: *auto-bravar*, *auto-cessta*, *auto-djelovi*, *auto-elektičar*, *auto-klub*, *auto-lakirer*, *auto-limar*, *auto-mehaničar*, *auto-perionica/auto-praonica*, *auto-put*, *auto-radionica*, *auto-stop*, *auto-stoper*, *auto-stoperka*, *automoto-društvo* dok se riječi nastale sa prefiksoidom *auto-* u značenju *samo* pišu zajedno kao složenice: *autobiograf*, *autobiografija*, *autodidakt*, *autogol*, *autogram*, *autohipnoza*, *autokritika*, *autoportret*. Prefiksoid *vele-* piše se zajedno sa riječju sa kojom čini tvorenicu: *velegrad*, *veleizdajnik*, *veleposjed/velepošed*, *veletrgovina*, a prefiksoid *video-* odvojeno: *video-igra*, *video-nadzor*, *video-rekorder*.²²

Takva normativna nedosljednost predstavljala je veliki problem leksikografskom timu iz CANU pa se moralo naći sistemsko i dosljedno rješenje u pisanju ovih tvorenica, a ono je bilo da leksičke spojeve prefiksoida i korjena neke riječi tretiramo dosljedno kao složenice,²³ tj. pisali smo ih sastavljeno. U prvom tomu *Rječnika* to su bile složenice nastale sa prefiksoidima: *avio-* (aviokarta, aviokompanija, aviomehaničar, aviotransport), *aero-* (aerodrom, aerozagađenje, aeroklub, aerofobija), *agro-* (agrobudžet, agrokombinat, agroindustrija, agroturizam), *andro-* (andrologija, androgen), *anti-* (antidrama, antiseptik, antifriz, antivirus), *astro-* (astrohemičar, astrofizika), *audio-* (audiovizuelan, audiogram),

²² *Primjeri pisanja tvorenica sa prefiksoidima na slovo A, B i V uzeti su iz Pravopisa crnogorskoga jezika str. 26. i njegovog Pravopisnog rječnika str. 119–148 i 355–359.*

²³ *Ovakav način pisanja preporučila sam i u varijanti pravopisa predatog Ministarstvu prosvjete 2009. godine, autorki R. Glušice i Z. Radulović koji nije usvojen, već ovaj aktuelni.*

auto- (autoput, automehaničar, autonomija, autobiografija), *bi-* (bipolaran, biandrija), *biblio-* (bibliofil, bibliografija), *bio-* (biogeneza, biogorivo), *vele-* (velegrad, veleprodaja, velemaistor, veleslalom), *video-* (videobim, videozapis, videoigra, videonadzor, videorekorder), *vice-* (viceadmiral, viceguverner, vicešampion,) i *više-* (višespratnica, višeboj, višedimenzionalnost). Rješavanjem problema pisanja prefiksoida sa riječima iza sebe na ovaj način, crnogorska leksikografija se pridružila praksi koja je u skladu sa savremenim ortografskim tendencijama i leksikografskim rješenjima u regionu.

4. Bilježenje silaznih akcenata van prvog sloga

Jedan od obaveznih elemenata determinisanja leksike u *Rječniku CANU* pored semantičkog, gramatičkog bio je i prozodijski. Odredničkim riječima označavane su i prozodijske odlike: akcenat i dužina, naravno ukoliko ih imaju, u skladu sa pravilima standardne crnogorske akcentuacije koja je u stvari nepromijenjena novoštokavska prozodijska norma srpskohrvatskog jezika ili klasična Vuk-Daničićeva akcentuacija, iako je ona u savremenoj jezičkoj praksi znatno poremećena. Davno uspostavljena prozodijska norma se održava i potencira u stručnoj literaturi, naročito rječničkoj, dok se u govornoj realizaciji često odstupa od nje, naročito kada su u pitanju riječi stranog porijekla. Po prozodijskim pravilima silazni akcenti mogu se naći samo na prvom slogu višesložnih riječi ili u jednosložnim riječima kao jedina mogućnost. Međutim, kad je distribucija ovih prozodema u pitanju jasno se uočava pojava silaznih akcenata i izvan prvog sloga najčešće u riječima stranog porijekla i u složenicama. Naravno, van našeg interesovanja i bilježenja u *Rječniku* ostaje akcentuacija iz crnogorskih narodnih govora u kojoj se silazni akcenti nalaze na bilo kojem slogu²⁴. Pojava silaznih akcenata van prvog sloga u standardnom jeziku konstatovana je u radovima,²⁵ udžbenicima

²⁴ Riječi iz narodnih govora u *Rječniku* označene kvalifikatorom nar. akcentovane su u skladu sa pravilima standardne prozodijske norme.

²⁵ Vidjeti Dragoljub Petrović, „Fonetika”, u knjizi *Srpski jezik na kraju veka*, SANU, Beograd 1996, str. 87–98. i tamo navedenu literaturu.

²⁵ Mihailo Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, str. 159–165; Dž. Jahić, S. Halilović, I. Palić, *Gramatika bosanskog jezika*, str. 124–125; E. Barić i dr. *Hrvatska gramatika*, str. 71; J. Silić, I. Pranjković, *Gramatika*

i gramatikama²⁶ i stav normativista o toj pojavi je različit. Jedni misle da zbog čestosti upotrebe u prestižnim funkcionalnim stilovima i urbanim sredinama te akcente treba priznati kao pravilne,²⁷ a drugi da se treba strogo držati novoštokavske prozodijske norme što podrazumijeva i akcenatsku adaptaciju leksike stranog porijekla. Leskikografi su jedinstveni u stavu da odrednička riječ uvijek ima normom propisan akcenat, a dileme i nedoumice se javljaju kad treba odlučiti da li zabilježiti i silazne akcente van prvog sloga, inače češće i običnije u upotrebi, i kakav im status dati. Zato se u leksikografskoj praksi može odabrati jedna od različitih strategija u rješavanju ovog problema, neke od njih su: 1. ne bilježiti silazne akcente van prvog sloga, 2. bilježiti ih u zagradama kao izgovorne likove jer nemaju normativni karakter, 3. bilježiti ih kao ravnopravne akcenatske dublete. Međutim, u rječnicima koje smo konsultovali i u kojima se bilježe silazni akcenti unutar riječi, ovo pitanje se nije riješilo na sistemski i dosljedan način, tj. nijesu obuhvaćene sve kategorije i grupe riječi u kojima se ova pojava javlja u izgovoru.

Postoje standardizacioni mehanizmi pomoću kojih se ti silazni akcenti iz riječi stranog porijekla i u nekim domaćim složenicama iz nepočetnih pozicija eliminišu uglavnom na dva načina: akcenat se pomjera na prethodni slog i silazna intonacija se mijenja u uzlaznu ili akcenat ostaje na istom slogu ali silazna intonacija prelazi u uzlaznu. Međutim, i pored tih mehanizama u standardnojezičkom izgovoru i dalje dominiraju silazni akcenti. To je bio razlog što se u *Rječniku CANU* bilježe i slučajevi silaznih akcenata van prvog sloga, na način što se oblik sa silaznim akcentom u neinicijalnoj poziciji stavlja u zagradu, piše se nemasnim slovima i sa skraćenicom *izg.*, dok se u odredničkoj riječi koja se piše masnim slovima daje akcenat po pravilima prozodijske norme, nastao upravo pomoću pomenutih standardizacionih mehanizama. Registrujući dosljedno silazne akcente u neinicijalnoj poziciji uočili smo da je ta pojava karakteristična za pojedine grupe riječi najčešće stranog porijekla, pa te grupe navodimo:

1. Imenice stranog porijekla na **-ent** i **-ant** najčešće sa značenjem ljudskog bića, vršioca radnje i od njih izvedene imenice ženskog roda i izvedeni pridjevi i prilozi: npr. **abònēnt** (abonēnt, izg.), **abònēntkinja** (abonēntkinja, izg.), **abònēntskī** (abonēntskī, izg.); **adolēscēnt** (adolescēnt, izg.), **adolēscēntkinja** (adolescēntkinja, izg.) **adolēscēntskī**

hrvatskoga jezika, str. 20.

²⁷ Vidjeti stavove lingvista o ovoj pojavi u radu Naile Valjevac (2009: 307–349).

(adolescèntskī, izg.), **apsòlvènt** (apsolvènt, izg.), **apsòlvèntkinja** (apsolvèntkinja, izg.), **apsòlvèntskī** (apsolvèntskī, izg.); **apstinènt** (apstinènt, izg.), **apstistèntkinja** (apstinèntkinja, izg.), **apstinèntskī** (apstnèntskī, izg.), **asistènt** (asistènt, izg.), **asistèntkinja** (asistèntkinja, izg.), **asistèntskī** (asistèntskī, izg.), **adrèsànt** (adresànt, izg.), **brilijant** (brilijànt, izg.), **brilijàntskī** (brilijàntskī, izg.).

2. Imenice stranog porijekla na agentivni sufiks latinskog porijekla **-or** sa značenjem vršioca radnje ili instrumenta, sprave i od njih izvedene imenice ženskog roda i izvedeni pridjevi i prilozi: **administràtor** (administràtor, izg.), **administràtorica** (administràtorica, izg.), **administràtorski** (administràtorski, izg.), **agitàtor** (agitàtor, izg.), **agitàtorica** (agitàtorica, izg.), **agitàtorski** (agitàtorski, izg.) npr. **atèntàtor** (atèntàtor, izg.), **atèntàtorica** (atèntàtorica, izg.), **atèntàtorski** (atèntàtorski, izg.), **valorizàtor** (valorizàtor, izg.), **valorizàtorica** (valorizàtorica, izg.), **analizàtor** (analizàtor, izg.), **analizàtorski** (analizàtorski, izg.), **akumulàtor** (akumulàtor, izg.), **akumulàtorski** (akumulàtorski, izg.), **vaporizàtor** (vaporizàtor, izg.), **ventilàtor** (ventilàtor, izg.), **versifikàtor** (versifikàtor, izg.), **versifikàtorski** (versifikàtorski, izg.), **vulgarizàtor** (vulgarizàtor, izg.), **vulgarizàtorski** (vulgarizàtorski, izg.).

3. Imenice ženskog roda izvedene mocionim sufiksima **-inja** i **-kinja** od nomina agentis i nomina profesionalis imenica muškog roda: **akademkinja** (akademkinja, izg.), **alergòloškinja** (alergolòškinja, izg.), **androlòškinja** (androlòškinja, izg.), **astròloškinja** (astrolòškinja, izg.), **astronàutkinja** (astronàutkinja, izg.), **astrònòmkinja** (astronòmkinja, izg.), **autonòmistkinja** (autonomistkinja, izg.), **biòloškinja** (biolòškinja, izg.), **virusòloškinja** (virusolòškinja, izg.), **veneròloškinja** (venerolòškinja, izg.) i druge.

4. Strane riječi izvedene latinskim sufiksima **-ija** i **-alija**, od imenske ili pridjevske osnove, tu spadaju i nazivi nekih država, npr.: **antonimija** (antonimija, izg.), **androginija** (androginija, izg.), **arhivàlije** (arhivàlije, izg.), **alegòrija** (alegòrija, izg.), **antologija** (antologija, izg.), **audicija** (audicija, izg.), **autonòmija** (autonòmija, izg.), **Austràlija** (Austràlija, izg.), **arhimàndrija** (arhimàndrija, izg.), **bahanàlija** (bahanàlije, izg.), **bužutèrija** (bižutèrija, izg.),

5. Složenice stranog porijekla, najčeše grecizmi u kojima je drugi tvorbeni formant sufiksoid **-log**, **-fob**, **-man**, ili **-fil** koji sa sufiksom **-ija** tvori imenicu sa značenjem aktivnosti, naziva nauke, osjećaja ljubavi, straha ili ludačke strasti prema nekome ili nečemu: **aerofòbija**

(aerofôbija, izg.), **alergològija** (alergològija, izg), **andrològija** (andrològija, izg.), **astrològija** (astrològija, izg.), **bibliofilija** (bibliofilija, izg.), **bibliomànija** (bibliomànija, izg.), **biològija** (biològija, izg.), **bugaromànija** (bugaromànija, izg.) **virusològija** (virusològija, izg.), **venerològija** (venerològija, izg.), **vulkanològija** (vulkanològija, izg.) i druge

5. Neke domaće složenice sa jednim akcentom: npr. **Bjelòpāvlíci** (Bjelopāvlíci, izg.), **bjelòpāvličkī** (bjelopāvličkī, izg.), **brodòvlasník** (brodovlāsník, izg.), **brodòvlasnica** (brodovlāsnica, izg.), **brodòvlasničkī** (brodovlāsničkī, izg.), **brodòvlasništvo** (brodovlāsništvo, izg.), **velèsila** (velesila, izg.), **vèlemājstor** i **velèmājstor** (velemājstor, izg.), **vèlemājstorica** i **velèmājstorica** (velemājstorica, izg.), **vèlemājstorskī** i **velèmājstorskī** (velemājstorskī, izg.) i druge.

6. Dvovidski glagoli stranih osnova izvedeni stranim sufiksom -**izova-ti** i opšteslovenskim sufiksom -**ova-ti** sa značenjem pretvoriti u nešto, da(va)ti neku osobinu i njihove glagolske imenice: npr. **aktuàlizovati** (aktualizovāti, izg.), **aktuàlizovānje** (aktualizovānje, izg.), **amòrtizovati** (amortizovāti, izg), **amòrtizovānje** (amortizovānje, izg.), **aromàtizovati** (aromatizovāti, izg.), **aromàtizovānje** (aromatizovānje, izg.), **arhàizovati** (arhaizovāti, izg.), **arhàizovānje** (arhaizovānje, izg.), **atribùtizovati** (atributizovāti, izg.) **atribùtizovānje** (atributizovānje, izg.), **balkànizovati** (balkanizovāti, izg.), **balkànizovānje** (balkanizovānje, izg.), **beatifikovati** (beatifikovāti, izg.), **beatifikovānje** (beatifikovānje, izg.), **valòrizovati** (valorizovāti, izg.), **valòrizovānje** (valorizovānje, izg.), **vapòrizovati** (vaporizovāti, izg.), **vapòrizovānje** (vaporizovānje, izg.), **vulgàrizovati** (vulgarizovāti, izg.), **vulgàrizovānje** (vulgarizovānje, izg.) i drugi.

7. Neke riječi iz francuskog jezika koje imaju akcenat na posljednjem slogu: npr. **atàšē** (atašê, izg.), **atèljē** (ateljê, izg.) ali **bìrō** i **bìstō** samo sa uzlaznim akcentima i neke iz italijanskog jezika koje su običnije sa originalnim akcentom: **adàdo** (adâdo, izg.), **alègro** (alê- gro, izg.).

Dosljedno bilježenje silaznih akcenata van inicijalnog sloga nije uobičajeno u leksikografskoj praksi regiona²⁸, niti je u stručnoj literaturi

²⁸ *Bilježenje silaznih akcenata van prvog sloga prisutno je sporadično i nedosljedno u drugim rječnicima. Na primjer u rječnicima bosanskog jezika, Dževad Jahić ih daje kao izgovorne likove u zagradi, a u Rječniku troje autora lik sa silaznim akcentima daje se u zagradi masnim slovima, međutim, to bilježenje ne obuhvata sve grupe riječi u*

ova pojava detaljnije obrazložena sa popisom kategorija i vrsta riječi u kojima se tipski javljaju te prozodeme u standardnoj govornoj realizaciji. Leksikografskom timu CANU je, pored dobrog raspoznavanja akcenata, i prezentovano klasifikovanje po grupama riječi za koje je ova pojava karakteristična, pomoglo dosljednijem i preciznijem bilježenju silaznih akcenata van prvog sloga. Tako je napravljen veliki iskorak u praćenju procesa narušavanja klasičnih distribucionih pravila i nastojanju da se sistemski zabilježi stvarno stanje distribucije akcenata u savremenom prozodijskom sistemu crnogorskog jezika.

5. Zaključak

U ovom radu predstavili smo samo tri leksikografska problema i načine njihovog rješavanja u Prvom tomu *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika*. Iako su ti problemi prezentovani u osnovnim crtama, ipak se iz njih može jasno vidjeti sva kompleksnost i težina leksikografskog rada. Tim obrađivača i redaktora koji je radio Prvi tom *Rječnika*, mlad je i leksikografski neiskusn, osim dvije kolegice koje se bave leksikografskom obradom leksike iz narodnih govora, a ipak se veoma zrelo i odgovorno uhvatio u koštac sa problemima leksikografske teorije i prakse.

Obrada homonima je izazov kojem nije odgovorio niti jedan leksikografski tim starih i uglednih institucija i akademija regiona. Način na koji se u *Rječniku* CANU obrađuju homonimi, kako se klasifikuju i obilježavaju je precizan, sa jasnim kriterijumima i dosljedan. Homonimiju i polisemiju je veoma važno, ali nije svaki put lako, razgraničiti, a čini nam se da je ovaj autorski tim *Rječnika* to uspješno radio. Iskorak je napravljen i sistemskom i dosljednom sastavljenom pisanju leksičkih spojeva prefiksoida i riječi ispred kojih stoje, čime se nepouzdana i pogrešna crnogorska pravopisna norma popravila i pojednostavila. Autorski tim se u ovom slučaju opredijelio za bolja rješenja i odstupio od pravila koja nudi srpska ortografska norma i leksikografska praksa, koje inače, u Crnoj Gori imaju najveći uticaj.

Poseban uspjeh u Prvom tomu je postignut minucioznim bilježenjem prozodijske slike savremene crnogorske standardne akcentuacije,

kojima se javlja pojava silznih akcenata van prvog sloga. Hrvatski leksikografi drže se pravila akcenatske norme sa rijetkim ukazivanjem na odstupanja od nje, v. V. Anić, Rječnik hrvatskoga jezika.

posebno sa registrovanim odstupanjem od propisane ortoepske norme u vidu pojave silaznih akcenata na nepočetnim pozicijama u riječi i klasifikovanju grupa riječi u kojima se takva distribucija prozodema događa, što se prvi put radi u jednom leksikografskom djelu u regionu. Smatramo da će neophodne buduće rasprave o prozodijskim sistemima standardnih varijanata policentričnog srpskohrvatskog jezika i osavremenjavanju tih prozodijskih normi, uzimati u obzir precizne podatke koje nudi Prvi tom *Rječnika* CANU o silaznim akcentima u neinicijalnoj poziciji i o kategorijama riječi u kojima se on dosljedno javlja u standardnoj govornoj realizaciji crnogorskog jezika.

Literatura:

- Barić, E. Lončarević.M. i drugi (2003), *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Gortan-Premk, Darinka (1997), Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku, *Biblioteka Južnoslovenskog filologa, knj. 14, Institut za srpski jezik SANU, Beograd.*
- Dešić, Milorad (2010), „Akcentatski sistem u srpskom i hrvatskom standardnom jeziku” u *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bosanskog jezika*, ur. B.Tošović, A. Wonisch, Grac – Beograd.
- Dragičević, Rajna (2010), *Leksikologija srpskog jezika*, Zavod za udžbenike, Beograd.
- Fekete, Egon (2010), "Akcentatske razlike između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika" u *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bosanskog jezika*, ur. B.Tošović, A. Wonisch, Grac – Beograd.
- Hudeček, Lana, Milica Mihaljević (2009), „Homonimija kao leksikografski problem”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, br. 35. Zagreb, str. 159–185.
- Jahić, Dž. S. Halilović, I.Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.
- Klajn, Ivan (2000), *Lingvističke studije*, Partenon, Beograd.
- Marković Aleksandra (2014), „Gramatika u srpskim rečnicima”, *Savremena srpska leksikografija u teoriji i praksi*, (kolektivna monografija), ur. R. Dragičević, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, str. 69–92.
- Muratagić-Tuna, Hasnija (2005), *Bosanski, hrvatski i srpski pravopisi (sličnosti i razlike)*, Bosansko filološko društvo, Sarajevo.
- Pravopis crnogorskoga jezika* (2010), Drugo izmijenjeno izdanje, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica.

- Priručnik za obradu odrednica u „Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika“* (2014), sastavile: dr Jelena Bašanović-Čečović, mr Danijela Radojević, CANU, Podgorica.
- Samardžija, Marko (1989), „Homonimi u hrvatskom književnom jeziku“, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, br. 24. Zagreb, str. 1–71.
- Silić, J. I. Pranjčić (2007), *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Stevanović, Mihailo (1982), „Sintaksa u leksici“, u zborniku radova *Leksikografija i leksikologija*, ur. D. Čupić, SANU, Matica srpska, Filološki fakultet Beograd, Filozofski fakultet Novi Sad, Beograd–Novi Sad, str. 289–296.
- Stevanović, Mihailo (1989), *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, Naučna knjiga, Beograd.
- Šipka, Danko (2006), *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Matica srpska, Novi Sad.
- Tafra, Branka (2005), *Od riječi do rječnika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Tafra, Branka (1986), „Razgraničavanje homonimije i polisemije (leksikološki i leksikografski problem)“, *Filologija*, br.14. Zagreb, str. 381–393.
- Valjevac, Naila (2009), „Akcentatske sličnosti i razlike između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika s posebnim osvrtom na jezik u BiH“ u *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, ur. B.Tošović, A. Wonisch, Grac – Sarajevo.
- Zgusta, Ladislav (1991), *Priručnik leksikografije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo.

Rječnici:

- Рјечник црногорског народног и књижевног језика*, I том А-В, ЦАНУ, Подгорица 2016.
- Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb 2015.
- Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Zagreb 2007.
- S. Halilović, I. Palić, A. Šehović, *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2010.
- Dževad Jahić, *Rječnik bosanskog jezika*, ANUBiH, Sarajevo 2010.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Књига 1, А-Богољуб, САНУ, Београд 1959.
- Речник српскохрватског књижевног језика*, Књига прва, А-Е, Матица српска- Матица хрватска, Нови Сад –Загреб, 1967.
- Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад 2007.

Rajka GLUŠICA

SOLVING SOME LEXICOGRAPHIC PROBLEMS
IN *THE DICTIONARY OF THE MONTENEGRIN FOLK AND LITERARY
LANGUAGE*

Summary

The making of the Vocabulary of the Montenegrin Folk and Literary Language is the first major lexicographic project undertaken in Montenegro. The Montenegrin Academy of Sciences and Arts, as the bearer of the project, gradually joined this complex work and realized it in phases. After a brief presentation of the phases of the development of the Montenegrin vocabulary, the paper discusses some of the procedures in the processing of the guidelines when numerous professional lexicographic issues were to be solved. This paper presents several questions that we believe we have solved them systematically and consistently, which is a great success considering that there are no solutions for lexicography in the region that have a longer and more fruitful experience as well as the institutions that only deal with this problem. First of all, the paper discusses the solutions of the treatment of homonyms, the composites formed by the prefixoid compounds, the recording of descending accents out of the first syllable.

Key words: dictionary, lexicographic methods, homonyms, composed lexical compounds with prefixoids, descending accents.

Jelena BAŠANOVIĆ-ČEČOVIĆ
Crnogorska akademija nauka i umjetnosti
Podgorica

TIPOVI EKSPRESIVNE LEKSIKE U GRAĐI ZA PRVI TOM *RJEČNIKA CRNOGORSKOG NARODNOG I KNJIŽEVNOG JEZIKA*

U radu će se analizirati karakteristični tipovi ekspresivne leksike sa leksi-kološkog i leksikografskog aspekta. Odabirom primjera ovog posebnog leksič-kog sloja iz građe za prvi tom *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika* uputićemo na načine njenog predstavljanja u *Rječniku*, ali i probleme sa kojima se suočavaju obrađivači rječničke građe prilikom njene semantičke identifikacije. Kako u okviru ovog sloja leksike razlikujemo nekoliko semantič-kih tipova, u radu ćemo se posebno baviti ekspresivima koji funkcionišu kao leksičke jedinice za izražavanje pozitivne ili negativne subjektivne ocjene, odnosno emotivnog stava odobravanja ili negodovanja. Tako će se, prilikom analize leksike koja je markirana različitim kvalifikatorima funkcionalno-stil-ske vrijednosti, po frekventnosti upotrebe izdvojiti domaće lekseme kod kojih se nazivi za životinje, biljke, predmete i apstrakcije odnose na osobu, pomjera-jući značenje u pozitivnom ili negativnom (pejorativnom) smjeru. Takođe, ana-liza će pokazati da ekspresivna leksika, i kada je stranog porijekla, bogati struk-turu *Rječnika* i doprinosi njegovoj semantičkoj raznovrsnosti. Zato ćemo u ovom radu ukazati na upotrebu ekspresiva različitih značenjskih slojeva, koji su uglavnom preuzeti iz turskog i italijanskog jezika. Radom će se, istovreme-no, opravdati stavovi izneseni u lingvističkoj literaturi, po kojima su u ovom leksičkom sloju najvidljivija prožimanja socijalnih i individualnih procesa i mi-jena u jeziku, što ga dodatno čini materijalom korisnim za različito usmjerena lingvistička istraživanja.

Ključne riječi: ekspresivna leksika, leksikografija, imenica, konotacija, denotacija, kvalifikator, metafora, osnovno i preneseno značenje.

1. Leksički inventar jednog jezika podložan je promjenama tokom vremena. Riječi ulaze u jezik ili ga napuštaju, a pojedine mijenjaju i svoja značenja. U dijahronom aspektu život riječi se mijenja pa se neka značenja u istorijskom razvoju jezika neminovno gube, ali se razvijaju i nova pod uticajem promjena u predmetnom i pojmovnom svijetu, odnosno stilski relevantnih metaforičkih pomjeranja. U neprekidnom procesu razvoja i bogaćenja jezika stalno se nešto marginalizuje ili aktualizuje na leksičkom planu – riječi iščezavaju, ali i pridolaze iz drugih jezika sa obaveznim fonološko-morfološkim prilagođavanjima.

1.1. S obzirom na to da leksika najneposrednije odražava promjene kroz koje prolazi zajednica koja se služi jednim jezikom, njen popis i tumačenje u rječnicima različite tipologije najvjerodostojnije pružaju podatke o etnikumu koji se njome služi. Rječnik kao najsigurnija kuća za jedan jezik bilježi aktuelnu leksičku građu i čuva od zaborava leksičko blago kojem prijete iščezavanje pred naletima vremena. Zato je rječnička građa leksička riznica koja lingvistima i stručnjacima drugih profila nudi najiscrpniji i najzanimljiviji materijal za izučavanje. Posebno mjesto u toj riznici pripada leksici koja se u teorijskim pristupima obično obuhvata terminom *ekspresivna leksika*, au deskriptivnoj leksikografiji markira različitim leksikografskim kvalifikatorima tipa *ekspr.* (*ekspresivno*), *pren.* (*preneseno*), *fig.* (*figurativno*), *razg.* (*razgovorno*), *žarg.* (*žargon-ski*), *šalj.* (*šaljivo*), *fam.* (*familijarno*), *pejor.* (*pejorativno*), *hip.* (*hipokoristično*). Ona predstavlja poseban leksički sloj koji doprinosi emotivno-ekspresivnoj markiranosti jezika, a istovremeno je „pokazatelj naročitih socijalnih i individualno-psiholoških procesa u jeziku“ (Ristić 1996: 120). Na leksičkom nivou, ekspresivi funkcionišu kao jedinice drugostepene (sekundarne) nominacije, „u kojoj jezički znak ne imenuje klasu realija nego ono što se iz klase izdvaja i što je netipično za realiju kao takvu“ (Ristić 1994: 538). Pregledom njihovih semantičkih sadržaja može se zaključiti da ih povezuje isti tip značenja – emotivno leksičko značenje. Ono se izdvaja od denotativnog značenja i pripada stilski markiranom konotativnom dijelu, tj. konotaciji. Kao komponenta leksičkog značenja, konotacija se sastoji od segmenata koji pridodaju neku kontrastivnu vrijednost bazičnoj, designativnoj funkciji (Zgusta 1991: 43). Zato je za leksikografa posebno inspirativno, ali i zahtjevno, da obrađuje lekseme koje imaju konotativni aspekt značenja.

1.2. Uopšteno gledano, najobimnija leksička kategorija koja ima snažne konotacije jesu ekspresivi, naročito oni sa emotivnim funkcijama. Međutim, ekspresivne konotacije nose i druge, nekada i opšteupotrebne

riječi. Tačnije, bilo koje stilsko obilježje riječi, pripadnost dijalektu, sociolektu, zastarjelost ili arhaičnost, nosi dodatni semantički značaj i prenosi informaciju ekspresivnije. Ekspresivnom komponentom značenja iscrpno se bavila S. Ristić (Ristić 2004: 46), koja ukazuje da je konotativna semantika složenija od denotativne, naročito u pogledu informacija koje sadrži: *reprezentativne* (podrazumijeva izdvajanje objekta i nekog njegovog svojstva), *vrijednosne* (podrazumijeva ocjenu tog svojstva kao dobrog ili lošeg), *emotivne* (podrazumijeva iskazivanje emocionalnog odnosa prema tom svojstvu u smislu odobravanja ili neodobravanja) i *stilske* (podrazumijeva upotrebnu vrijednost leksičke jedinice). Važno je naglasiti da su u konotativnoj komponenti leksičkog značenja sadržani podaci o semantičkoj markiranosti lekseme, ali i ekspresivni odnos cijele jezičke zajednice prema onome što ta leksema znači (Dragičević 2010: 60). Zato je ekspresivna leksika materija u koju se ulio veliki dio kulturne baštine i u njoj su nerijetko duša i mentalitet naroda koji se služi ovom leksikom.

2. Semantički sadržaji ekspresivne leksike analizirajuće se na građi za prvi tom *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika*, koji se realizuje kao projekat Crnogorske akademije nauka i umjetnosti. Istraživanje je ograničeno na analizu imenica kao najproduktivnije morfološke kategorije jer se u jednom obimom i vremenom ograničenom izlaganju iscrpnost i konačnost analize moraju isključiti budući da bi se analizi koja bi obuhvatila ekspresive koji morfološki pripadaju i drugim vrstama riječi mogla posvetiti i čitava monografija.

3. Designativne leksičke jedinice osnova su leksičkog fonda Akademijinog Rječnika. Međutim, njegova koncepcija obavezuje leksikografa da status odredničke riječi da svim leksičkim jedinicama koje pokazuju značenjsku specifičnost, ali i da predstavi sva značenjska nijansiranja i moguća sekundarna značenja odredničke riječi u okviru rječničkog članka. S obzirom na to da je leksikografska definicija najkompleksniji segment obrade, nije uvijek jednostavno utvrditi koje je značenje primarno (osnovno), kao ni pravilno uspostaviti hijerarhiju (sekundarnih) značenja višeznačne riječi. Još je teže razgraničiti sekundarne semantičke realizacije od ekspresije, posebno od one ekspresije koja nije dodatno obilježena hipokorističnošću, pejorativnošću, šaljivošću i sl., a najteže ih je ujednačeno obilježiti u deskriptivnoj leksikografiji, odnosno u rječnicima koji se realizuju kao kolektivni poduhvati. Izvjesno je da je lakše to učiniti u teorijskoj nego u praktičnoj leksikografiji. Teorijski, kvalifikacija sekundarnih semantičkih realizacija zavisi od ekspresije

njihovih semantičkih sadržaja, odnosno od markiranosti njihove pragmatične vrijednosti (Gortan-Premk 2014: 162). Rezultati dosadašnjeg rada na *Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika* pokazuju da su određenim kvalifikatorom markirane leksičke jedinice čijom se definicijom ispoljava reakcija jezičke zajednice, stav (pozitivan ili negativan) na sadržaj riječi, odnosno sekundarne semantičke realizacije indukovane metaforom budući da metaforička transformacija često rezultira ekspresivnošću semantičkog sadržaja (Gortan-Premk 2014: 163). Takođe, u leksikografskoj obradi analiziranih ekspresiva težilo se navođenju tipske definicije, koju je bilo poželjno, tamo gdje je potrebno, upotpuniti kvalifikatorima „ekspresivne tonalnosti“ (Ristić 2002: 99) tipa *pejor.* (*pejorativno*), *šalj.* (*šaljivo*), *hip.* (*hipokoristično*), *fam.* (*familijarno*), odnosno „odgovarajućim kvantitativnim, načinskim ili bilo kojim drugim (ocenjivačkim) determinatorima“ (Ristić 2002: 99) tipa *mnogo*, *brzo*, *pretjerano*.

4. Imenice koje pripadaju ekspresivnom leksičkom sloju u građi za prvi tom *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika* pokazuju brojne osobenostina semantičkom, ali i na morfološkom planu. Kako se završetkom osnove i oblikom nominativa jednine ili množine, koji se bilježi kao odrednička riječ, nekada ne uklapaju u uobičajene obrasce promjene imenica, kolebanja u rodu ili zavisnim padežima, zabilježena u tzv. gramatičkom bloku, prvi su problemi koje treba riješiti prilikom njihove leksikografske obrade. Istina, među zapisanim informacijama u rječničkom članku najvažnija je leksikografska definicija, način njenog formulisanja i navođenja, pravilno razdvajanje značenja kod višeznačnih riječi – od uopštenih, ustaljenih i poznatih ka posebnim i manje poznatim. Kod takvih polisemičnih imenica, koje su leksikografski najzahtjevnije, potrebno je utvrditi ne samo sve semantičke vrijednosti i nijanse nego i uspostaviti njihov redosljed kako bi se uočila „njihova razvojna bliskost i povezanost“ (Radović Tešić 2014:145). Većina tih značenja u okviru polisemantičke strukture zasnovana je na metonimiji, metafori i sinegdohi. I dok su sekundarna značenja dobijena metonimijom predvidiva i očekivana, metaforički prenosi su najčešće individualni (Dragičević 2010: 148) i obično rezultiraju ekspresivnošću semantičkog sadržaja. Kako je leksikograf dužan da po potrebi markira sve moguće značenjske nijanse riječi, u do sada obrađenoj građi za *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* ispred sekundarnih značenja koja su rezultat djelovanja metafore bilježilo se kvalifikator *pren.* (preneseno). Istina, nameće se pitanje da li nove semantičke realizacije nastale po modelima

metaforizacije *životinja – osoba*, *biljka – osoba* i *predmet – osoba* treba obilježavati i kvalifikatorom *ekspr.* (ekspresivno) jer nije svaki prenos imena s jednog pojma na drugi po principu sličnosti podjednako ekspresivan budući da ekspresivnom markiranošću ciljnog semantičkog sadržaja rezultiraju samo neki modeli metaforizacije (Gortan-Premk 2014: 163).

5. Jedinice koje su predmet našeg istraživanja pripadaće semantičkom modelu: osoba + moralna, fizičkaili karakterna osobina. Analizu ćemo početi od najslabije produktivnog tipa ekspresivne leksike kojim se iskazuju samo opšte ocjene tipa „dobar“ ili „loš“ u vezi sa moralnim i karakternim osobinama osobe, bez denotiranja na neku konkretnu osobinu. Ispostavlja se da ova opozicija češće služi kao obrazac za izražavanje zlog karaktera i namjera, te su imenice negativne konotacije češće leksičke realizacije u okviru ovog tipa ekspresiva, npr.:

- **analetnik**¹ *zla osoba*; **baraba** *osoba sa negativnim karakternim osobinama*, **balega**

1. *životinjski izmet (najčešće kopitara)*. **2.** *pren. loša, beskarakterna osoba*; **beštija**

1. *opaka životinja, zvijer*. **2.** *pren. zla, nevaljala osoba*; **bazd 1.** *veoma jak neprijatan miris, smrad*. **2.** *pren. beskarakterna osoba*;

- **andeo** **1.** *rel. krilato nebesko biće u obliku čovjeka*. **2.** *pren. osoba koja je bezazlena, dobra*.

5.1. Ove imenice odlikuju se izraženim stepenom ekspresivnosti. Prve dvije ne prenose samo činjeničnu informaciju već u definiciji donose dodatnu vrijednost o moralu i karakteru osobe. Realizaciji ekspresivne funkcije doprinosi i to da je kod nekih od njih (*balega*, *beštija*, *bazd*) značenje osobe ostvareno prenosom sa primarnog značenja životinje ili apstraktne pojave. Tako su semantičkom derivacijom, jednim od potencijalnih modela tvorbe ekspresiva, nastale leksičke jedinice koje upućuju na negativne osobine ličnosti. Drugačije je u imenici *andeo*, kod koje pomjerenost značenja ide u pozitivnom smjeru – sa religioznog pojma na osobu koja je bezazlena, nevina i ljupka. Kvalifikator *pren.* u

¹ Tipove ekspresiva razmatraćemo na primjerima preuzetim iz do sada obrađene građe za *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* (avgust 2015. godine). Uz analizirani ekspresiv navodiće se samo leksikografska definicija. Neće se navoditi podatak o etimologiji, akcenat i gramatičke informacije o odredničkoj riječi.

drugom po redu značenju formalni je pokazatelj semantičkog sadržaja koji sadrži ekspresivne, konotativne seme.

6. Pored ekspresivne funkcije, sljedeći tip ekspresiva realizuje i informativnu funkciju. Tačnije, pored ocjene o svojstvu, u definiciji ovih imenica ukazuje se i na određeno svojstvo. Imenice kojima se iskazuje netrpeljivost prema ljudskim osobinama kao što su dvoličnost, sklonost ka prevarama i nedozvoljenim seksualnim odnosima, povodljivost, nasrtljivost, nametljivost, bezobzirnost, raskalašnost, halapljivost, lijenost, karakteriše izrazita negativna ekspresivnost, koja je rezultat kolektivnog shvatanja.

6.1. Kako je Akademijin *Rječnik* konceptijski zasnovan kao rječnik književnog i narodnog jezika, svaka leksema iz crnogorskih narodnih govora, koja je pokazala značenjske specifičnosti, dobila je status odrednice a markiranost kvalifikatorom *nar.* (narodno) obezbijedila joj je status leksike prilično ograničene upotrebe i izdvojila je iz produktivnijeg, stilski neutralnog leksičkog sloja, koji je leksička dominanta *Rječnika*. Tako imenice: **alajka** nar. pejor. *nemoralna ženska osoba, razvratnica*; **bicmilla** i **bicmilojka** nar. pejor. *nemoralna ženska osoba, žena koja se lako podaje*; **bandovan** nar. *neradnik, besposličar, ljenčuga*; **bicmilet** nar. pejor. *osoba koja je lukava, sklona prevari*, imaju opšti kvalifikator *nar.*, a u njihovoj definiciji, pored denotativne komponente koja odredničku riječ povezuje sa nekom „izvanjezičkom realijom“ (Ristić 2002: 92), izdvaja se i konotativna komponenta, koja je uslovljena stavom subjekta prema objektu imenovanja i ocjenjivačkom normom karakterističnom za jezički kolektiv.

6.2. Metaforičkim asocijacima zasnovanim na semama kolektivne ekspresije nastaju značenja koja su u sinhronom presjeku stilski relevantna, a koja pretpostavljaju osnovna značenja od kojih su potekla, ne postoje samostalno i jednoznačne riječi ih po pravilu nemaju (Radović-Tešić 1984: 148). Semantičkom derivacijom, koja je „regularan tip tvorbe ekspresiva“ (Ristić 2002: 94), nastaju ekspresivno markirane leksičke jedinice gore pomenutog semantičkog sadržaja, koje su u Akademijinom Rječniku obilježavane kvalifikatorom *pren.*:

- **ajgir 1.** *neuškopljen konj, ždrijebac.* **2.** *pren. nasilnik, silnik;*
binjadžija 1. *osoba koja vješto jaše konja.* **2.** *pren. osiona, obijesna osoba;*
bimbaša 1. *ist. zapovjednik odreda od hiljadu vojnika u turskoj vojsci, major.* **2.** *pren. osoba koja se nasilnički ponaša;*

- **apac** 1. vrsta kornjače otrovnog ujeda koja nastanjuje Skadarsko jezero. 2. pren. halapljiva osoba; napasnik; **aždaja** 1. proždrljiva neman, čudovište sa više glava; 2. pren. halapljiva, proždrljiva osoba;
- **biza** 1. ženka lovačkog psa. 2. pren. pejor. ženska osoba koja je prepredena, lukava, drska;
- **burukač** 1. vo koji rogovima razbacuje sijeno. 2. pren. osoba koja bezrazaložno troši imovinu, nasljedstvo;
- **ajkula** 1. morska riba grabljivica, morski pas. 2. pren. osoba koja bezobzirno iskorišćava druge; **aminaš** 1. onaj koji izgovara „amin“ u toku molitve. 2. pren. pejor. onaj koji sve dopušta, odobrava, koji je poslušan; povodljivac.

6.3. U leksikografskoj obradi ekspresivne leksike, pored definicije, važno je odabrati odgovarajući kvalifikator koji sadrži informacije o statusu analiziranog ekspresiva u leksičkom registru jezika čiji se rječnik izrađuje. Tako je, npr. u obradi lekseme *Balkanac*, kvalifikator *pejor.* (pejorativno) ispred drugog po redu značenja („primitivan, prost čovjek, divljak“) jedan od pokazatelja ekspresivnog sadržaja, koji je markiranu jedinicu uvrstio u negativne ekspresive. Istovremenom upotrebom kvalifikatora *pren.* i *pejor.* u ovoj i nekim prethodno navedenim leksemama upućuje se na ekspresiju koja je pojačana pejorativnošću.

7. Ekspresivi koji imenuju osobe koje ispoljavaju osobine kao što su kukavičluk, plašljivost, neodlučnost, nezrelost, nepromišljenost, neposjedovanje oštroumnosti ili iskustva, glupost, odsustvo živosti, ružnoća, odlikuju se nižim stepenom negativne ekspresije od prethodnih (Ristić 1996: 74). Za razliku od prethodnog tipa ekspresiva, koje karakteriše govorni čin netrpeljivosti i emotivna reakcija preziranja, prema nosiocima pomenutih osobina prije se ispoljavaju emocije saosjećanja, sažaljenja, rjeđe omalovažavanja.

7.1. Registru ovog tipa ekspresiva pripadaju tvorbeno različite a značenjski srodne lekseme u vezi sa orijentalizmom *avet.* Značenjem koje se odnosi na *budalastu, umno zaostalu osobu* – muškarca ili ženu, prilično produktivne imenice tipa **avetinja, avetinjak, avetnik, avetnica, avetničina, avetnulja, avetulja, avetura**, pridružuju se ekspresivima negativne konotacije, koja je nešto nižeg stepena u imenicama koje se odnose na dijete, npr. **avetničad**. Ovom semantičkom tipu ekspresivne leksike pripadale bi i lekseme koje su zbog ograničenosti upotrebe na

jedan dio crnogorskog govornog područja markirane opštim kvalifikatorom *nar.* i po potrebi kvalifikatorom za predočavanje pejorativne značenjske nijanse: **ablaćina** *nar. pejor. glupa osoba, umno zaostala osoba*; **anćul** *nar. blesava, šašava osoba*; **bicikur** *nar. osoba koja je brzopleta, nepromišljena*; **brzun** *nar. osoba koja nešto radi nepromišljeno*.

7.2. Ekspresive ove značenjske kategorije registrujemo u imenicama u kojima nazivi za životinju, predmet ili apstraktnu pojavu prelaze u riječi sa značenjem osobe gore navedenih osobina, pri čemu pomjerenost značenja često ide u negativnom (pejorativnom) smjeru, što je obično praćeno navođenjem odgovarajućeg kvalifikatora. Analizirani primjeri potvrđuju da je opozicija *čovjek – životinja* najčešći obrazac za semantičku tvorbu ekspresiva ovog tipa. U stvari, ovo je jedan od modela metaforizacije koji uvijek u rezultatu daje ekspresivno markiranu sekundarnu leksičku jedinicu. Tačnije, kada zoonimi prelaze u riječi sa značenjem lica određenih osobina, „onih koje se u kolektivnoj svesti ili ekspresiji pripisuju polaznom pojmu“ (Gortan-Premk 2014: 163), metaforička transformacija uvijek rezultira ekspresivnošću, obično negativno obojenom:

- **ajvan 1.** *marva, stoka, životinja*. **2.** *pren. pejor. nepametna, umno zaostala osoba*; **balaban 1.** *ovan sa velikim rogovima*. **2.** *pren. pejor. nepametna osoba, neznalica*; **brav 1.** *naziv za svako pojedinačno grlo sitne stoke*. **2.** *pren. pejor. ograničena, glupa osoba, glupan*;

- **boronja 1.** *snažan vo crvenkaste dlake*. **2.** *pren. pejor. glup, umno ograničen čovjek*; **bralj 1.** *sitni ovan žućkaste glave*. **2.** *pren. sitno muško dijete; sitan, neugledan muškarac*; **akrep 1.** *škorpija*. **2.** *pren. izrazito ružna osoba, rugoba*,

a posvjedočeno je i pomjerenje značenja od predmeta ili apstraktnih pojava ka osobi koja je glupa, umno zaostala:

- **balvan 1.** *odsječeno stablo, deblo drveta*. **2.** *pren. pejor. nepametna, priglupa osoba*; **baljemez 1.** *vrsta starinskog topa većeg kalibra*. **2.** *pren. nepametna, priglupa osoba*; **buzdovan 1.** *starinsko oružje sa metalnom glavom koje je služilo za borbu izbliza*. **2.** *pren. glupa, ograničena osoba*; **bukva 1.** *bot. vrsta brdskog i planinskog listopadnog drveta*. **2.** *pren. glupa osoba*,

glupak. beut **1.** *nesvijest, omamljenost, opijenost.* **2.** *pren. osoba koja je umno zaostala.*

7.3. Ovoj grupi ekspresiva pripadala bi i leksema **baba**, čija se upotreba u određenom kontekstu ocjenjuje kao nepoželjan govorni postupak, obično podrugljiv, podsmješljiv jer subjekat imenovanja u određenoj situaciji svoje nedopadanje objekta imenovanja iskazuje korišćenjem ove imenice u sekundarnom značenju *beskarakterne muške osobe*, odnosno *plašljivca, strašljivca, kukavice*. Metaforičko ekspresivno značenje ove lekseme vezano je isključivo za oblik vokativa jednine (*babo jedna*). Asocijativno povezivanje po principu sličnosti prepoznamo i u imenicama **balavac** i **balavica**, koje se u drugom po redu značenju, markiranom kvalifikatorom pejor., odnose na osobu koja je nezrela i neiskusna.

8. S obzirom na to da su emocionalne komponente ekspresiva situaciono uslovljene, kontekst u kojem se upotrebljavaju imenice sljedećeg tipa upućuje na to da su subjekti imenovanja tolerantniji prema negativnim osobinama tipa: pretjerana, neodmjerena pričljivost, radoznalost, tvrdoglavost, te će leksičke jedinice ove grupe pripadati imenicama negativne ekspresije sniženog stepena:

- **alakača** nar. pejor. *ženska osoba koja mnogo priča; alapača* nar. pejor. *ženska osoba koja je sklona ogovaranju, pretjeranom pričanju; alavantalo* nar. *osoba koja mnogo priča, pričalica; alavantuša* nar. pejor. *ženska osoba koja mnogo i nepromišljeno priča; blebetalo* pejor. *osoba koja mnogo priča; blebetalica* i *blebetuša* pejor. *osoba koja mnogo priča, brbljivica; brzozborac* nar. *onaj koji brzo govori; brzozborica* nar. *ženska osoba koja brzo govori i ne pazi šta i kako govori; brblja* pejor., *brbljuša* pejor. i *brbljivica* pejor. *ženska osoba koja mnogo priča; brgljača* nar. pejor. *ženska osoba koja mnogo priča; brzozborile* nar. pejor. *onaj koji brzo govori; baljezgalo* razg. pejor. *osoba koja priča koješta; baljezgan* nar. pejor. *onaj koji priča koješta;*
- **bečokile** **1.** *osoba koja netremice gleda u nekoga ili nešto.* **2.** *radoznala osoba; bunjakara* *osoba koja voli sve da zna, radoznala osoba;*
- **bandoglavac** i **bandoglavile** *tvrdoglav, svoje glav muškarac; bandoglavica* i **bandoglavka** *tvrdoglava, svoje glav ženska osoba; bronzoglavče* nar. pejor. *dijete koje je tvrdoglavo, svoje glav dijete; boroglavile* nar. pejor. *onaj koji je tvrdoglav, zadrt.*

8.1. Prenos značenja sa eksplicitnog na implicitno bilježimo u slikovitoj tzv. imperativnoj složenici **brstigora** nar. **1.** *životinja koja se hrani brstom, obično koza.* **2.** pren. *osoba koja mnogo priča.*

8.2. Prethodno navedene definicije potvrđuju da se osobenost aktuelizovanog svojstva, koje je neuobičajene mjere ili intenziteta, u Akademijinom Rječniku predočava upotrebom determinatora tipa *vrlo, veoma, mnogo, brzo, pretjerano*. Njima se ispoljava (subjektivna) reakcija na sadržaj riječi, donosi dodatna informacija o denotatu i prenosi informacija ubjedljivije. Jedinice ovog tipa su dio „leksikografskog metajezika i preporučujemo ih kao obavezne elemente definicije uz reči kojima se identifikuje denotat, odnosno referent“ (Ristić 2002: 94).

8.3. Kontekstualna upotreba ekspresiva, kojima se imenuju osobe koje su gojazne, tjelesno razvijene ili nesrazmjerno građene, nekada rezultira familijarizacijom odnosa, neposrednošću u komunikaciji i šalji-vim tonom, što nesumnjivo ublažava negativnu ekspresiju sadržanu u sljedećim leksičkim jedinicama:

bambrek nar. *omalena a debela osoba, zdepasta osoba;*
brumbulača nar. *debela ženska osoba;* **bokuljak** nar. fam.² *onaj koji je omalen a debeo, trbušast čovjek;* **bokna** nar. *ženska osoba jače razvijenih kukova.*

8.4. Sekundarne semantičke realizacije, indukovane metaforom, bilježimo i u ekspresivima ovog tipa. Pomjerenost značenja sporadično ide i u pejorativnom smjeru, obično za krupnu i nezgrapnu žensku osobu, što je praćeno navođenjem odgovarajućeg kvalifikatora funkcionalno-stilske vrijednosti:

- **borozan 1.** *muzički instrument, vojnička truba.* **2.** pren. *onaj koji je malog rasta o podebeo;* **brumbulak 1.** *obao kamen.* **2.** pren. *debela osoba;* **bure 1.** *drveni duguljasti i pljosnati sud sa dva dna namijenjen za držanje tečnosti.* **2.** pren. *osoba koja je debela, neprikladno građena osoba;*
- **bedevija 1.** *rasna kobila dobre, najčešće arapske pasmine;* **2.** pren. pejor. *krupna, snažna i nezgrapna ženska osoba;* **bokulja 1.** *krava velikog trbuha.* **2.** pren. pejor. *debela ženska osoba.*

² Ekspresiv je markiran kvalifikatorom funkcionalno-stilske vrijednosti *fam.* (*familijarno*).

9. Imenice pozitivne ekspresije u do sada obrađenom materijalu za *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* nijesu brojne. S obzirom na to da je emotivni segment leksičkog značenja obično kontekstualno određen, analiza primjera kojima se ilustrovala upotreba odredničke riječi uputila je na zaključak da su simpatija, radost, divljenje, poštovanje, dopadanje, oduševljenje, najčešće emocije iskazane ekspresivnom leksike pozitivne konotacije.

9.1. Intimniju komunikaciju, koju odlikuju prijateljske emocije i dobre namjere, obično zastupljenu u krugu prijatelja, porodice ili u razgovoru sa djecom, karakteriše upotreba leksema **blago**, **blagiša**, **blagna**, sa značenjem *mile*, *drage osobe* (muške ili ženske), koje su u *Rječniku* markirane kvalifikatorom ekspresivne tonalnosti *hip*. (hipokoristično). Komponenta ekspresije leksema **bleso**, **blesan**, **blesonja**, koje su u *Rječniku* obilježene kvalifikatorom *razg.* (razgovorno), a semantički se odnose na *blesavu mušku osobu*, odnosno na *umno zaostalu mušku osobu*, kontekstualno je određena, te se iste jedinice javljaju i u pozitivnim i u negativnim paradigmama.

10. Iako je opozicija *čovjek – životinja* u osnovi raznovrsnih leksičkih realizacija negativne ekspresije, primjer „zoomorfnog modela semantičke derivacije“ (Ristić 2002: 95) registrujemo i u jedinicama pozitivne ekspresivnosti. Na primjer, **bumbar** kao *vrsta insekta opnokrilca* ima pozitivnu konotaciju kad se odnosi na *krupno, zdravo, napredno dijete* u drugom po redu značenju.

11. Jedinicama pozitivne konotacije koje komunikaciji daju uzvišen, nekad i patetičan ton, a čiju upotrebu prate emocije divljenja, oduševljenja ili ushićenja, pripadale bi imenice koje semantičkom derivacijom razvijaju značenje osobe koja se nečim izdvaja. Tačnije, razvijanje pozitivnog značenja putem metaforičkog prenosa bilježimo u leksemama:

bog 1. *vrhovno biće koje je stvorilo svijet, koje ga održava i upravlja njime.* **2.** *pren. osoba koja je veoma moćna, koja je na vlasti ili ima vlast; osoba koja uživa veliko poštovanje i kojoj se drugi dive;* **banica 1.** *žena bana.* **2.** *pren. stasita, otmena ženska osoba, ona koja se ističe pameću i ugledom;* **biser 1.** *sedefasto, skupocjeno zrno, odnosno zrnce koje nastaje u nekim školjkama i koristi se kao nakit.* **2.** *pren. osoba koja je posebno draga;* **bistrica 1.** *voda koja je bistra, čista.* **2. pren.** *oštroumna, pametna, pronicljiva ženska osoba.*

12. Kalemljenjem sufiksa *-lija*, koji je turskog porijekla (Stevanović 1989: 485), i morfološki različitih osnova koje izvorno pripadaju orijentalnim jezicima, dobijene su imenice sa pozitivnom ekspresivnom komponentom u značenju: **ardžija, airlija, batlija**. Imenice koje se etimološki dovode u vezu sa romanizmom *bastati* – **bastadur, bastašlija, bastaško, bastanik, bastadiša, bastiša, bastašica, bastanica, bastaduša**, nastale srastanjem stranog i domaćih leksičkih i morfoloških elemenata, imaju značenje imaoca pozitivne, poželjne osobine (nomina atributiva) i u Akademijinom Rječniku objedinjene su definicijama tipa: *osoba koja je sposobna, spretna, umješna, kojoj sve ide od ruke; hrabra, odvažna osoba*.

12.1. Primjeri ekspresiva koji su motivisani romanskim ili orijentalnim jezičkim elementom ne upućuju na odsustvo tvoračkih jezičkih snaga već na zaključak da jedinice markirane stranim jezičkim nanosom povećavaju mogućnosti „za individualnu emotivno-ekspresivnu i stilsku kreativnost u upotrebi jezika“ (Ristić 2006: 150).

13. Posebnom leksičkom sloju, markiranom kvalifikatorom *žarg. (žargonski)* u *Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika*, pripadaju imenice i sekundarne leksičke jedinice „neutralizovane ekspresivnosti“ (Ristić 2006: 58), koje se danas mogu čuti u različitim sredinama, u krugu sagovornika različitog obrazovanja, socijalnog statusa i uzrasta, a koje u do sada obrađenom materijalu nijesu naročito produktivan leksički sloj:

- **baja** žarg. *zgodan muškarac; mangup*; **budžo i budža** žarg. **1.** *osoba koja ima veliku vlast, osoba koja je na važnom položaju.* **2.** *osoba koja je imućna, bogataš;*
- **avion** žarg. *privlačna, atraktivna ženska osoba*; **bomba** žarg. *atraktivna osoba.*

14. Mogućnosti iskazivanja subjektivne ocjene i emotivnog stava prema određenim ljudskim osobinama sagledavane su na primjerima leksema iz građe za prvi tom *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika*, koje neobičnost na semantičkom planu ostvaruju ili prenošenjem imena sa jednog pojma na drugi na osnovu sličnosti, ili prisustvom ekspresivnih komponenata u značenju, koje su u stvari odraz stava govorne zajednice prema onome što znači leksema, a ne individualni stav leksikografa.

14.1. Istraživanje je pokazalo i da su analizirani ekspresivi ili sa pozitivnom ili sa negativnom konotacijom, ali i da su jedinice negativne ekspresije brojnije. Nijanse negativnih emocija – prezir, gnušanje, nepoštovanje, ruganje, ismijavanje, nipodaštavanje, poniženje, sažaljenje, izvjesno je, češće su u semantičkoj identifikaciji do sada obrađenih ekspresivnih imenica od nijansi pozitivnih emocija – oduševljenja, divljenja, poštovanja, dopadanja, simpatije, radosti. Ova „suzdržanost u pohvalama, a sklonost ka pokudama” (Ristić 1996: 75) kao da je odlika ovog govornog prostora, pa ako duhovna struktura i mentalitet crnogorskog podneblja prije nalažu upotrebu augmentative nego deminutiva kao derivacione stilsko-jezičke kategorije, danas možemo zaključiti (na osnovu analizirane građe) da su nam pozitivno intonirana sredstva za izražavanje ekspresije prilično slabo razvijena. Tako konotacija zasnovana na jednom broju univerzalnih opozicija: *čovjek – đavo*, *čovjek – životinja*, *čovjek – biljka*, *čovjek – predmet* češće rezultira nijansom stilski relevantne pejorativnosti u sekundarnom semantičkom sadržaju. Tačnije, kada je ciljani pojam *čovjek*, a polazni (izvorni) *životinja* ili *predmet*, metaforička transformacija za rezultat ima ekspresivnost, češće negativnu – ako se ne radi o djetetu. Tada metaforizacija obično daje pozitivno markiranu sekundarnu leksičku jedinicu.

14.2. I da zaključimo. Ekspresivna leksika kao rječnička građa ne smije biti izjednačena sa neutralnim leksičkim fondom i jedinicama prvostepene nominacije, a njena zastupljenost i obrada u rječnicima ovog tipa predstavlja važno lingvističko, sociološko i kulturološko pitanje. Specifična za određene društveno-istorijske prilike, ova leksika istovremeno je pokazatelj ne samo jezičkih nego i socioloških pojava, ali i psihološkog profila ličnosti i zajednice koja je upotrebljava. Ona ne tjera na razmišljanja samo leksikografe i lingviste uopšte nego i istraživače različitih profila, pa je svakoj leksemi sa ekspresivnim komponentama u značenju potrebno dati status odrednice u Akademijinom Rječniku, obraditi je akcenatski, gramatički i semantički, potkrijepiti njenu upotrebu primjerom, a funkcionalno-stilskim kvalifikatorom precizirati domen upotrebe i status ekspresiva u leksičkom sistemu crnogorskog jezika. Zapravo, kvalifikator je inicijalni i pouzdani pokazatelj složenih ekspresivnih sadržaja odredničke riječi, te se problemu identifikacije ekspresivne leksike i načinu njenog predstavljanja u rječnicima ovog tipa uvijek treba vraćati.

Literatura:

- Gortan-Premk Darinka, *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, knj. 14, Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 1997.
- Gortan-Premk Darinka, *Figurativna značenja u srpskoj leksikografiji*, u: *Savremena srpska leksikografija u teoriji i praksi*, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2014, 155–167.
- Dragičević Rajna, *Leksikologija srpskog jezika*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010.
- Zgusta Ladislav, *Priručnik iz leksikografije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva „Svjetlost“, Sarajevo, 1991.
- Radović-Tešić Milica, *Problem obrade figurativnih značenja u opisnim rječnicima*, u: *Leksikologija i leksikografija – zbornik radova*, Matica srpska, Institut za srpskohrvatski jezik, Novi Sad – Beograd, 1984, 147–151.
- Radović-Tešić Milica, *Raspoređivanje značenja reči u srpskoj leksikografiji*, u: *Savremena srpska leksikografija u teoriji i praksi*, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2014, 141–155.
- Ristić Stana, *Konotativni aspekti značenja ekspresivne leksike (leksikološko-leksikografski pristup na korpusu iz Rečnika SANU)*, Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XXXVII, Novi Sad, 1994, 537–542.
- Ristić Stana, *Tipovi ekspresivne leksike u savremenom srpskom jeziku*, Južnoslovenski filolog LII, Beograd, 1996, 57–78.
- Ristić Stana, *Ekspresivna leksika u deskriptivnom rečniku*, u: *Deskriptivna leksikografija standardnog jezika i njene teorijske osnove – Međunarodni naučni skup o leksikografiji i leksikologiji*, SANU, Matica srpska, Institut za srpski jezik SANU, Novi Sad – Beograd, 2002, 89–103.
- Ristić Stana, *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku, teorijske osnove i normativno-kulturološki aspekti*, Monografije 1, Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 2004.
- Ristić Stana, *Kvalifikatori u srpskoj leksikografiji*, u: *Savremena srpska leksikografija u teoriji i praksi*, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2014, 113–131.
- Stevanović Mihailo, *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, Naučna knjiga, Beograd, 1989.

TYPES OF EXPRESSIVE LEXICON IN THE FIRST VOLUME OF THE
DICTIONARY OF MONTENEGRIN NATIONAL AND LITERARY
LANGUAGE

Summary

This paper will analyze the typical types of expressive lexicon from lexicological and lexicographical aspect. Specifically, by selecting examples of this particular lexical layer from the first volume of the *Dictionary of Montenegrin national and literary language* we will refer to the principles of lexicographical processing of expressive lexicon, means of its representation in the *Dictionary*, but also the problems the consultants engaged in processing the lexicon material face in identifying its grammatical and, in particular, semantic structure. Since within this layer of the lexicon we differentiate several semantic and formative types, the paper will specifically deal with the expressives which function as lexical units for the expression of positive or negative subjective evaluation, i.e. emotional attitude of approval or disapproval. Within the presentation of lexicographical steps within the lexicon processing that is marked with the various qualifiers of functional and stylistic value, this will identify, according to frequency of use, domestic lexemes in which the names of animals, plants, objects and abstractions relate to the person, by moving the meaning in a positive or negative (pejorative) direction. Also, the analysis will show that the expressive vocabulary, even when it is of foreign origin, enriches vocabulary and the structure of the Dictionary, and contributes to its semantic heterogeneity. Therefore, in this paper we will point out to the expressive use of different layers of meaning, which are mainly taken from Turkish and Italian. The work will, at the same time, justify the views expressed in linguistic literature, by which in this lexical layer the permeation of social and individual processes and changes in language are most visible, which further makes the material useful for differently oriented linguistic research.

Key words: expressive vocabulary, lexicography, noun, connotation, denotation, qualifier, metaphor, primary and allegorical

Rajka GLUŠICA
Filološki fakultet Nikšić
Univerzitet Crne Gore

HAJKA NA RJEČNIK CRNOGORSKOG NARODNOG I KNJIŽEVNOG JEZIKA

Projekat izrade *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika* započela je Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 2011. godine zvaničnom odlukom Predsjedništva Akademije i osnivanjem *Savjeta za izradu Rječnika* na kojem je dogovoreno da se radi rječnik koji će obuhvatiti i semantički odrediti crnogorsko leksičko blago i to ono koje je u upotrebi u različitim funkcionalnim stilovima standardnog jezika i ono iz crnogorskih narodnih govora. Takođe je odlučeno da budući petotomni *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* pripada kategoriji deskriptivnih rječnika srednjeg obima. Rad na *Rječniku* se odvijao, kako je i uobičajeno u ovako kompleksnim i značajnim projektima, postupno i u fazama. Prvi tom *Rječnika* sa obrađenih 12 018 izišao je iz štampe u martu 2016. godine i odmah nakon izlaska iz štampe izazvao je burne reakcije i kritički intonirane prikaze objavljujane u kontrolisanim, režimskim medijima. Broj negativnih članaka o *Rječniku* u kratkom vremenskom periodu od dva mjeseca, primakao se trocifrenom broju. Dešavalo se da u *Pobjedi* bude objavljivano i po četiri-pet „prikaza” dnevno, što nedvosmisleno ukazuje na dobro osmišljenu i organizovanu hajku sa jasnim ciljem i svrhom. U ovom radu se pokazuje kako funkcioniše mehanizam hajke, ko je naručuje, ko izvodi, kome je donijela korist, a kome nenadoknadivu štetu.

Ključne riječi: *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika*, leksikografija, politika, hajka, jezički nacionalizam

Uvod

Značaj opšteg, opisnog rječnika nacionalnog jezika neprocjenjiv za društvo i kulturu koja počiva na tom jeziku. Neke nacionalne akademije

osnivane su sa prvim i osnovnim ciljem njegovanja, usavršavanja i čuvanja svog nacionalnog jezika, a kasnije i uspostavljanja njegove književno-jezičke norme. Takve su prije svih italijanska Akademija dela kruska (1582), zatim Francuska akademija nauka (1635), Ruska akademija (1724) i druge, nastale prije nekoliko stoljeća u kojima se pišu prve gramatike i rječnici nacionalnih jezika. U Jugoslovenskoj akademiji znanosti i umjetnosti (1867) u Zagrebu radi se od 1880. do 1976. godine znameniti *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (I-XXIII), a u Srpskoj akademiji nauka i umjetnosti (1842) još uvijek traje izrada najobimnijeg opisnog rječnika tezaurusnog tipa pod imenom *Rječnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, od 1959. godine do sada izašla 21 knjiga, a kada bude završen imaće preko 35 knjiga sa oko petsto hiljada odrednica. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti svojim, možemo slobodno reći, najvažnijim projektom – *Rječnikom crnogorskog narodnog i književnog jezika* pridružuje se takvim renomiranim institucijama najvišeg naučnog ranga, koje rade deskriptivne rječnike nacionalnog jezika, time izgrađuju zdrave naučne temelje tom jeziku i preuzimaju vodeću ulogu u profilisanju razvoja jezika svoje sociokulturne zajednice.

Projekat izrade *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika* započela je Crnogorska akademija 2011. godine, zahvaljujući inicijativi i agilnosti predsjednika CANU akademika Momira Đurovića, zvaničnom odlukom Predsjedništva Akademije i osnivanjem *Savjeta za izradu Rječnika*. Odlučeno je da se radi deskriptivni rječnik srednjeg obima koji će obuhvatiti i semantički odrediti crnogorsko leksičko blago i to ono koje je u upotrebi u različitim funkcionalnim stilovima standardnog jezika i ono koje polako iščezava, a karakteristično je za crnogorske narodne govore i starije pisce. Rad na *Rječniku* se odvijao, kako je i uobičajeno u ovako kompleksnim i značajnim projektima, postupno i u fazama.

Najprije je utvrđen izvornik na osnovu kojeg se formira reprezentativni korpus *Rječnika*. Izvornik je obuhvatio najznačajnija ostvarenja crnogorskih pisaca, hronološki od Petra I Petrovića Njegoša do savremenih, zatim dijalektološke rječnike, studije o crnogorskim narodnim govorima, monografije o jeziku crnogorskih pisaca, veliki broj naslova iz stručne i naučne literature, udžbenika i leksikona, zatim, crnogorske zakone i časopise, bogat fond leksike iz novinarsko publicističkog funkcionalnog stila crnogorskih medija i recentnu književnu produkciju. Precizirana je i određena metodologija rada na *Rječniku* i formiran korpus za ekscerpiranje odrednica. U ovoj fazi napravljen je veliki iskorak u osavremenjavanju leksikografskog rada izradom elektronskog korpusa

koji obezbjeđuje brži i efikasniji rad u svim daljim fazama izrade *Rječnika*. U tu svrhu Crnogorska akademija je obezbijedila skupocjenu opremu za skeniranje tekstova, a namjenski kreirani softveri, specijalizovani računarski programi i operacije omogućili su formiranje izdvojenih baza podataka i mogućnost pregleda upotrebe i frekvencije svih riječi u izabranom djelu ili oblasti, što je veoma važno za brzo pronalaženje primjera kojima će se potvrditi semantička iznijansiranost leksema. Korisćenje novih tehnologija i opredjeljenje za izradu elektronskog korpusa crnogorsku leksikografsku praksu, iako ona nema dugu tradiciju, postavljaju na sam vrh u poslovima ove vrste.

Sistematsko izdvajanje odredničkih riječi iz korpusa, tj. popisivanje leksema koje će biti akcenatski, gramatički i semantički obrađivane u *Rječniku*, bila je značajna faza rada a kao njen rezultat objavljen je *Registar za Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* u kojem je izdvojen fond od skoro 90 000 riječi, što predstavlja pravo leksičko blago od velikog značaja, posebno što se pored opšteupotrebne leksike tu našla i leksika iz narodnih crnogorskih govora i leksika iz 19. vijeka. Najzad, u CANU je formiran leksikografski tim od šest obrađivača koji su od februara 2015. pristupili akcenatskoj, gramatičkoj i semantičkoj obradi odrednica, i tim od četiri redaktorke. Oni su nakon jednogodišnjeg intenzivnog rada pripremili za štampu Prvi tom *Rječnika* sa obrađenih 12 018 odrednica koje počinju slovima A, B, V, iz kojeg se može iščitati primijenjena metodologija i način rada, ali i sva semantička iznijansiranost pojedinih leksema.

Reakcije na Prvi tom *Rječnika* CANU

Budući da *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* treba da predstavlja temeljni tekst crnogorske kulture i njen osnovni identitet-ski dokument, on ima prirodne “neprijatelje” u redovima onih koji negiraju posebnost crnogorske kulture i identiteta, pa samim tim i postojanje crnogorskog jezika. Oni su povodom *Rječnika* CANU iznosili stavove da je sve što jeste, i što će biti zapisano u njemu, u stvari, srpska jezička građa, pa se ovim projektom nastavlja “krađa i prekrađa” srpskog jezika, pri čemu se CANU optužuje za “neznanje i naučno nepoštenje”, budući da se bavi falsifikovanjem i iskrivljavanjem činjenica jer je ”takozvani

crnogorski jezik ustavna i politička kategorija, ali ne naučna (lingvistička) i istorijska”¹. Ovaj projekat izrade rječnika ocjenjuje se kao pokušaj preimenovanja srpskog jezika i zatiranja njegovog imena “u zemlji u kojoj se tim jezikom govori od pamtivijeka i u kojoj sve što je do danas napisano, napisano je na srpskom jeziku.”²

Dakle, ukratko rečeno, projekat izrade rječnika nepostojećeg jezika predstavlja falsifikat i krađu jedinog, postojećeg lingvistički i istorijski potvrđenog srpskog jezika, tj. u CANU se vrši sakupljanje srpskih riječi u rječnik koji se lažno naziva crnogorskim. Ovo su jasni stavovi srpskih jezičkih nacionalista koji negiraju postojanje crnogorskog jezika kao jedne od četiri ravnopravne varijante policentričnog srpskohrvatskog jezika. Oni, uostalom, negiraju i srpskohrvatski (po njihovom tumačenju to je samo preimenovani srpski jezik), pa onda i hrvatski, bosanski, a naročito oštro i crnogorski jezik. Ovakav njihov stav o *Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika* CANU u skladu je sa njihovom „naukom“ i sasvim očekivan.

Međutim, posve je neobično da se Crnogorci, montenegristi i oni koji se zaklinju u crnogorstvo kao politički i ideološki temeljni princip, tako brutalno obruše na rječnik crnogorskog jezika. Pod dirigentskom palicom vlasti koja bezuspješno pokušava da CANU i njenog predsjednika disciplinuje i natjera na poslušnost (odbijanje prijema u CANU članova nevladine organizacije Dukljanska akademija nauka i umjetnosti bez sprovođenja uspostavljene zakonske procedure, jedan je od glavnih

¹ “Koliko se sećam, bilo je predviđeno da se uradi rečnik govora Crne Gore, podrazumevalo se, srpskog jezika. I građa je decenijama sakupljana kao građa rečnika srpskog jezika. Na tome su radili, nekad, vodeći lingvisti, najčešće iz Crne Gore. Ovo danas što se radi je krađa i prekrađa onoga što je srbistika u okviru svog leksikološkog i leksikografskog rada temeljno i naučno uradila, pokušavajući da to podvedu pod novo ime. Srbistika je stvorila metodološke i naučne okvire, u koje se uklapa velika građa, tako da se u ovom novom naumu CANU kopira ono što je uloženo znanje i pregalaštvo srbista i podvodi pod crnogorski. Za drugo se nema ni znanja, ni naučnog poštenja.” Jelica Stojanović, “Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika: Spisak novog identiteta”, *Večernje novosti*, Beograd, 12. april 2016.

² „Ono što je nesporno, a što se pokušava sakriti i prećutati, jeste činjenica da nije reč ni o kakvom rečniku lingvistički i istorijski nepostojećeg `crnogorskog jezika`, već o rečniku srpskog narodnog i književnog jezika koji se želi preimenovati i čije se ime želi zatreti u zemlji u kojoj se tim jezikom govori od pamtiveka i u kojoj sve što je do danas napisano, napisano je na srpskom jeziku. Reč je o srpskim rečima sakupljenim u rečnik koji je neistinito naslovljen kao crnogorski rečnik”, Budimir Aleksić, „Rječnik” podela i pokrada u Crnoj Gori”, *Politika*, Beograd 26. jun 2016.

grehova Akademije, što je uslovalo sudske sporove i obustavljanje finansiranja Akademije), angažovani su uslužni “filolozi” sa Fakulteta za crnogorski jezik i književnost sa Cetinja³, institucije koja je stvorena upravo kao batina za obračune sa neistomišljenicima vlasti jer druge potrebe (obrazovne, akademske, društvene) za osnivanjem tog fakulteta nije bilo.

Crnogorska akademija nauka i umjetnosti od crnogorskih nacionalista i zaposlenih na I/FCJK proglašena je anticnogorskom i kao takva konstantno je meta napada, pa čak i kad pristupi izradi jednog ovako značajnog projekta za crnogorsku kulturu i jezik.⁴ Negativan stav prema ovom projektu CANU članovi I/FCJK iskazuju od njegovog početka. Izlazak *Registra za Rječnik crnogorskoga narodnog i književnog jezika* 2014. godine u kojem su popisane riječi iz izvornika, njih preko 90 000, koje će se u kasnijoj fazi leksikografski obraditi u *Rječniku*, praćen je veoma negativnim komentarima: „CANU je pokušala oprati svoju „biografiju“, a zatim prodati Registar za Rječnik crnogorskoga narodnog i književnog jezika kao vrhunski kulturni događaj. Pri tome se nikad nije ogradila od dosadašnjega negiranja crnogorskoga jezika i ukupnoga identiteta. Registar CANU je samo još jedno mrtvorođenče u crnogorskoj kulturi. Ako bismo se poslužili repertoarom usmenoga pjesništva, za ovaj projekat CANU najkraće bismo mogli reći: „Žali bože tri oke sapuna / što potroši bula na Arapa“⁵

Nakon izlaska iz štampe Prvog toma pokrenuta je dobro organizovana hajka na *Rječnik* i CANU u izvođenju zaposlenih na FCJK sa

³ Vlada Crne Gore, nakon gašenja Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika, osnovala je 2010. godine Institut za crnogorski jezik i književnost, ili bolje reći preimenovala je nevladinu organizaciju Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje “Vojislav P. Nikčević”. U oba Instituta su isti članovi, isti direktor, isti časopis i isti jezički nacionalizam. Samo četiri godine kasnije, Vlada pretvara Institut u Fakultet za crnogorski jezik i književnost (FCJK) na Cetinju bez ikakvog akademskog i kadrovskeg utemeljenja i društvenog opravdanja.

⁴ „Samo bi laik, apsolutno neupućen u crnogorske prilike, mogao povjerovati da će ustanova koja tri decenije radi na negaciji crnogorstva biti u stanju da sastavi Rječnik crnogorskoga jezika. Zar treba da vjerujemo na riječ tobožnjog dobroj namjeri i stručnosti onih koji niti imaju leksikografskoga iskustva niti imaju bilo kakvoga doprinosa crnogorskome jeziku?!“ Milorad Nikčević: „Povampirene anticivilizacijske poruke iz Rječnika CANU“, *Portal Analitika*, 21. maj 2016. Ove olako izrečene ocjene i kvalifikacije citiranog “akademika” DANU, netačne su i subjektivne.

⁵ Ćirgić, Adnan: „Registar CANU je još jedno mrtvorođenče u crnogorskoj kulturi“, *Portal Analitika*, 23. maj 2014.

Cetinja i njihovih podržavalaca koji su napravili neviđen doček *Rječniku* nacionalnog jezika, sigurno bez presedana u svijetu. Zaposleni na FCJK su inače, do perfekcije usavršili jednu od metoda i strategija djelovanja koja stvara atmosferu hajke na pojedinca ili instituciju. Iako nemaju argumenata, oni napadaju protivnike svim sredstvima, izmišljajući, falsifikujući, podmećući, etiketirajući, difamirajući uz obavezno uključivanje svih pristalica da bi se brojnošću saopštenja napravila što veća galama u kojoj se ružnim riječima i uvredama okome na „neprijatelja“. Ovakav način komunikacije i polemike ne praktikuje se u naučnom i akademskom svijetu, niti mu priliči, budući da je primjer eksplicitnog verbalnog nasilja i klasičnog zastrašivanja kolega da ne iznose slobodno svoje mišljenje i stavove. Primjera takvih obračuna sa onima koji im smetaju ili kritikuju njihovo naukovanje ima mnogo, a vode se u od vlasti kontrolisanim medijima koji im obezbjeđuju neograničen prostor i podršku (dnevni listovi: *Pobjeda*, *Dnevne novine*, zatim portali: *Portal Analitika*, *Antena M* i drugi).

Već nakon prvog prikaza⁶ *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika* bilo je kristalno jasno da kritičarima nije cilj objektivno prikazati *Rječnik* sa svim propustima, ali i neospornim kvalitetima, nego po strategiji koju praktikuju godinama obračunati se sa izdavačem i autorskim timom izvrćući činjenice i falsifikujući. Na prvi prikaz *Rječnika* reagovali su autorski tim koji je argumentovao odgovorio na primjedbe koje su iznesene u prikazu⁷ i u ime *Savjeta za izradu Rječnika*,

⁶ Prvi prikaz I toma *Rječnika* CANU napisao je A. Čirgić, dekan FCJK i u njemu kritikuje CANU, naziv *Rječnika*, sastav *Savjeta za izradu Rječnika*, njegova predsjednica, pojedini akademici, paušalno i bez argumenata nabacane su brojne primjedbe, jednom riječju kritika radi kritike. Čirgić, Adnan: „CANU je manje griješila dok se bavila serbistikom“, *Pobjeda*, 20. april 2016. str. 24.

⁷ „Akademijin *Rječnik* karakterišu, između ostalog, opširnost informacija u gramatičkom bloku, akcenatska rješenja, obilje i raznovrsnost frazeoloških izraza i ustaljenih veza riječi, bogatstvo ekspresivne leksike, leksike razgovornog jezika, terminološke leksike, kao i mnoštvo novih i pomjerenih značenja koja ne bilježe rječnici regiona. Nijednu od navedenih odlika A. Č. ne ističe već iznosi niz proizvoljnih, tendencioznih i naučno neutemeljenih konstatacija nastalih ili iz njegove nedovoljne upućenosti u problematiku o kojoj piše, ili iz loše namjere“. Zatim se u reagovanju daju odgovori na sve primjedbe iznesene u prikazu. Reagovanje autorskog tima: “Tendenciozno pisanje neće umanjiti značaj *Rječnika*”, *Pobjeda*, 7. maj 2016. str. 20.

njegova predsjednica Tatjana Đurišić-Bečanović⁸. Ona je u svom reagovanju, dala odgovore na paušalno postavljena pitanja i prigovore A. Čirgića koji se tiču rada Savjeta, ali i otkrila crnogorskoj javnosti ciljeve kritičara i način komunikacije koju praktikuje.

Svjesni da polemisanje o leksikografskim i stručnim pitanjima neće privući potrebnu pažnju i podići tenzije (nakon prvog prikaza prošlo je više od dvadeset dana bez željene reakcije javnosti) prikazivači sa FCJK sada su smišljeno zaigrali na sigurnu kartu nacionalnog i vjerskog identiteta i ustvrdili da CANU *Rječnikom* „nanosi težak udarac multietničkome i multikonfesionalnome skladu Države Crne Gore. Rječnikom su Albanci, koji su značajan konstituent savremene crnogorske države, predstavljeni kao agresori koji drugim narodima nameću svoju kulturu, jezik i običaje, preobraćajući ih u Albance“⁹

Ove teške optužbe iznesene u prikazu, zasnovane su prije svega na osnovu definicije lekseme *albanizacija* koja se u *Rječniku* semantički određuje kao „nametanje albanskog jezika, kulture i običaja drugim narodima“ (*Rječnik* 2016: 43). Sporna riječ za kritičarku je *nametanje*, na osnovu koje tvrdi da su Albanci predstavljeni kao agresori i objašnjava: „Što je nametanje ako ne prisila? Što je prisila ako ne vid agresije?“¹⁰ Očigledno je da se radi o iskonstruisanoj i zlonamjernoj interpretaciji kritičarke, jer leksema *nametanje* semantički nije isto što i agresija, nametnuti se možemo i kvalitetom, ugledom, autoritetom, znanjem i lijepim vaspitanjem. Definicije i značenja se izvode iz primjera koje nudi

⁸ “Kako Savjet za izradu Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika funkcionira kao tijelo koje koordinira i usaglašava, planira i organizuje leksikografski rad na Rječniku, potrebno je Vladinom ekspertu pojasniti rad na ovom izuzetno zahtjevnom projektu, jer se iz njegovog reagovanja zaključuje da on nije upućen u ovu djelatnost... Visok stepen modalnosti (valjda, vjerovatno, možda) u pseudonaučnom diskursu V. e. veoma je zabrinjavajući, jer svjedoči o nedostatku argumenata i provjerenih, naučno utemeljenih činjenica.” Prof. Bečanović smatra da je cilj autora prikaza “zastrašivanje znalaca crnogorskog jezika koji nijesu pod njegovom kontrolom i dezinformisanje crnogorske javnosti! Povlašćeni položaj Vladinog eksperta koji pokušava da vodi zvaničnu jezičku politiku, jasno je da počiva na tome što se od njega ne traži provjera znanja ni u jednoj oblasti, a naročito ne u „ekspertskoj“. Nažalost, nulti stepen učtivosti u diskursu jezikoslovnog eksperta nije ništa novo. U njegovoj komunikaciji dominiraju zabrane, naredbe, prijetnje, upozorenja. On obećava „vječno prokletstvo“ svima koji se bave montenegristikom bez njegove dozvole.” Tatjana Bečanović-Đurišić, Pobjeda, 7. maj 2016. str. 20.

⁹ J. Šušanj: „Danajski darovi za suverenu Crnu Goru“, Pobjeda, 13. maj 2016. str. 22.

¹⁰ J. Šušanj, „Zašto je grčka etimologija religijska, a turska islamska“, Pobjeda, 19. maj 2016. str. 20.

odabrani korpus i u njemu nije bilo primjera koji bi omogućio drugačije definisanje ove odredničke riječi. Leksikografi ne izmišljaju značenja ni ti ih po sopstvenom ukusu ili simpatijama mijenjaju ili oblikuju. Ono što nudi korpus i objektivna stvarnost to se unosi u definiciju. I odrednica *anglicizacija* takođe se definiše i kao *postupak davanja, nametanja obilježja engleskog jezika, književnosti i kulture drugim narodima* (Rječnik, 65). Prikazivači Rječnika nijesu uputili na odrednicu *anglicizacija* koja se definicijom podudara sa odrednicom *albanizacija*, ali su naglasili da se *albanizacija* ne definiše na isti način kao *amerikanizacija* i *balkanizacija*.

Kako god tumačili definiciju ove odredničke riječi i koliko god se prikazivači trudili da iz nje izvuku najnegativnija značenja i namjeru autorskog tima da uvrijedi Albance, najbolja odbrana i odgovor je činjenica da je definicija sporne odrednice ista u rječnicima iz regiona, srpskim, bosanskim, hrvatskim, čak u *Velikom rječniku hrvatskog standardnog jezika* iz 2015. godine u definiciji ovog pojma stoji sintagma „nasilno nametanje“. I u *Rječniku albanskog jezika* Albanske akademije nauka definicija je takođe, ista kao u *Rječniku CANU*. Nije nam poznato da je u tim sredinama neko prigovarao za takvu i slične definicije, tražio povlačenje rječnika zbog uvrede čitavog naroda, optuživao izdavača i autorski tim za “kulturocid”. Međutim, u Crnoj Gori jeste.

Poslanik Albanske alternative Nik Đeljošaj reagovao je na tekst J. Šušanj, zatražio povlačenje i uništenje Rječnika, pokretanje istrage i procesuiranja odgovornih.¹¹ Iako su i Predsjedništvo CANU¹² i autorski

¹¹ “Kao predstavnik albanskog naroda, sa velikom pažnjom pratim ove aktivnosti, a posebno me dotakla jedna kolumna – analiza profesorice Jelene Šušanj, u vezi rječnika CANU objavljenog u čast 10 godina nezavisnosti. U ovom rječniku, između ostalog piše da su Albanci agresori, okupatori, da kulturu i jezik imponiraju drugima, kako bi ih albanizovali... Želim da pozovem relevantne institucije, predsjednika Skupštine, Vlade i države, da se oglase i osude ovakav rječnik i da CANU hitno povuče i uništi pomenuti rječnik. Ujedno očekujemo izvinjenje od CANU i najodgovornijih u ovoj državi. Na osnovu ovoga, nažalost mogu da konstatujem da je VDT na odmoru, jer bi u svakoj pravnoj državi već reagovao i spriječio da ovakav rječnik bude javno dostupan, i kao krajnju instancu pokrenuo istragu da se svi odgovorni za ovo nastalo „djelo“ procesuiraju.” Nik Đeljošaj: “Očekuje izvinjenje i reakciju VDT-a”, Pobjeda, 17. maj 2016. str. 23.

¹² “Bez namjere da polemishemo sa gospodinom Nikom Đeljošajem, želimo samo da ga podsjetimo da je prije nego što je reagovao trebalo da pažljivije pročita u „Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika“ definiciju sporne odrednice, kao i ostalih odrednica koje se odnose na albansku kulturu i albanski narod, a ne da svoje mišljenje

tim¹³ odmah sutradan odgovorili poslaniku Đeljošaju i objasnili da CANU apsolutno nema namjere da predstavlja albanski ili bilo koji drugi narod u negativnom kontekstu, te da Abanci nijesu predstavljeni kao agresori, on je u očekivanju „reakcije najodgovornijih u državi”, javno pocijepao rječnik nacionalnog jezika u sred Skupštine Crne Gore i obratio se presjedniku Albanije Bujaru Nišaniju za pomoć.

U igru prikazivača sa FCJK su zatim, uključeni i političari Bošnjačke stranke kojima je objašnjeno da se u *Rječniku* tvrdi da islam nije religija, na osnovu toga što je uz odrednice iz islamske religije stavljen kvalifikator *isl.* dok su drugi religijski pojmovi kvalifikovani sa *rel.* a pojmovi vezani za hrišćanstvo sa *crkv.* Npr. uz odrednice *bog*, *anđeo* je stavljen kvalifikator *rel.* jer su to pojmovi tipični za sve monoteističke religije, ali uz odrednice *Alah*, *Azrail* (anđeo smrti) i sl. stoji kvalifikator *isl.* Isti ili slični postupci diferencijacije i kvalifikacije uobičajen je u leksikografiji, a primijenjen je u i dva savremena rječnika bosanskog jezika, i nikome od tamošnjih filologa ili bošnjačkih političkih partija, to nije zasmetalo, niti su zbog takvog postupka svoje rječnike proglasili „naučnom sramotom“¹⁴, kao što je to učinjeno u Crnoj Gori.

Za svaku odredničku riječ i zamjerku koje su iznijeli politički predstavnici albanskog i bošnjačkog naroda, autorski tim Rječnika dao je objašnjenja utemeljena na leksikografskoj metodologiji i praksi¹⁵. Pored

zasnuje na tekstu punom proizvoljnosti, improvizacija, političkih i drugih diskvalifikacija, kao i uvreda. Reakcija Predsjedništva CANU: “Pažljivije pročitajte spornu odrednicu”, *Pobjeda*, 18. maj 2016. str. 19.

¹³ “Sa indignacijom odbacujemo kao neistinite konstatacije autorke „prikaza“ da su u Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika Albanci „predstavljeni kao agresori“. Ta tvrdnja je lični stav autorke „prikaza“, a nikako sastavni dio Rječnika CANU, odnosno definicija riječi „albanizacija“ i „albanizovati“. Definicije riječi „albanizacija“ i „albanizovati“ upućuju na to da se pojam „nametanja“ ne može izjednačiti sa agresijom. Autorski tim ističe da ni u jednoj definiciji riječi koje se odnose na albanski narod nema ni pomena riječi „agresor“, „okupator“ i sl., te da u Rječniku postoje mnoge riječi kojima su afirmativno predstavljeni albanski narod, njihova kultura, jezik, običaji i veze Albanije sa Crnom Gorom.” Reagovanje autorskog tima: “Crnogorska javnost je grubo dezinformisana i prevarena”, *Pobjeda*, 18. maj 2016. str. 19.

¹⁴ Mustafić, Suljo: „Rječnik CANU je šamar našem identitetu“, *Pobjeda*, 13. jun 2016. str. 10.

¹⁵ “U *Rječniku* nema ni pomena o „kulturocidnim postupcima“, niti zlih namjera prema bilo kome, a posebno ne prema albanskoj ili bilo kojoj drugoj nacionalnoj manjini. Prigovara nam se zbog definicija tri odredničke riječi: imenica *Albanac* i *albanizacija* i glagola *albanizovati*. U Rječniku ima trinaest odredničkih riječi koje u osnovi imaju

ovih veliki broj zamjerki prikazivača *Rječnika* sa Vladinog Fakulteta odnose se na odabrane primjere iz elektronskog korpusa, preuzimane direktno iz izvornika bez lektorskih i intervencija bilo koje vrste, kojima su potvrđivana upotreba i značenja odredničkih riječi. Navedeni primjeri su zlonamjerno tumačeni kao stavovi autorskog tima ili CANU kojima se sprovodi “kulturocid” i narušava multietnički i multikonfesionalni sklad u Crnoj Gori. To su bili primjeri upotrebe iz književnih i drugih tekstova koje je ponudio korpus i niko od autorskog tima apsolutno nije ni pomislio da u negativnom svjetlu u *Rječniku* predstavi bilo koga, a ponajmanje manjinske narode. Vješto i manipulatorski prikazivači sa FCJK su “protumačili” te odrednice i primjere njihove upotrebe, a politički predstavnici albanskih i bošnjačkih nacionalnih partija prihvatili su naopaka i netačna tumačenja bez provjeravanja, traženja objašnjenja i rješenja u samoj CANU.

Po istom principu kao i prethodnici reagovao je Mešihat Islamske zajednice u Crnoj Gori i osudio „grube uvrede i falsifikate na račun islama i muslimana”, objavljene u *Rječniku*, tražeći od nadležnih institucija “hitnu reakciju – zabranu stavljanja u promet ovog Rječnika, kao sramote i nauke i društva, nažalost finansirane novcem poreskih obveznika”.¹⁶

alban-, sedam sa *arnaut-* u osnovi i sedam sa *arban-* u osnovi. U leksikografskoj praksi postoje ustaljene procedure i postupci koje je autorski tim primjenjivao u potpunosti pri izradi *Rječnika*. Jedan od njih je i ujednačavanje definicija radi formiranja jedinstvenog sistema, budući da *Rječnik* nastaje kao produkt kolektivnog rada većeg broja obrađivača. U tom smislu nastoji se da se definicije riječi iz istog semantičkog polja ili riječi nastalih istim tvorbenim modelom ujednače. Definicije etnonima Albanac: *stanovnik Albanije; onaj koji je porijeklom iz Albanije* i Albanka: *stanovnica Albanije; ona koja je porijeklom iz Albanije*, predstavljaju jednu od tipskih definicija, koje se daju po dogovorenom i ustaljenom obrascu. Na isti način su u prvom tomu *Rječnika* definisani i Amerikanac: *stanovnik Amerike; onaj koji je porijeklom iz Amerike* i Amerikanka: *stanovnica Amerike; ona koja je porijeklom iz Amerike...* Bosanac: *onaj koji živi u Bosni; onaj koji je porijeklom iz Bosne*”Reagovanje autorskog tima: “Najbolja odbrana od napada na Rječnik CANU jeste sam Rječnik”, *Pobjeda*, 28. maj 2016. str. 18.

Iz navedenih primjera očigledno je da se svi etnonimi u *Rječniku* određuju tipskom definicijom, tako da možemo diskutovati o tome da li ovakva semantička identifikacija etnonima dobra, treba li je poboljšati, precizirati, ali je jasno da se prilikom definisanja etnonima *Albanac* samo postupalo po istom modelu kao i u slučaju svih drugih etnonima u prvom tomu *Rječnika*.

¹⁶ „Duboko smo uvrijeđeni otvorenim nasrtajem na vjersko nasljeđe muslimana, kroz nipodaštavanje i marginalizaciju temeljnih učenja islama i dovođenja u najprimitivniji, netačan i falsifikatorski kontekst vjerskih rituala i obredoslovlja naše vjere. U potpu-

Nakon dvadeset dana reaguje ponovo Islamska zajednica, zahtijevajući povlačenje “skandaloznog rječnika koji obiluje govorom mržnje na vjerskoj i nacionalnoj osnovi.”¹⁷

Sve ove primjedbe su nastale iz nepravilnog razumijevanje primjera kontekstualne upotrebe odredničke riječi. Neopravdano se zamjera na primjerima koji su dati uz odrednicu, pri čemu se primjeri tumače kao lični stavovi autorskog tima prema odrednici, što u leksikografskoj praksi ne može biti slučaj. Primjer kao ilustracija upotrebe odrednice, bira se iz utvrđenog korpusa u kojem su pored književnih tekstova i tekstovi iz novinarsko-publicistikčkog i administrativno-pravnog registra, ali i tekstovi iz nauke i historiografije, etnologije, antropologije... Rječnik CANU je opisni rječnik sa dominantnom lingvističkom obradom i svrhom, nije enciklopedijski da bi definicije predstavljale sve potencijalno znanje o nekom pojmu, već je cilj da se to znanje kategorizuje i organizuje u uređen sistem. Primjedbe su se odnosile na ukupno dvadesetak odrednica, što znači, i da su kritike zasnovane i opravdane, procenat onoga što bi se eventualno popravilo u novom izdanju bio je mali u odnosu na ono što je veoma kvalitetno urađeno (obrađeno je 12 018 odrednica).

Autorski tim *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika* CANU, odgovarao je kritičarima na iznijete primjedbe ukupno četiri puta¹⁸ u *Pobjedi*. Međutim, ubrzo je postalo očigledno da u atmosferi organizovane i besprizorne hajke na *Rječnik*, njegove autore i izdavača, teško da može svojim argumentovanim i stručnim odgovorima promijeniti bilo šta. Kako je vrijeme odmicalo postalo je kristalno jasno da je

nosti dijelimo zabrinutost i uzburkane emocije islamskih vjernika i političkih predstavnika koji su ovakvo tumačenje pojedinih islamskih pojmova doživjeli kao direktan atak na svoju vjeru i identitet...” Navode i šta ih je uvrijedilo: „islam se svodi na podreligijski sistem koji, prema autorima ovog djela je „turska vjera“, kao da nije utemeljen u Crnoj Gori, u kome je Alah, bog samo za muslimane, gdje u Rječniku nema islamskog imena praoca ljudskog roda Adema, a abdest – vjersko umivanje navodi kao nešto loše, a u posebnoj odrednici se uz pojam Agarjanin – musliman i Turčin izjednačavaju sa pojmovima nevjernik i bezbožnik” Saopštenje Mešihata Islamske zajednice, *Vijesti*, 4. jun 2016.

¹⁷ Saopštenje Islamske zajednice, „Ako se Rječnik ne povuče, šteta će biti višestruka“, *Pobjeda*, 24. jun 2016. str. 19.

¹⁸ “Tendenciozno pisanje neće umanjiti značaj Rječnika”, *Pobjeda*, 7. maj 2016; “Crnogorska javnost je grubo dezinformisana i prevarena”, *Pobjeda*, 18. maj 2016. str. 19; “Najbolja odbrana od napada na Rječnik CANU jeste sam Rječnik”, *Pobjeda*, 28. maj 2016. str. 18.

kritičarima cilj, ne objektivno prikazati *Rječnik* već linč i stopiranje projekta. Kritičari sa FCJK i njihovi podržavaoci preko stranica *Pobjede* zapljusnuli su javni diskurs „prikazima“ i uvredama, planski i perfidno u svoju igru uvukli su manjinske narode kojima su “stručno” objasnili da ih *Rječnik* CANU predstavlja diskriminatorski i u najgorem svjetlu. Autorski tim je znao da je nemoguće razgovarati i polemisati sa kritičarima koji su *Rječnik*, neki i bez čitanja, proglasili *kulturocidnim, skarednim, skandaloznim, leksikografskim zastiđem, beščašćem, naučnom sramotom, nacionalističkom kvazinaučnom pornografijom...*¹⁹ Ne radi takvih kritičara, nego radi crnogorske javnosti koja ima pravo da čuje i drugu stranu, autorski tim je poslednji put dao objašnjenja i odgovore na pitanja koja se tiču struke i nauke²⁰, a koja je u formi konstatacija neznanja članova autorskog tima formulisao dekan FCJK-a A. Čirgić, a njih su mnogi drugi kritičari ponavljali u svojim “prikazima” kao aksiom, a ne pitanje.

Javnosti su se obraćali i Predsjedništvo CANU i Savjet za izradu Rječnika sa pomirateljskim porukama i pozivima na dijalog i dogovor u okviru Akademije. CANU je organizovala i sastanak Predsjedništva i Savjeta za izradu Rječnika u proširenom sastavu na koji su pozvani predstavnici albanskih političkih partija (N. Đeljošaj, G. Nimanbegu), bošnjačke partije (Suljo Mustafić), dekan Fakulteta za crnogorski jezik A. Čirgić. Međutim, svi su odbili da dođu na sastanak, prva trojica su traži najprije javno izvinjenje CANU i povlačenje *Rječnika* iz javnog prometa, a dekan Čirgić je izjavio da bi njegovo učešće omalovažilo njegov dosadašnji rad²¹. Snaga njihovih argumenata protiv *Rječnika* pokazala se nedolaskom na razgovor u Akademiju i netražanjem odgovora na sporna pitanja u otvorenom i konstruktivnom dijalogu.

¹⁹ Najveći dio tekstova povodom Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika iz *Pobjede*, sakupljeni su i objavljeni u časopisu *Matica*, broj 66, ljeto 2016, i mogu se naći na sajtu www.maticacrnogorska.me. Ovaj broj Matice uredio je Vlatko Simunović, aktuelni urednik kulture u *Pobjedi* i sam učesnik u hajci na Rječnik sa tekstovima „San o vatri“ od 23. juna 2016. i „Predsjedniku ima ko da piše“ od 24. juna 2016.

²⁰ Posljednje reagovanje autorskog tima objavljeno je u u *Pobjedi* 11. jula 2016, str. 16, pod naslovom “Mnogi prigovori su potpuno neutemeljeni” i u *Vijestima* 11. juna 2016. Art, str. 4, pod naslovom “Kritičari se igraju gluvih telefona”, a može se pročitati u ovom broju *Riječi* u rubrici Reagovanja.

²¹ *Pobjeda*, 8. jul 2016.

Hajka je uspjela – *Rječnik* stopiran

Nakon dvomjesečnog izživljavanja nad *Rječnikom* završni udarac zadao je lično predsjednik Crne Gore i Demokratske partije socijalista Milo Đukanović izjavom da je *Rječnik* CANU “ugrozio temeljne vrijednosti crnogorskog društva”. Tokom premijerskog sata u Skupštini potpredsjednik Skupštine Suljo Mustafić pitao je premijera šta će Vlada uraditi povodom zabrane distribucije *Rječnika* koji je “provokacija i uvreda vjerskih i nacionalnih osjećanja. Ovim nijesu uvrijeđene samo nacionalne manjine, već i većinska Crna Gora koja se ponosi autohtonim manjinama”. Premijer Đukanović je odgovorio da se Vlada “ne bavi pisanjem, ocjenjivanjem, a kamoli zabranom naučnih djela, ali, svakako ima obavezu da nađe način da zaštiti vrijednosti kao što su multietničnost i anti-fašizam, koji su temelji identiteta Crne Gore“ (CDM, 27. jun 2016). Nakon ove premijerove izjave u Skupštini, nije se više pojavio niti jedan prikaz *Rječnika*. Nije više bilo potrebe, hajka je uspješno obavljena.

Buka i bijes koju su proizveli kritičari sa FCJK, snažno podržani od nekih predstavnika albanskih i bošnjačkih nacionalnih partija i vladajuće partije, pripremili su teren za izglasavanje Rezolucije o *Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika* u Skupštini Crne Gore (30. jula 2016) na predlog poslanika albanskih nacionalnih partija Nika Đeljošaja i Genci Nimanbegua. Rezolucijom je obustavljena dalja distribucija *Rječnika*. Vlastima je pred parlamentarne izbore dobrodošla uloga zaštitnika manjinskih naroda, inače tradicionalnih koalicionih partnera vlasti, od „antialbanske i antibošnjačke“ opasnosti koja prijete iz *Rječnika*. Ujedno je Crnogorska akademija kažnjena za „neposlušnost“ i sudske procese koje je dobila u sporovima sa Vladom Crne Gore. Igram slučaja u autorskom timu i *Savjetu za izradu Rječnika* našao se nemali broj članova URA-e tek osnovanog opozicionog političkog subjekta evropske i građanske orijentacije, tako da se i ta činjenica može uzeti kao relevantna za ovako brutalan obračun sa *Rječnikom*.

Realizacija najvažnijeg projekta Crnogorske akademije, metodološki unaprijeđena zahvaljujući korpusnoj lingvistici i kompjuterskoj leksikografiji, a tehnički ubrzana korišćenjem računarske tehnologije i namjenski kreiranih programa, izglasavanjem Rezolucije u Skupštini dovedena je u pitanje. Autorski tim je još pola godine obrađivao građu za drugi tom, a onda sa istekom ugovora i prestao sa radom. Četiri mlada profesora crnogorskog jezika, nakon što su savladali osnove kompleksnog leksikografskog posla i dvije godine rada na leksikografskoj obradi

odrednica, ostala su bez zaposlenja. Da li će se nastaviti rad na ovom kompleksnom i najvažnijem leksikografskom i kulturnom projektu u Crnoj Gori, još uvijek nema odgovora iz CANU.

Zaključak

Slučaj *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika* još je jedna potvrda koliko agresivni nacionalizam podržan od vlasti može biti destruktivan i štetan u jednom društvu. Prikazivačima sa FCJK nije bio cilj da objektivnom naučnom kritikom unaprijede i poboljšaju tekst ovog zaista, kapitalnog djela, argumentovano obrazlažući propuste u njemu, ali i kvalitete. Njihov cilj je bio da se *Rječnik* povuče, uništi, čitav projekat stopira i kazne oni koji su se drznuli da rade leksikološki opis crnogorskog narodnog i književnog jezika. Crnogorski jezički nacionalisti ne mogu da podnesu da se bilo ko bavi crnogorskim jezikom, osim njih, to je njihovo ekskluzivno pravo i monopol, smatrajući da je crnogorski jezik samo njihov i samo ono što oni smatraju da jeste. Iz tog razloga najčešće mete njihovih napada su profesorke sa Studijskog programa za crnogorski jezik iz Nikšića i Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, ukoliko radi neki projekat iz oblasti montenegrizike.

U organizaciji hajke na Rječnik CANU poklopili su se interesi vlasti koja je pred veoma nezvjesnim parlamentarnim izborima 2016. (dobijeni uz pomoć “državnog udara”) željela da se pokaže kao jedini garant stabilnosti i zaštitnik manjina i skladnog suživota u Crnoj Gori, zatim, interesi zaposlenih na FCJK kojima ovakvi agresivni napadi i hajke na neistomišljenike i protivnike vlasti predstavlja *modus operandi* i opravdanje za ogroman novac koji se u njih ulaže, ali i lični interesi istaknutih predstavnika albanskih i bošnjačkih nacionalnih partija koji su ubrzo nakon obavljenog posla nagrađeni visokim državnim funkcijama.

Ko je izgubio nakon brutalnog obračuna sa CANU, autorskim timom, Savjetom za izradu Rječnika i samim *Rječnikom* – najznačajnijim crnogorskim leksikografskim poduhvatom i projektom? Izgubila je crnogorska nauka, kultura i društvo. Izgubio je crnogorski jezik jer da je rječnik nastavio da se radi dobili bismo prvi cjeloviti prikaz leksičke složenosti i slojevitosti crnogorskog jezika i istovremeno bi se popunila praznina koja postoji na polju leksičke norme. Rječnik pored naučnog ima i strateški, politički i psihološki značaj koji se ogleda u etabliranju crnogorskog jezika, promociji njegovog identiteta i promociji crnogorske kulture. Pored toga rječnik bi služio očuvanju jezičkog, nacionalnog i

kulturnog identiteta crnogorskog naroda u dužem istorijskom periodu i predstavljao značajno svjedočanstvo tog identiteta.

Literatura:

- Aleksić, Budimir: „Rječnik” podela i pokrada u Crnoj Gori”, *Politika*, Beograd 26. jun 2016.
- Anić, Vladimir *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Zagreb 2007.
- Čirgić, Adnan: „Registar CANU je još jedno mrtvorodjenje u crnogorskoj kulturi“, *Portal Analitika*, 23. maj 2014.
- Čirgić, Adnan: „CANU je manje grijehila dok se bavila serbistikom“, *Pobjeda*, 20. april 2016.
- Đeljošaj, Nik: “Očekuje izvinjenje i reakciju VDT-a”, *Pobjeda*, 17. maj 2016.
- Halilović, S, I. Palić, A. Šehović: *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo 2010.
- Jahić, Dževad: *Rječnik bosanskog jezika*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2010.
- Matica*, br. 66, Matica crnogorska, Cetinje/Podgorica, ljeto 2016. www.maticacrnogorska.me
- Mustafić, Suljo: „Rječnik CANU je šamar našem identitetu“, *Pobjeda*, 13. jun 2016.
- Nikčević, Milorad: „Povampirene anticivilizacijske poruke iz Rječnika CANU“, *Portal Analitika*, 21. maj 2016.
- Рјечник црногорског народног и књижевног језика*, I том А-В, ЦАНУ, Подгорица 2016.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Књига 1, А-Богољуб, САНУ, Београд 1959.
- Stojanović, Jelica: “Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika: Spisak novog identiteta”, *Večernje novosti*, 12. april 2016.
- Šušanj, Jelena: „Danajski darovi za suverenu Crnu Goru“, *Pobjeda*, 13. maj 2016.
- Šušanj, Jelena: „Zašto je grčka etimologija religijska, a turska islamska“, *Pobjeda*, 19. maj 2016.
- Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb 2015

Rajka GLUŠICA

THE CAMPAIGN AGAINST THE DICTIONARY OF THE MONTENEGRIN
NATIONAL AND LITERARY LANGUAGE

Summary

The project of compiling the *Dictionary of Montenegrin National and Literary Language* was started by the Montenegrin Academy in 2011 with the official decision of the Presidency of the Academy and the establishment of the Council for Compiling the Dictionary which decided that the dictionary should be the treasury of different functional styles as well as the slowly disappearing and specific Montenegrin vernacular forms. It was, also, decided that the future five-volume *Dictionary of the Montenegrin National and Literary Language* belongs to the category of descriptive dictionaries of medium volume. The authors were working on the Dictionary, as it is usual in such complex and important projects, gradually and in phases. The first volume of *the Dictionary*, comprising 12 018 units, was published in March 2016 and immediately it provoked violent reactions and critically intoned reports in the controlled, regime media.

The number of negative articles about the Dictionary in a short period approached the three-digit number, which unequivocally indicates a well-designed and organized chase with a clear goal and purpose. This paper shows how the chase mechanism works, who orders it, who performs it, to whom it has brought benefit, and to who suffered irreparable damage.

Key words: campaign against the Dictionary of Montenegrin National and Literary Language, politics, lexicography, linguistic nationalism

Bojan MINIĆ
Filološki fakultet
Nikšić

O ARGUMENTIMA U KRITICI *RJEČNIKA*
CRNOGORSKOG
NARODNOG I KNJIŽEVNOG JEZIKA

Rad se bavi *Rječnikom crnogorskog narodnog i književnog jezika*, koji je CANU objavila 2016. godine, kao i kritikama koje su uslijedile nakon njegovog objavljivanja. Polazeći od tvrdnje jednog od kritičara predmetnog rječnika kako je već u prvom tekstu o *Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika* taj projekat argumentovano osporen, provjeravamo tačnost te tvrdnje, ukazujući na odsustvo argumenata i u tom i u nekim drugim tekstovima kritičarā *Rječnika*, kao i na manir iznošenja neistina i poluistina u nekim od napada na dotično djelo (i ne samo na njega), navodeći u većini slučajeva upravo ranije radove tih kritičara, kojima oni sami sebe osporavaju.

Ključne riječi: *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika*, *Pravopis crnogorskoga jezika*, *Gramatika crnogorskoga jezika*, kritika, argumentovanost, naučna istina.

Početakom 2016. godine, crnogorskoj javnosti je predstavljen prvi tom *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika*. Nedugo potom (u periodu prekratkom za iole ozbiljniju analizu, što ćemo pokazati u nastavku teksta) pristigle su i prve reakcije na Rječnik. Počnimo *ab ovo*: Jedan od kasnijih kritičara *Rječnika*, u tekstu *Nijesu krivi softveri, zakažali su stručnjaci* ukazuje na to kako je niz tekstova usmjerenih protiv predmetnog rječnika započeo: *Rječnik je prvi argumentovano osporio Adnan Čirgić, dekan Fakulteta za crnogorski jezik i književnost. (Pobjeda, 6. VI 2016: 10)* Tačno je da je *Rječnik* prvi osporio A. Čirgić, a u ovom radu ćemo navesti nekoliko primjera koji bi trebalo da ukažu je li

to zaista bilo i argumentovano. U tom prvom Čirgićevom tekstu, *CANU je manje griješla dok se bavila serbistikom*¹, autor najprije zamjera zbog brzine izdavanja prvog toma rječnika CANU, naglašavajući:

Poređenja radi, Srpska kraljevska akademija (današnja SANU) prvi sastanak povodom prikupljanja leksičke građe za Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika održala je 24. januara 1894. godine, a prvi podsticaj za njegovu izradu dao je Stojan Novaković još 1887. godine. Imali su decenijama nakon toga na raspolaganju gotovo sve učene ljude s prostora nekadašnje Jugoslavije – i univerzitetske profesore, i učitelje, i pisce, i etnografe itd., a prvi tom izašao je tek 1959. godine – 65 godina nakon prvoga održanog sastanka! U narednih pedeset godina (do 2010) objavljeno je 18 tomova, a Rečnik i dalje nije završen. Do danas se stiglo do slova P. Je li potrebno napominjati da u tome poslu nije bilo diletanata, da su sakupljači, priređivači, obrađivači leksike bili lingvisti s iskustvom, da je tu bilo objedinjeno gotovo sve što se u ondašnjoj Jugoslaviji objediniti moglo – od Stojana Novakovića, preko Aleksandra Belića, Mihaila Stevanovića, Mitra Pešikana, Milije Stanića, Berislava Nikolića, i da ne nabrajamo dalje. (Pobjeda, 20. IV 2016: 24)

Naravno, Čirgić ovdje ili previđa ili svjesno ne pominje da rječnik SANU, o kojem govori, pokriva oko petnaest puta veću teritoriju nego rječnik CANU, da obuhvata i lična imena, prezimena, nadimke i mnoštvo drugih podataka koja ne obuhvata rječnik CANU, da su leksikografi SANU sve radili ručno, upisujući lekseme i značenja s primjerima rukom na kartice itd. Ne pominje ni da je i u tom rječniku SANU, kao i u velikom, šestotomnom rječniku Matice srpske i Matice hrvatske, koji su takođe radili najveći tada dostupni stručnjaci, kao i u drugim velikim rječnicima, u drugom i narednim izdanjima bilo po nekoliko stranica ispravki, te da je to čak i uobičajeno u leksikografiji. U kasnijim tekstovima će autore *Rječnika* napadati kako su izostavili nekoliko odrednica

¹ Kasnije je taj tekst, pod nazivom *Rječnik CANU crnogorskoj nezavisnosti na dar* objavljen i u: *Matica*, br. 66, godina XVII, Matica crnogorska, Cetinje – Podgorica, 2016, str. 526.

ili njihovih djelova (i to u rasponu od Vojislavljevića, što jeste veliki propust i po mišljenju autora ovih redova, do određenih biljaka, naziva spomenika, ili pjevačkog društva s početka prošlog vijeka), ali isto tako neće pomenuti da se i to dešavalo na bezmalo svim velikim leksikografskim projektima: poznata je anegdota kako je Vuk Karadžić, koji se proslavio prikupljanjem usmene poezije od guslara, zaboravio da uvrsti riječ *guslar* u svoj rječnik (Srpski rječnik, 1818: 115²), a da je, recimo, leksikografska ekipa u šestotomnom rječniku MS/MH tek u drugom izdanju dodala riječ *Beograd*. Uostalom, ni u rječniku uz *Pravopis crnogorskoga jezika* (2010: 103–358) neće imati sreće ko tu potraži odgovor na pitanje piše li se *dako* ili *da ako*, *Idem u Tuzi* ili *Idem u Tuze*, *Dolazim iz Šušnja* ili *Dolazim iz Šušanja* i slično. Tako ni kasnije, kada im je zasmetalo što u *Rječniku CANU* ima Balšića, a Vojislavljevića nema, kritičari nijesu pomenuli da je isto stanje u rječniku uz *Pravopis crnogorskoga jezika* (2010), čiji je član Redakcijskog odbora upravo Čirgić – Balšića ima, a Crnojevići, Petrovići i Vojislavljevići su izostali. No, vratimo se već pomenutom prvom, argumentovanom (?) tekstu.

Prva zaista konkretna zamjerka Čirgićeve jeste – naziv *Rječnika*. Zašto su autori *Rječnika*, pita se, odabrali sintagmu „narodni i književni jezik“. O tome govori sljedeći njegov citat:

Književni jezik u lingvistici odavno znači samo jezik književnosti, onaj jezik u kojemu vladaju zakonitosti jezika pisca a ne standarda. U njemu je dozvoljeno i reka i reko i rekao, u njemu je dozvoljeno i sve ono što je u standardu zabranjeno. Zato između standardnoga jezika i književnoga jezika odavno već ni laici ne stavljaju znak jednakosti. (Pobjeda, 20. IV 2016: 24)

Zadržimo se na tvrdnji da odavno i laici razlikuju književni i standardni jezik, a kroz to ćemo objasniti i ostalo. U jednom od odgovora³ kritičarima *Rječnika*, skrenuli smo pažnju na činjenicu da na sajtu Fakulteta za crnogorski jezik i književnost (budući da je u pitanju bio stav objavljen u dnevnim novinama, nijesmo htjeli da čitaoca zamaramo čestim čitanjem citata i navođenjem stručne literature, stoga smo samo

² Prema fototipskom izdanju (*Srpski rječnik*, Prosveta i Nolit, Beograd, 1987)

³ Riječ je o tekstu *Kontradiktornosti i paradoksalnosti*, objavljenom u *Vijestima* 15. juna 2016.

uputili na svima dostupnu stranicu na internetu) postoji više primjera navođenja književnog i standardnog jezika u istom značenju, ali ovdje ćemo se baviti nešto relevantnijim izvorima. Časopis *Lingua Montenegrina*, čiji je glavni i odgovorni urednik A. Čirgić, obiluje primjerima izjednačavanja književnog i standardnog jezika, da sada ne pominjemo nikoga drugog sem Ljudmilu Vasiljevu, koja je, među ostalima, bila u Ekspertskoj komisiji za izradu *Pravopisa crnogorskoga jezika* i recenzent *Gramatike crnogorskoga jezika*, a koja kaže, upravo u vezi s tim:

Književni (standardni) jezik, da bi postao opšteprijhvatljiv, mora odražavati u svom sistemu, ako ne sve, onda većinu glavnih dijalekatskih osobitosti onoga jezičkog areala za koji je kodifikovan; mora postati pojava koja stoji nad dijalektima. (Lingua Montenegrina, br. 3, 2009: 195)

Znači li to, u skladu sa citiranim Čirgićevim stavom, da su se laici prozvali ekspertima i dali nam *Gramatiku* i *Pravopis*? Laici, kažemo, a ne laik, jer se izjednačavanje ovih pojmova vidi i iz sljedećeg primjera: *Sakupljači su, vjerovatno, težili da ih prilikom bilježenja i objavljivanja što više približe jezičkom standardu, tj. književnom jeziku. (Croatica et Slavica Iadertina, 2009: 200)* Autor navedenog citata je, ni manje ni više – Adnan Čirgić (nije to slučaj samo u rečenom citatu, još je bolji primjer njegova knjiga *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*⁴, gdje se konstantno govori o standardnim jezicima kao književnim, a prvo poglavlje nakon predgovora čak nosi i naziv *Istorijski razvoj crnogorskoga književnog jezika* (23)). Zaista je zanimljivo kako Čirgiću nije smetalo poistovjećivanje ovih termina kada je on pisao o tome, kada su njegovi saradnici pisali o tome (i tad nijesu bili laici), kada je kao glavni i odgovorni urednik objavljivao to u svojem časopisu, a naprasno mu je zasmetalo tek kad je objavljen *Rječnik*. Vidjećemo da ovo nije usamljen primjer, da je nerijetko upravo on pisao to što sada zamjera autorima *Rječnika*.

⁴ *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*, Institut za crnogorski jezik i književnost i Matica crnogorska, Podgorica, 2011.

Dalje Čirgić kaže:

Tim stručnjaka CANU u predmetnome Rječniku iznio je i neke „lingvističke inovacije“. Tako se, recimo, govori o ortografskoj strukturi kao dijelu jezičke strukture iako se zna da ortografija nije dio jezika no dio pismenosti! (Pobjeda, 20. IV 2016: 24)

Ovo isti autor skoro od riječi do riječi ponavlja i u svom radu u 17. broju časopisa *Lingua Montenegrina*, na str. 391, čudeći se pri tome: *Dosad nijesmo znali da je ortografija dio jezika (...)*, a u istom časopisu, broj 11, na str. 556 stoji: *Iako se Peco u svojim knjigama i radovima uspješno bavio temama iz različitih jezičkih oblasti (akcentologije, fonetike, leksikologije, ortografije), najzapaženije rezultate ostvario je u oblasti dijalektologije. Ako Čirgić kao lingvista nije osjećao obavezu da čita sve lingvističke radove pomenutog časopisa, kao glavni i odgovorni urednik je morao, a u svakom slučaju – mogla ga je autorka citiranog teksta, koja se kasnije takođe pridružila javnoj osudi Rječnika, podsjetiti na to da je ta „lingvistička inovacija“ objavljena u njegovom časopisu godinama prije objavljivanja djela koje kritikuje.*

Odmah zatim A. Čirgić napada autore *Rječnika* za nerazlikovanje fonetike i fonologije, izjednačavanje morfonologije sa fonologijom i fonetikom i nerazlikovanje fonema i glasova. Kada Autorski tim⁵ odgovori na to i naglasi da nigdje u *Rječniku* ne piše da su fonetika i fonologija isto ili da je morfonologija dio tog sistema, a uz to zatraži od Čirgića da navede zbog čega je zaključio da autori ne razlikuju foneme i glasove, on piše: (...) *leksikografski stručnjaci CANU ipak ne znaju razliku fonem – glas i fonetika – fonologija – morfonologija. Tako govore o glasu v i glasu f, a morfonološke promjene nazivaju glasovcima. (Pobjeda, 11. VI 2016: 15)* Objašnjeno mu je zašto u konkretnom slučaju ne može biti riječ o fonemama, pošto nema razlike u značenju (što je osnovna karakteristika foneme, kao najmanje jezičke jedinice koja sama nema značenje, ali nosi razliku u značenju, a te razlike nema ovdje, *furuna* i *vuruna* znače isto). Međutim, ni tada se nije sjetio Čirgić svojih ranijih radova, i to ni onoga gdje izjednačava glasove i foneme: (...) *dolazi do zaključaka da su glasovi š, ž, ž te glasovi ć i đ (kao rezultat jekavskoga jotovanja t, d,*

⁵ Pod ovim nazivom su stavove iznosili autori *Rječnika* u tekstovima kojima su zajednički odgovarali na kritike.

c) glavna distinktivna obilježja crnogorskoga jezika u odnosu na srpski, koji umjesto **navedenih fonema** posедуje: *s, z, t, d, a samim tim i tri fonema manje*. (*Lingua Montenegrina*, br. 1, 2008: 171, naglašavanje naše), ali ni onoga gdje govori konkretno o glasovima zbog kojih zamjera autorima Rječnika: (...) *glas f u svim je slučajevima alternirao sa v* (...) (*Lingua Montenegrina*, br. 14, 2014: 309). Nije se sjetio ni, kada zamjera Autorskom timu što morfonološke promjene nazivaju glasovnicima, da se u *Gramatici crnogorskoga jezika* (2010), čiji je koautor baš Čirgić, glasovne promjene opisuju u okviru morfonologije, te da tamo na 38. stranici piše: *Navedene fonološke promjene morfološki su uslovljene. Stoga govorimo o glasovnim promjenama kao morfonološkoj pojavi* (naglašavanje naše). Da je onoliko pažnje koliko je posvetio kritici Rječnika posvetio i kritici odjeljka o fonetici i fonologiji u gramatici čiji je, ponavljamo, koautor, možda tamo ne bi pisalo na jednoj stranici da se *š i ž* razlikuju samo po jednom svojstvu (to se odnosi na zvučnost, odnosno nezvučnost) (*Gramatika crnogorskoga jezika*, 2010: 19), a nekoliko stranica kasnije da se, pored zvučnosti razlikuju i po napetosti (u kojoj je, usput rečeno, u ovoj gramatici zastupljeno svako *r*, ne samo vokalno, bez ikakvog objašnjenja) (*Gramatika crnogorskoga jezika*, 2010: 24), da *vazдушna struja pri izgovoru konsonanata nailazi na prepreke koje stvara jezik ili donja usna dodirujući se sa ostalim (nepokretnim) djelovima govornog aparata* (*Gramatika crnogorskoga jezika*, 2010: 21), po čemu možemo zaključiti i da je gornja usna nepokretna i da *h*, primjera radi, nije konsonant, pošto nema prepreke ni usnama ni zubima, isto kao što ni po opisu sonanata kao glasova pri čijem izgovoru *glasne žice trepere, a vazдушna struja lako savladava prepreke nastale dodiranjem govornih organa* (*Gramatika crnogorskoga jezika*, 2010: 22) ne bismo rekli da je *m* sonant prije nego bilo koji zvučni frikativ, pri čijem izgovoru *glasne žice trepere i vazдушna struja lako savladava prepreke*, ne bi kompaktnost i difuznost (*Gramatika crnogorskoga jezika*, 2010: 23), bile opisane tako da se mora zaključiti da se pri izgovoru vokala *a*, odnosno *i* i *u*, stvara neka prepreka⁶, što kod vokala nikad nije slučaj, a sve to je samo dio

⁶ Primjera radi, kompaktnost je definisana ovako: *Kompaktnost nastaje kad se pri izgovoru glasova (čije je ona obilježje) jezik (gornjom površinom ili zadnjim dijelom) opre o nepce (meko ili tvrdo), što stvara prepreku vazdušnoj struji, koja tada, nagomilavajući zvučnu energiju u sredini spektra, proizvodi različite tonove slivene u jedan zvuk. Kompaktnost je obilježje vokala a, sonanata j, l i n te konsonanata č, ž, š, ć, ž, š, s, z, k, g i h.* (*Gramatika crnogorskoga jezika*, 2010: 23) Naglašavanja podebljanim slovima su naša.

sličnih problema i to samo u dijelu o fonetici i fonologiji, da se ne zadržavamo mnogo ovdje na činjenici da propusta ima i u drugim cjelinama, primjera radi, samo u prvom pasusu predgovora, dakle prvom pasusu sa kojim se čitalac sretne ako čita *Gramatiku* redom, postoje najmanje dvije-tri pravopisne greške (prema *Pravopisu crnogorskoga jezika*) ili da je vokativ definisan kao *rečenica posebnoga tipa* (*Gramatika crnogorskoga jezika*, 2010: 183) bez objašnjenja kako to statična imenica sama po sebi može biti rečenica, koju definišu predikativnost i dinamika⁷.

Čirgić nastavlja: *Sastavljači ne razlikuju ni sufikse od nastavaka. Tako recimo govore ne samo o „nastavku -ski“ nego i o -čki, -cki, -čki, -ški, što je nedopustivo i učenicima prvoga ciklusa osnovne škole.* (*Pobjeda*, 20. IV 2016: 24) Pošto nije bio zadovoljan citiranim potvrdama renomiranih lingvista iz regiona⁸, odgovorili smo mu citatima iz *Pravopisa crnogorskoga jezika*, u čijoj izradi je, kako rekosmo, učestvovao (naveli smo obje verzije, iako je jedan od kritičara pokušavao da kaže kako smo navodili samo stariju verziju iz 2009. godine (više o tome: *Pobjeda*, 17. VI 2016: 19 i u nastavku rada)), gdje se izjednačavaju nastavci i sufiksi, i to baš sa primjerom nastavka *-sk(i)*. Navešćemo samo citat iz novije verzije, pod tačkom 183: *U priložima i pridjevima sa sufiksom -sk(i) početno s iz toga nastavka gubi se ako se nađe iza konsonanata č, ć, š i ž* (*Pravopis crnogorskoga jezika*, 2010: 60, naglašavanje naše). U redu je, zaključujemo, kad su sufiksi nastavci u *Pravopisu*, ali nije kad su u *Rječniku*.

Zatim kaže: *Isti nam sastavljači otkrivaju i glagole „koji nemaju infinitiv“⁹ te čak pominju i glagole „različitoga vida, a istog značenja“!*

⁷ Svjesni smo činjenice da eliptične rečenice, rečenice u kojima se predikat podrazumijeva ili je ranije naveden i slično, ovdje ne govorimo o komunikativnim rečenicama već o gramatičkim i smatramo da je neko ko je u jednoj gramatici definisao vokativ kao rečenicu bio dužan da makar ukratko objasni i kako je to rečenica i kakva je ta rečenica.

⁸ Citirani su, recimo, M. Stevanović, Ž. Stanojčić, Lj. Popović, a kasnije i *Srpski jezički priručnik* (2007) koji potpisuju P. Ivić, I. Klajn, M. Pešikan (koga jedan od kritičara navede kao najvećeg leksikografa poslije Vuka Karadžića) i V. Brborić gdje se na 130. strani (između ostalih), navode *baš* nastavci i to *baš -ski*, ali pored toga i *-ški* i *-čki*, za koje pojedini kritičari *Rječnika* tvrdahu da ne mogu biti sufiksi jer su alomorfi, podvlačeći samouvjereno da *ovđe priču na tu temu možemo završiti* (*Pobjeda*, 12. VI 2016: 10).

⁹ Ako su ovom lingvisti tek sastavljači *Rječnika* otkrili da se u jezičkim opisima pominju i glagoli koji nemaju infinitiv, znači da nije baš detaljno čitao makar Stevanovića

(*Pobjeda*, 20. IV 2016: 24) Kad dobije argumentovan i relevantnim izvorima potkrijepljen odgovor Autorskog tima, Čirgić tvrdi da je samo djelimično odgovoreno u vezi s glagolom *velju*, ali da Autorski tim prećutkuje da je oblik „*viđu*“ dat kao da nema infinitiv! A i ko nije išao u školu zna da je infinitiv toga glagola *viđeti*. (*Pobjeda*, 11. VI 2016: 15) Da ne objašnjavamo sada da je oblik *viđu* standardni oblik izveden od infinitiva *viđeti* onoliko koliko je i, recimo, *šteđu* standardni oblik od infinitiva *štedeti*, samo ćemo objasniti da je i ovo još jedna manipulacija, budući da je kod glagola *viđu* naveden infinitiv, što se lako može provjeriti u *Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika* (2016: 373). Slično se desilo i kada je Čirgić u prvom tekstu zamjerao što je *alaj-bajrak* u *Rječniku* označen kao zastarjeli oblik, a *alaj-bajraktar* nije (*Pobjeda*, 20. IV 2016: 24), ali je dovoljno bilo otvoriti *Rječnik* i vidjeti da je zapravo i *alaj-bajraktar* dobio isti kvalifikator kao i *alaj-bajrak* (2016: 40). Slično se desilo još i onda kada je kasnije tvrdio da je u *Rječniku* naveden vojvoda Radomir Putnik (*Pobjeda*, 27. VI 2016: 12), iako o vojvodi Putniku nema pomena ni u odrednici koju je naveo (vojvoda¹⁰), a ni u ostatku *Rječnika* – nigdje! Što se tiče glagolā različitog vida, a istog značenja, ni to nije nešto što bi zainteresovanom lingvisti otkrio ovaj *Rječnik*, o vidskim parovima se govori i u ranijoj literaturi, navedimo kao primjer samo Ivana Klajna (2005: 106–107).

Navedeno je tek dio zamjerki iz prvog, „argumentovanog“ teksta Čirgićevog. Preopširno bi bilo baviti se ovdje svim pitanjima iz ovog i ostalih tekstova, ali i besmisleno, budući da je Autorski tim već odgovarao na njih i za rezultat dobijao novi niz pitanja, dijelom apsurdnih, dijelom sa namjerom novog podmetanja, svjesno pogrešnog tumačenja i

(a iole ozbiljniji lingvisti bi morao, bez obzira na to koliko bio saglasan sa Stevanovićevim radom ili ga smatrao prevaziđenim), jer ovaj autor u knjizi *Savremeni srpsko-hrvatski jezik I* (1986: 348) detaljno opisuje nepotpuni (defektni) glagol *velim* i činjenicu da je izgubio infinitiv (nekadašnje *velēti*).

¹⁰ Pitanje je bilo i zašto uz odrednicu *vojvoda* nije naveden vojvoda Mirko Petrović, koji, istini za volju zaista nije upisan kao primjer u toj odrednici, ali je zastupljen u drugim primjerima, između ostalog i u jednom od najljepših opisa u *Rječniku*, kod odrednice *vis*: *Veliki vojvoda Mirko bio bi neobična pojava i u jednom velikom narodu. U Crnoj Gori bio je i ostaće vis među visovima, koji je od svake strane i daljine viđen.* (*Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika*, 2016: 392)

neistine¹¹. S obzirom na to da se *Rječnik* prvi put našao u prodaji devetog maja, a prve konkretnije reakcije¹² su napisane nepunih mjesec dana kasnije¹³, jasno nam je koliko se naučno i detaljno pristupalo analizi rječnika: sve navedene kritike iz svih tekstova, od kojih rijetke zaista tačne¹⁴,

¹¹ O tome svjedoče i gore navedeni primjeri prosto neistinitih tvrdnji, ali taj tip diskursa se i ranije pokazao svojstvenim pojedinim kritičarima rječnika, tako se u tekstu *Načarani da pakuju Crnoj Gori rođendanski poklon* (Pobjeda, 17. VI 2016: 19) aludira da se u ranije objavljenom stavu (*Kontradiktornosti i paradoksalnosti*) autor tog teksta ne poziva na *Pravopis crnogorskoga jezika* iz 2010, kako je navedeno u predgovoru predmetnog rječnika, već na onaj iz 2009, iako su oba puta u tekstu pomenuta oba izdanja, prvi put doslovno navedena godina i tačka iz tog izdanja, a drugi put se izdanje iz 2010. navodi nakon citata onog iz 2009. kao „naredna verzija“. Na sličan način, A. Čirgić ranije (*Matica* br. 43, 2010: 7) opovrgava tvrdnje da se u *Pravopisu crnogorskoga jezika* nalaze oblici poput *ćeme, ćelina, ćelodnevni, ćelesa, ćelishodan*, označavajući te tvrdnje dezinformacijama i u odgovoru aludirajući na novi *Pravopis crnogorskoga jezika* iz juna 2010. godine (njegov tekst je u *Matici* objavljen u jesen 2010), iako su tvrdnje o pomenutim oblicima iznesene godinu dana ranije, u julu 2019. godine (što potvrđuje i sam Čirgić, navodeći te tvrdnje u izvorima iz periodike od 30. i 31. jula 2019), kada je aktuelna i jedina postojeća verzija *Pravopisa* bila prva i evidentno je da su tada ovi oblici bili zastupljeni u njemu, u tačkama 152 i 154 (*Pravopis crnogorskoga jezika*, 2009: 38). To pokazuje da taj manir pri napadima na Rječnik nije nešto novo, a takvim manipulacijama se čitalac koji nije spreman da provjeri istinitost ili preciznost izrečenog lako dovede u zabludu da nešto netačno ili djelimično tačno prihvati kao naučnu istinu.

¹² Govorimo ovdje o prvim reakcijama u Crnoj Gori, u regionu su se nenaučni tekstovi o *Rječniku* pojavili u periodici već nekoliko dana nakon promocije, puni neistina toliko očitih da se, primjera radi, u tekstu *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika: Spisak novog identiteta* objavljenom u Večernjim novostima od 12. aprila 2016. godine navodi sljedeće: *Između tvrdih korica našle su se lekseme – bambrek – zadrigli, lepotan, avizan – pametan, bjelače – vunene čarape, vazdan – ceo dan, valutak – obli kamen, velji – veliki, viganj – galama, pot – znoj, lasno – lako, sumaren – podmornica, soldat – vojnik, fadžola – pasulj, korota – žalost, špital – bolnica, škatula – kutija, dugotrpna dugočekalica – usedelica, furmina – šibica, amrela – kišobran, gatnjik – učkur, pirun – viljuška... U “Rječniku” su i pozajmljenice, recimo, engleskog jezika koje su se odomaćile među Crnogorcima. Takve su: blog, bestseler, bilbord, botoks, veb... Dakle, u rječniku koji je obradio samo riječi koje počinju na jedno od prva tri slova azbuke se nalaze riječi *pot, soldat, špital, fadžola*, pa čak i spojevi poput *dugotrpna dugočekalica*, za šta autor ovog rada, kao jedan od obrađivača leksičke građe za izradu *Rječnika*, može odgovorno tvrditi da nije bilo zastupljeno nigdje u materijalu.*

¹³ Prva Čirgićeva i prije toga, samo par nedjelja nakon promocije *Rječnika*, dok se još nije mogao kupiti. Prilično začuđujuće od nekoga ko je za intervju *Orni samo za kritiku* rekao: *Crna Gora je vjerovatno jedina zemlja na svijetu u kojoj javni radnici prvo donesu sud o knjizi, pa je tek onda pročitaju (ili – još češće – i nikako ne pročitaju), a*

pokrivaju nepun jedan procenat potpunog obima prvog toma *Rječnika*, a neke od njih su bile potpuno nelogične, odličan primjer za to je i činjenica da kritičari istovremeno pitaju otkud ekavske riječi u primjerima u *Rječniku* i da, čak u istom tekstu, zahtijevaju da se u korpus *Rječnika* uvrste Živo Bolica ili Andrija Zmajević, čija djela ne samo da sadrže ekavske oblike, nego sadrže i ikavske, a sve to pomiješano s ijekavskim, mahom čak i u okviru samo jedne strofe.

Pomenućemo još samo jednu zamjerku iz obilja tekstova kritičarā rječnika, prosto da bismo pokazali da nije samo A. Čirgić, pored usputno pomenutih ostalih kritičara, konstruisao kritike tako da ne odgovaraju u potpunosti istinitom tumačenju, odnosno prilagođavao ono što piše u *Rječniku* sopstvenom tumačenju koje bi zatim pripisivao autorima *Rječnika*. Pošto je, dakle, u javnosti ovaj Čirgićev prvi osvrt dobio pažnje u mjeri u kojoj je, kako vidimo, ponudio argumente, počeli su da se ređaju novinski tekstovi kojima su pozivani najprije Albanci, zatim muslimani, zatim i pripadnici drugih grupa (borci veterani, LGBT aktivisti, žene i sl.) da dignu glas protiv *Rječnika*. Jedna od zamjerki, koju ovdje navodimo jer je imala ponajviše odjeka u javnosti i započela niz neprijatnih tekstova i činova nedostojnih zdravorazumnog čovjeka, bila je i definicija pojma *albanizacija*. Ne zadržavajući se na više puta ponuđenom objašnjenju da su autori u ovom slučaju značenje izvodili iz dostupnog korpusa te da nije bilo zle namjere i svjesne diskriminacije, pokušaćemo objasniti da definicija pojma *albanizacija* ne sadrži elemente koji bi mogli objektivno ukazati na namjeru autorskog tima da uvrijedi pripadnike albanskog naroda. Definicija *albanizacije*, dakle, glasi: *nametanje albanskog jezika, kulture i običaja drugim narodima*. (*Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika*, 2016: 43) Ovo pitanje problematizuje Jelena Šušanj, najprije u medijima, pa i u časopisu *Lingua Montenegrina* br. 17:

da pri tome ne izgube na ugledu. Dobre, produktivne kritike u nas gotovo da i nema. A kritiziranja ne fali! (Monitor, br 1032, 30. jul 2010)

¹⁴ Autor ovog rada je, uostalom, u svom prvom javnom obraćanju ovim povodom, a riječ je o stavu izraženom kroz tekst *Nijesu sve greške zaista greške*, objavljenom najprije u *Vijestima*, a zatim i u *Matici* br. 66 (2016: 613), rekao da je tačno da je bilo grešaka, što je uostalom i sastavni dio svakog rada na projektu ove veličine, već smo naveli da je to bio slučaj i sa drugim rječnicima, niko iz Autorskog tima nije rekao da je *Rječnik* bez mane, svaka argumentovana zamjerka je primljena sa željom da se propust otkloni i ubuduće ne ponovi, samo, nažalost, nije ni približno svaka zamjerka i kritika bila takva.

U definiciji balkanizacije i glagola balkanizovati niđe se ne pominje niti naslućuje bilo kakva prisila, bilo kakvo nametanje, bilo kakav vid ugnjetavanja ni bliskih ni udaljenih naroda. Balkanizacija se dešava, sama od sebe i to kod neidentifikovanih objekata koji je trpe. S druge strane, ovim rječnikom Albanci bivaju predstavljeni kao agresori koji nameću svoju kulturu, jezik i običaje i pretvaraju/preobraćaju druge narode u Albance! (2016: 410, naglašavanje naše)

Očigledno je da u rječničkoj definiciji nigdje nema pomena agresije, odnosno da, onako kako slika nastaje u oku posmatrača, agresija postoji samo u interpretaciji pojma *nametanje* u umu tumača. Mnogo je interesantnije postaviti pitanje zašto se to desilo, kad, kao što smo u jednom od odgovora naveli, nametanje nije jednoznačan pojam ili pojam koji obavezno povlači za sobom nasilje i prinudu, *nametati* može značiti i: *svojim autoritetom, uticajem, značajem činiti da neko nešto prihvati kao logično, prirodno ili činiti da se nešto pojavi spontano, prirodno, izazivati* (*Rečnik srpskohrvatskog narodnog i književnog jezika*, 1989: 116).

Pogledajmo još nekoliko primjera upotrebe pojmova *nametanje* i *nametnuti*, pri čemu ćemo sve preuzeti iz lista u kojem je A. Čirgić glavni i odgovorni urednik, a većina ostalih kritičara se mijenja u svojstvu sekretara redakcije i autora tekstova u tom časopisu, kako bismo vidjeli način na koji oni shvataju i upotrebljavaju te pojmove. Najprije:

*Najočigledniji primjer koji nepobitno šedoči da je Crna Gora devedesetih godina prošloga vijeka krenula putem potpunoga utapanja u Srbiju i srpstvo jeste **nametanje Crnogorcima „srpske pravoslavne vere“ kao izvorno crnogorske i „srpskog“ jezika kao maternjeg.** (*Lingua Montenegrina* br. 1, 2008: 6–7, naglašavanje naše)*

i

*Nažalost, većina onih koji su **afirmaciju imena i identiteta crnogorskoga jezika** započeli prije pedesetak godina danas nije među živima (*Radoje Radojević, Vojislav Nikčević, Radoslav Rotković i dr.*). Ta je generacija radila u uslovima teškim za promovisanje i **nametanje rečene ideje**, a veliko utočište i podrška bili su im hrvatski jezikoslovci i*

njihove naučne studije. (Lingua Montenegrina br. 17, 2016: 359, naglašavanje naše).

Moramo se zapitati znači li to da, sudeći po prvom primjeru, u percepciji kritičarā *Rječnika* postoje narodi za koje je u redu reći da nameću jezik (kada, recimo, FCJK govori o Srbima) i oni za koje se to ne smije reći (kada, recimo, CANU govori o Albancima). Izgleda da oni ni u prvom ni u drugom citatu ne vide ništa pogrešno u izboru baš te riječi. Znači li drugi citat, čiji je autor takođe jedan od kritičara *Rječnika*, da je u redu da V. Nikčević ili R. Rotković uz pomoć hrvatskih jezikoslovaca nameću nekome crnogorski jezik, a nije u redu da pripadnik albanskog naroda nekome nameće albanski jezik? Čini se da je tako, budući da je ovaj citat iz istog broja časopisa iz kojeg je i ranije navedeni tekst J. Šušanj: doslovno u istom broju časopisa, u pedesetak stranica razlike, nema problema sa nametanjem jednog jezika koji nameću Crnogorci i Hrvati, ali ima sa nametanjem drugog, koji nameću Albanci, sve to pod nadzorom glavnog i odgovornog urednika časopisa, Adnana Čirgića. Kad bismo se poslužili već opisanim metodom iskrivljene logike, što, podrazumijeva se, mimo ovog ilustrativnog primjera, ne bismo sebi dozvolili, mogli bismo zaključiti da neko u tom časopisu ima nešto protiv određenog naroda. No, pođimo dalje i navedimo još jedan primjer koji sadrži i nametanje i izjednačavanje književnog i standardnog jezika, što tada nije nikome smetalo:

Crnogorska jezička norma treba se nametnuti i politikom, i školom, i voluntarizmom, i medijima, i govornom praksom. Ako nešto od toga izostane u tom lancu i ako se ugledni pojedinci iz kulture, akademija, naučnijeh i kulturnih institucija, neke novine, nacionalna televizija, administracija i izdavačke kuće ustvrdo glave (uzjogune) i optimalno ne prihvate novi jezikoslovni sistem i nova pravopisna rješenja crnogorskoga književnog / standardnoga jezika, tada će i nadalje vladati šarenilo, raznolikost, sve dublja nepismenost koja će crnogorsku jezičku zbilju odvesti na put haosa, duhovnog siromaštva, vulgarizma te će crnogorskog čovjeka duhovno i emocionalno sakatiti, a samim tijekom cjelokupnu crnogorsku naciju. (Lingua Montenegrina br. 3, 2009: 116)

Znači li sve ovo da je nametanje u redu kada se nameće ono što autorima, redakciji i uredniku časopisa Instituta za crnogorski jezik i jezikoslovlje *Vojislav P. Nikčević* i FCJK odgovara i kad oni pišu o tome, a nije kad njima ne odgovara? Ni ovdje nijesu kritičari vidjeli ništa loše u nametanju (a ni u ranije pominjanom odnosu standardnog i književnog jezika, zastupljenog i u ovom primjeru). Može li to ipak značiti da i oni misle da nametanje ne mora obavezno značiti agresiju, pa su samo nakratko zaboravili to u ushićenju zbog izlaska prvog toma *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika*? Ostavićemo mjesta da to svako utvrdi za sebe, u svakom slučaju: autori *Rječnika* su javno i jasno izjavili da nije bilo namjere da se bilo ko uvrijedi, te da su razlike između definicija *albanizacije* i, primjera radi, *amerikanizacije*, odraz različitog pristupa dva obrađivača (od šest, od kojih je svako dobio zaseban dio i uglavnom nije imao uvid u rad ostalih, zbog čega slične odrednice ponekad nijesu bile opisane istom shemom), a ne zlonamjernog opisivanja određenih naroda.

Zadržimo se ovdje, budući da je rad već prilično obiman, a da bi bio višestruko obimniji ako bismo pokušali da navedemo sve slične primjere neutemeljenih napada na *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika*. Vjerujemo da je i ovoliko dovoljno da ukaže na to da je tvrdnja kojom smo započeli rad, ona da je *Rječnik CANU prvi argumentovano osporio Adnan Čirgić, dekan Fakulteta za crnogorski jezik i književnost*, argumentovana koliko i to osporavanje o kojem rečena tvrdnja govori, a usputni primjeri koje smo navodili u radu pokazuju da su slično argumentovani bili i napadi u drugim tekstovima A. Čirgića i drugih kritičara, i ne samo u vezi sa projektom CANU. Za sada je to sasvim dovoljno.

Literatura:

- Čirgić, Adnan: *Fonetsko-fonološke razlike između crnogorskoga i srpskog jezika*, *Lingua Montenegrina*, br. 1, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević”, Cetinje, 2008.
- Čirgić, Adnan: „*Zamjena jata*“ u staropodgoričkome govoru, *Croatica et Slavica Iadertina*, br. 5, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2009.
- Čirgić, Adnan, Pranjković, Ivo, Silić, Josip: *Gramatika crnogorskoga jezika*, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica, 2010.
- Čirgić Adnan: *Orni samo za kritiku*, *Monitor*, br 1032, 2010.

- Čirgić, Adnan: *Povodom standardizacije crnogorskog jezika*, *Matica*, br. 43, godina XI, Matica crnogorska, Cetinje – Podgorica, 2010.
- Čirgić, Adnan: *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*, Institut za crnogorski jezik i književnost i Matica crnogorska, Podgorica, 2011.
- Čirgić, Adnan: *Doprinos Radomira Aleksića proučavanju crnogorskih govora*, *Lingua Montenegrina*, br. 14, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević”, Cetinje, 2014.
- Čirgić, Adnan: *CANU je manje grijeshila dok se bavila serbistikom*, *Pobjeda*, 20. IV 2016.
- Čirgić, Adnan: *Leksikografski poduhvat dostojan Crnogorske akademije nauka i umjetnosti*, *Lingua Montenegrina*, br. 17, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2016.
- Čirgić, Adnan: *Rječnik je privatni projekat jedne državne ustanove*, *Pobjeda*, 11. VI 2016.
- Čirgić, Adnan: *Predsjednik Đurović i njegova CANU*, *Pobjeda*, 27. VI 2016.
- Čirgić, Adnan: *Rječnik CANU crnogorskoj nezavisnosti na dar*, *Matica*, br. 66, godina XVII, Matica crnogorska, Cetinje – Podgorica, 2016.
- Đurović, Žarko: *Osvrt na stavove o naučnome doprinosu Akademika Vojislava P. Nikčevića*, *Lingua Montenegrina*, br. 1, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević”, Cetinje, 2008.
- Grupa autora: *Pravopis crnogorskoga jezika i Rječnik crnogorskoga jezika (pravopisni rječnik)*, Ministarstvo prosvjete i nauke, 2009.
- Grupa autora: *Pravopis crnogorskoga jezika*, Ministarstvo prosvjete i nauke, 2010.
- Kadić, Veliša: *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika: Spisak novog identiteta*, *Večernje novosti*, Beograd, 12. IV 2016.
- Karadžić, Vuk: *Srpski rječnik* (fototipsko izdanje), Prosveta i Nolit, Beograd, 1987.
- Klajn, Ivan i dr.: *Srpski jezički priručnik*, Beogradska knjiga, Beograd, 2007.
- Klajn, Ivan: *Gramatika srpskog jezika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2005.
- Minić, Bojan: *Kontradiktornosti i paradoksalnosti*, *Vijesti* 15. VI 2016.
- Minić, Bojan: *Nijesu sve greške zaista greške*, *Matica*, br. 66, godina XVII, Matica crnogorska, Cetinje – Podgorica, 2016.
- Nikčević, Milorad: *Pogledi i refleksije o crnogorskome jeziku (u svjetlu kodifikacije)*, *Lingua Montenegrina*, br. 3, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević”, Cetinje, 2009.
- Orlandić, Sanja: *Doprinos Asima Peca montenegristici*, *Lingua Montenegrina*, br. 11, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2013.
- Radoman, Aleksandar: *Naćerani da pakuju Crnoj Gori rođendanski poklon*, *Pobjeda*, 17. VI 2016.

- Rečnik srpskohrvatskog narodnog i književnog jezika*, knj. XIV, SANU, Beograd, 1989.
- Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika*, knj. I, CANU, Podgorica, 2016.
- Stevanović, Mihailo, *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, Naučna knjiga, Beograd, 1986.
- Vasiljeva, Ljudmila: *Osobnosti razvoja i savremeno stanje crnogorskoga jezika*, *Lingua Montenegrina*, br. 3, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević”, Cetinje, 2009.
- Vujović, Novica: *Stjepanu Damjanoviću povodom 70-godišnjice života*, *Lingua Montenegrina*, br. 17, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2016.
- Vujović, Novica: *Nijesu krivi softveri, zakazali su stručnjaci*, *Pobjeda*, 6. VI 2016.
- Šušanj, Jelena: *Razgoličeno licemjerje i lingvistička nepismenost*, *Pobjeda*, 12. VI 2016.
- Šušanj, Jelena: *Biseri od A do Vuščija*, *Lingua Montenegrina*, br. 17, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2016.

Bojan MINIĆ

ON ARGUMENTS IN CRITICISM OF THE *DICTIONARY OF THE
MONTENEGRIN NATIONAL AND LITERARY LANGUAGE*

Summary

The paper deals with the *Dictionary of Montenegrin National and Literary Language*, published by CANU in 2016, as well as the criticisms that followed its publication. Starting from the claim of one of the critics of the dictionary that in the first text on *the Dictionary of Montenegrin National and Literary Language* this project was arguably disputed, the author checks the accuracy of the statement, highlighting the absence of arguments in both texts and critics of the Dictionary and half-truths in some of the attacks on it (and not only on it), citing in most cases precisely the earlier works of these critics, by which they challenge themselves.

Key words: *Dictionary of Montenegrin National and Literary Language*, Montenegrin orthography, Montenegrin language grammar, criticism, argumentation, scientific truth

UDK 811.163.4'373.7
UDK 821.163.4.09.Љубиша С. М.

Радомир В. ИВАНОВИЋ
Филозофски факултет
Нови Сад

„КЉУЧАР ОД ЈЕЗИКА”

(Допринос компаративном проучавању предајних облика)

Човјек живи ријечима!
Н. С. Лесков

У овом раду аутор представља резултате истраживања фразеологијама, паремија, поредбених конструкција и паремијских блокова у дјелу Стефана Митрова Љубише које је у двије књиге објавила Лариса Ивановна Раздобудко-Човић под насловом *Љубишина „Бисерница” (Пословице и мудре изреке у Љубишином делу)*, Будва 2003 и *Љубишине умотворине (Фразеологизми, паремије, поредбене конструкције и паремијски блокови у Љубишиној наративној прози)*, Нови Сад 2004. Закључује да је ауторка користила сопствена, вишестрана знања и умјења: као лингвист, компаратист, русист, југославист и преводилац и написала двије књиге које се због сродности одабраног предмета и начина његове елаборације морају тумачити и разумевати као — неодвојиви *аналитички диптихон* и као аутентично свједочанство о неизмјерном богатству Љубишиног језика, с једне, као и о способности ауторке да после готов вијек и по од настајања Љубишених дјела покаже сву језичку раскош језика на коме је стварао, односно способност да понуђеном анализом буде „унутар” тога језика, разложеног на неке од саставних елемената, с друге стране.

Кључне ријечи: фразеологија, фразеологизми, паремије, С.М.Љубиша

1. Пословице и мудре изреке у Љубишином дјелу

У књизи *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова* (1990) Ђорђе Трифуновић занимљиво пише о књигама са паримијама (*паримејницима*), „притчама” или „чтенијима”. Као најстарији словенски књижевни жанр, који се сријеће у руској, бугарској и српској средњовјековној књижевности, жанр који је служио богослужењу, а садржавао је текстове из Старог и Новог завјета, он датира још од почетака словенске писмености или словесности. Сачуван је у два архетипа (Григоровича и Лобковског). Мада интересовање за овај књижевни жанр траје континуирано, будући да се ради о облику колективног и индивидуалног стварања, по узусима фолклорне или умјетничке имагинације, оно је посебно интензивирано крајем XVIII и почетком XIX вијека, периоду у коме је дошло до апологије народног духа и свеукупног народног стваралаштва као продукта колективног генија, било у сфери материјалне, било у сфери духовне културе.

На ту законитост духовног, културног, књижевног и језичког развоја указује и Миодраг Поповић у првом тому хвале вриједне књиге *Историја српске књижевности — Романтизам, I* (1968). Аутор нас подсећа на чињеницу да је Вук Стефановић Караџић почео да биљежи народне пословице још 1815. године (по строгим и прецизним инструкцијама Јакова Грима). Примјењујући ригорозне научне критеријуме, Вук прецизно преноси записане и казане народне пословице, служећи се свим доступним му изворима. Тако, на примјер, из збирке *Причте, или ти по простому пословице, темже сентенције, или ти реченија* (1807) Јована Мушкатиrowића преузима око 1160 пословица. Пословице и пословичне изразе преузимао је Вук још из дјела Доситеја Обрадовића, Јована Рајића (*Бој змаја са орлови*) и Франческа Марије Апендинија (*Грамматика илирског језика*, објављена на италијанском језику), али само оне које су писане у народном духу или оне које је Вук лично чуо у народу.

Добрим познаваоцима Вуковог дјела познато је да овај значајни реформатор културе, књижевности и језика није *предања/предајне облике* (у које убрајамо и *пословице*) уврстио у *Српске народне приповијетке* (1853). То ће он учинити тек у књизи *Живот и обичаји народа српског*, незавршеној у потпуности и постхумно штампаној 1867. године, сврставајући их у етнографску прозу. Међутим, колику и какву врсту пажње посвећује овај аутор пословицама и мудрим

изрекама показао је објавивши посебну књигу — *Народне српске пословице и друге различне — као и оне у обичај узете ријечи*, која је посвећена Петру Другом Петровићу Његошу и која је штампана ијекавским нарјечјем, на Цетињу 1936, у Његошевој штампарији. Друго, допуњено и поправљено издање богатије је за једну трећину од првог (садржи 6379 пословица), а објављено је под насловом — *Српске народне пословице* (у Бечу, 1849). Велики број пословица садржан је у Вуковом *Српском рјечнику* (прво издање, 1818, садржи 27.270, а друго, 1852, чак 47.550 ријечи). Он садржи обиман лексички материјал; у њему је приказана духовна физиономија народа који ствара ову врсту предајних облика, посматрано у националним и наднационалним оквирима; а уједно је ријеч о својеврсној, мудроносној прози, која представљају једну од духовних вертикала и колективног и индивидуалног стваралачког духа.

У белетристичкој продукцији XIX вијека, посебно оној која припада протореализму или раном реализму, дјелима ствараним у духу Вукове епохе и идејама Светозара Марковића (у српској) или по настојањима руских револуционарних демократа (у руској књижевности), родоначелници ове врсте наративне прозе (Јаков Игњатовић, Стефан Митров Љубиша и Милован Глишић), под непосредним утицајем двију приповједачких збирки Н. В. Гогоља, настоје да у што већој мјери приближе природни (народни) и вјештачки (књижевни говор). Сву креативну, интелектуалну и интуитивну енергију они настоје да усмјере не само на „живо писмо” (Augenphilologie) него истовременео и на „живи говор” (Ohrenphilologie), у чему нарочито успијевају двојица савременика — С. М. Љубиша и Н. С. Лесков. Њихова особена наративна проза обилује облицима приповиједања и врстама говора које савремени наратолози називају „сказом” или „кажом” (Б. Човић), о чему смо опширније писали у одјељцима „Љубишине казалице (Елементи „живог говора” у *Приповијестима црногорским и приморским*) и „Фолклорни и наративни облици у *Причањима Вука Дојчевића* (Прилог наратологији и генологији)”, објављеним у нашој монографији.

На мудроносни карактер пословица и пословичних облика указивао је својевремено Вук најављујући књигу пословица три године раније но што се она појавила. У „Објављенију о народним српским пословицама” (у Бечу, 10. X 1833) он је записао: „Не само што се у народним пословицама налази превелика мудрост и наука

за људски живот на овоме свијету, него оне показују и народни разум и карактер, а многе ударају и у народне обичаје”. Очигледно, од Вука до данас, готово пуна два вијека, сви проучаваоци овог жанра сагласни су у сљедећем: да он представља најфункционалнији облик сажимања изражајних средстава, односно да представља врсту „скраћене приче”, а то истовремено значи и „синкретичку наративну форму”; да представља посебан жанр од настанка до данас; да се ради о врсти мудроносне прозе; да садржи дубинске слојеве значење који потичу од искона (правремена); да су у њему сажета не само креативна него и егзистенцијална искуства и сазнања, те да, у складу са тим, неминовно садржи и едукативне, односно морализаторско-дидактичке црте; да представља најбогатију „ризницу језика”; да је саопштен у „дијалашкој форми”, тј. да је увијек упућен некоме; да се без њега не може замислити ни једна врста расправе (peikos) о „дубини језика”, односно о „филозофији језика”, будући да се у његовим дубинама крије суштина нашег бића, односно апсолутни смисао нашег постојања, опстајања и нестајања.

Евидентан процес дисперзије научних дисциплина у свим областима духовних цјелатности у посљедње вријеме, а посебно оних у оквирима науке о књижевности и науке о језику, као и фолклористике и компаратистике, довео је неминовно до ре-афирмације двију специјалистичких дисциплина, за које су посебно заинтересоване наратологија и генологија. Ради се, као што се може претпоставити, о *паремиографији* (као области сакупљања и писања) и *паремиологији* (као области познавања, разумијевања и тумачења пословица и пословичних израза). На ту околност, посредно и непосредно, упућује Лариса Ивановна Раздобудко-Човић, професор универзитета, лингвиста, компаратиста, југослависта, слависта и аутор двију књига, занимљиво конципираних — *Рускосрпска компаративна истраживања* (Београд, 2001) и *Семантика и прагматика соматизма у српском и руском језику* (Београд, 2002).

У одјелцима најновије књиге — Љубишина „Бисерница” (*Пословице и мудре изреке у Љубишином делу*), Будва, 2003, теоријском аспекту елабориране тематике и проблематике аутор посвећује уводни — „О стилској функцији пословица и мудрих изрека у *Причањима Вука Дојчевића (Увод у компаративну анализу паремија)*”, стр. 7–12, и завршни дио, који представља резиме на руском језику — „Культурнологический аспект перевода трансформированных

пословиц и поговорок в рассказах С. М. Любиши” (стр. 85–92). Упућивана на лингвистику, југославистику и компаративистику као на свој будући животни позив (још од студентских дана), др Л. И. Раздобудко-Човић је прве инспиративне подстицаје нашла у просвјетној и научној дјелатности двоје еминентних руских научника — Ирине Владимировне Арбузове и Петра Андрејевича Дмитријева.

У иницијалној фази конципирања конструкционе и композиционе схеме најновије књиге ауторки је било јасна да се ова проблематика не може ни изблиза исцрпсти, с обзиром на број „тачака гледишта” и примјену различитих аналитичких метода, у бројним областима културно-историјских наука, у којима се паремија може анализирати. Стога се она схватљиво, ослања на достигнућа истакнутих руских паремиографа и паремиолога: Владимира Ивановича Даља (аутора двотомног зборника *Пословицы русского народа* (1984), В. Бикова (аутора рада „Русские блатные пословицы и поговорки лингвистические аспекты субстарднй паремии”, (1999) и нарочито, Г. Л. Пермјакова (аутора књиге *Основы структурной паремиологии*, 1988), између осталих.

Интересовање за драгоцјено, сложено значењима и звучењима богато прозно и поетско Љубишино дјело бесумње су иницирали, овога пута у примијењеној равни анализе, научно фундирани прилози водећег руског љубишолога О. И. Трофимкине, која је о Љубишином језику и наративној прози објавила читав низ прилога (од раног „Народная лексика в произведении С. М. Любиши”, 1964, до последњег прилога „К вопросу о роли черногорских диалектов в формировании сербохрватского литературного языка — на материале произведения С. М. Любиши”, 1984, уз напомену да је један од прилога насловила индикативно — „Мастер слова Степан Митров Любиша”, 1965, и да је један — „Црквенословенизми у језику Стефана Митрова Љубише” преведен на српскохрватски језик и објављен у титоградском часопису „Стварање”, св. 6/1983, стр. 757–762).

Сужавајући сопствено интересовање, по систему све ужих концентричних кругова, др Раздобудко-Човић је најприје упознала најновије књиге југословенских љубишолога:

а) Божидара Пејовића — *Књижевно дјело Стефана Митрова Љубише* (Сарајево, 1977), Нова Вуковића — *Приповиједање као опсесија* (Студија о Љубишином дјелу *Причања Вука Дојчевића*),

Цетиње, 1980, Радослава Ротковића — *Трагајући за Љубишом* (Титоград, 1982), Радомира В. Ивановића — *Самописи и казалице Стефана Митрова Љубише* (Нови Сад, 2000) и Ђура Пејановића — *Љубишино дјело у свјетлу књижевне критике и историје књижевности* (Подгорица, 1996);

б) потом два обухватна зборника: *Књижевно дјело Стефана Митрова Љубише — Ново читање* (Будва, 2000) и *Паптровићи (Историја. Култура. Природа)*, Петровац на мору — Свети Стефан, 2001;

в) као и појединачне прилоге југословенских паремииолога који су се бавили овом тематиком и проблематиком, било у теоријској (као што чини Милија Николић у раду „Народне пословице у настави”, 1999), било у примијењеној равни (као што то чине: Ново Вуковић у већ навођеној монографији, 1980, Вукашин Баховић у раду „Пословице у приповијеткама Стефана Митрова Љубише”, 2000, Мирослав Пантић у раду „Фолклор у Љубишином делу”, 2001, и Благота Мркајић у раду „Утицај народне пјесме и пословичке грађе у неким приповијестима Стефана Митрова Љубише”, 2001).

Остваривање стриктно дефинисаног научног пројекта — „Културолошки аспект паремиија и фразеолошких израза у *Причањима Вука Дојчевића* Стефана Митрова Љубише као преводилачки проблем” природно и логички се морало проширити и на остала пишчева дјела, особито на десетак наративних проза уврштених у Љубишин приповједачки првијенац — *Приповијести црногорске и приморске* (Дубровник, 1875). Корпус пословица и мудрих изрека у Љубишином дјелу обогаћен не само са 37 причања, садржаних у незавршеној збирци фрагментарне прозе *Причања Вука Дојчевића* (Беч, 1878–1879) него и, помало неочекивано, анализом обимног епа *Бој на Вису* (1868), који садржи 900 епских десетераца. Тако је књига *Љубишина „Бисерница”* обухватила преко 400 пословица и мудрих изрека (од њих су 110 преузете из *Причања Вука Дојчевића*).

Са специјалистичког становишта посматрано, очевидно је Л. И. Раздобудко-Човић овладала не само сложеном теоријом него и комплексним поступком избора, дефинисања и класификовања пословица и пословичних облика. Лакоћа са којом је читав тај подухват остварен може да завара, јер је она, лакоћа, резултат претходног знања и правовремено труда уложеног у овај пројекат. Посебно је било напорно пронаћи руске, функционално-смислене еквиваленте, било да се ради о дословном поклапању значења, било о

релативно блиском, који одговара медијуму језика на који се преводи. По нашем мишљењу, то је у овој врсти посла представљало и највећу опасност, коју је ауторка, консултујући разноврсне изворе, успјешно пребродила.

У најопштијим цртама посматрано, ауторка је све примјере овога жанра подијелила у двије засебне цјелине — *пословице*, на једној, а *мудре изреке*, на другој страни, мада то није експлицитно саопштено. Ово ауторкино одређење видно је у прихватању дефиниција које је саопштио В. И. Даљ у двотомном зборнику. По њему „*пословица*” је — „коротенькая притча, суждение, приговор, поучение, высказанное обиняком и пущеное в оборот, под чеканом народности” (стр. 13); док је „*поговорка*” — „окольное выражение, переносная речь, простое иносказание, обиняк, способ выражения, но без притчи, без суждения, заключения, применения; это одна первая половина пословицы” (стр. 14). За нашу анализу значајна је потпуна сагласност паремиолошких становишта В. И. Даља, који је записао да је тај жанр „понятый и принятый всеми”, док је Вук тим истим поводом (ради се о стилизацијама фолклорних облика) записао: „У писању приповјетки већ треба мислити и ријечи намијештати (али опет не по *своме вкусу*, него по својству српског језика), да не би ни с једне стране било прећерано, него да би могао и учен читати и прост слушати”.

Као што сама каже у уводном дијелу књиге, ауторка је Љубишиним пословицама и мудрим изрекама приступила као композитном појму. Отуда је она сасвим у праву када тврди да се ради о фразеолошким јединицама које су комплексне по значењу, односно семантички полифункционалне, јер су препуне „треперења значења”, како би рекао британски теоретичар Тери Иглтон (стр. 7). На другом мјесту, у продужетку, ауторка свједочи о паремијама као „константама језика” у којима се, као на раскршћу, сустичу многобројна субјективна и интерсубјективна искуства и сазнања, без обзира на то да ли се ради о *наративном* (патријархалном) или *скриптивном* (грађанском) културном моделу; односно, било о конкретној, било о латентној енергији поетског говора (стр. 8). Познато је да се још од класицизма паремије користе као књижевне, филозофске и егзистенцијалне апофтегме, односно као *поетеме*, *филозофеме* и *митеме*. Гномски израз без изузетка емитује нову вербалну енергију; односно, он рефлексивом (поетском и филозофском) ослобађа нову

енергију језика (конкретну и латентну). Паремииографи и паремииолози по правилу користе античке принципе: *ентелехију* и *синергију*, како би остварили онај аристотеловски захтјев о постизању „животног енергизма”, односно „вербалног енергизма”.

И ствараоци и аналитичари сагласни су у томе да се у пословицама и мудрим изрекама крије неистрпни „депо вербалне енергије”, када је у питању садржина, док се у формалном погледу посматрано, у тежњи за савршенством, стваралац јавља као „кратитељ мисли”. То практично значи да паремиије одају дијалектику стварања и дијалектику мишљења, те су стога веома занимљиве како за *поетику* тако и за *ноетику*. Њима се, несумњиво, у свим фазама доприносило развоју језика, јер њихово настајање прати *процесуалност*, било да је ријеч о дијахроној било о синхроној равни тумачења. Двије основне карактеристике овога жанра су: „*густа сентенца*” и „*смисаона пуноћа*”. У разради теоријских премиса савремени паремииолози отишли су још један корак даље. Они наиме тврде, да се након употребе пословица и мудрих изрека битно мијења однос текста, контекста, надтекста, интертекста па чак и паратекста. Након употребе паремиије ништа више не остаје у пређашњем односу, било да су у питању субјективна било интересу — бјективна искуства и сазнања.

О сложености многих споменутих и неспоменутих тема и проблема, истина, више у назнакама него у разради, свједочи Раздобудко-Човић у оном одјелјку теоријских разматрања који су посвећени моделима класификације. Тако, примјера ради, она најприје спомиње *азбучну* класификацију, потом *лексичку* или енциклопедијску, *монографску*, *генетичку* и *шематску*. Свака од њих показује своје предности и своја ограничења, будући да се ради о жанру који има „сопствену вољу”, како каже руски научник С. С. Аверинцев, често много снажније испољену него што је то „воља аутора”. То практично значи да су пословице и пословични изрази несумњиво доприносили „канонизацији жанра”, с једне, док су истовремено доприносили и „деканонизацији жанра”, али у много мањој мјери, с друге стране. Такође су несумњиво доприносили и „хибридизацији жанрова”, о чему прихватљиво пише М. М. Бахтин, додајући том процесу још и „хибридизацију култура” и „хибридизацију језика”.

Настојећи да у што већој мјери исцрпи обухваћену тематику и проблематику, ауторка је, према унапријед одабраном циљу књиге

Љубишина „Бисерница”, најприје направила „Списак пословица и мудрих изрека по делима” (стр. 13–35), наводећи десетине и стотине репрезентативних примјера (exemplum). Навођење примјера започето је од „Кањоша Мацедоновића”, настављено *Причањима Вука Дојчевића*, а завршено епом *Бој на Вису*. Затим слиједе: „Пословице и мудре изреке по азбучном реду (стр. 36–55), као и „Тематски списак пословица и мудрих изрека (стр. 72—84). Приликом избора и класификовања ово је, без сумње, био најтежи дио посла, јер је ауторка свјесна законитости интерференције и недостатака сваке врсте теоријских уопштавања. Примјера ради, рећи ћемо да с подједнако права одређена пословица или мудра изрека може равноправно припадати једној или више група, особито када се ради о категоријама које се логичко-дискурзивно не могу сасвим прецизно дефинисати.

Тематски списак подијељен је чак на 12 група: 1. *Занимање, рад, учење, обећања, почетак-крај, једнакост*; 2. *Човек*; 3. *Карактер, психа, емоције, људске особине, понашање*; 4. *Кућа, породица, деца, родитељи, мушкарац-жена, муж-жена*; 5. *Материјално стање, богатство, посед*; 6. *Љубав, дружење*; 7. *Међуљудски односи*; 8. *Конфликтност, компромис, слога*; 9. *Срећа-несрећа*; 10. *Живот смрт*; 11. *Савети* и 12. *Бог, судбина*. Пада у очи да је приликом тематизације паремија ауторка прибјегла принципу бинарних опозиција, с обзиром на то да у паремиологији истовремено егзистирају паремије које с подједнаком логичком аргументацијом бране супротстављена становишта (узмимо као примјер општепознате пословице: *Сличан се сличном радује* и *Супротности се привлаче*, при чему је осим логичке заснованости у паремији веома важна и еуфонија, као на примјер у пословици *Боље сиротан, него срамтан*. С обзиром на то да је у подједнакој мјери овладала и глосијом и полиглосијом, од ауторке се с правом може, у блиској будућности, очекивати да испуни дато обећање и да у догледно вријеме преведе *Причања Вука Дојчевића* на руски језик.

Књига *Љубишина „Бисерница” (Пословице и мудре изреке у Љубишином делу)* баца сасвим ново свјетло не само на његово књижевно дјело него и, извјесним дијелом, на љубишологију као једну од значајних поддисциплина науке о књижевности, фолклористике и науке о језику. То значи да наведена књига у релативно нов однос доводи *продукциони* и *рецепциони модел*, посебно уколико је ријеч о контексту националне и наднационалне

књижевности. Сваким својим редом („бисером”) она указује на исконско биће нашег језика који је на непоновљив начин уобличио Љубиша као „Његош у прози”.

Без обзира на то да ли се ради о преузетим, чисто народним или о индивидуалним пословицама и мудрим изрекама, као и о њиховој неминовној интеракцији, која резултира честим језичким, стилским и логичким трансформацијама, очито је да у нашем културном и књижевном ареалу нема ни једног књижевника са којим би се ваљано поредио Љубиша. Томе треба додати и то да је сваки примјер пословице или мудре изреке дат у природном контексту, са назнаком, из које је наративне или поетске цјелине преузет, тако да се потенцијални реципијент може лако упустити у провјеру саопштених судова и мишљења. Пословице и мудре изреке преведене су на руски језик, понекад дословно, а понекад у више варијанти, јер је ауторка настојала да пронађе више адекватних фразеологизама у руском језику, посебно када се ради о примјерима који су тешко схватљиви и на изворном језику (*Нешто нешта изјело, пак од нешта нешта остало*, на примјер).

Пратећи ауторкина настојања, почевши од реторике наслова, можемо с пуним правом закључити да је Лариса Ивановна Раздобудко-Човић необично конципираном и структурираном књигом — *Љубишина „Бисерница” (Пословице и мудре изреке у Љубишином длу)*, ријетком у нашој филологији, дала несумњив допринос не само љубишологији него и паремиологији, уопштено речено. Сваки од наведених примјера показује стваралачку визионарску, креативну и интелектуалну осмишљеност, будући да се ради о инспиративним апофтегмама, логијама или гномама. Они на својеврстан начин илуструју становишта мајстора-приповједача — Н. С. Лескова, који је рекао да „Човјек живи ријечима”, и колективног народног ствараоца, који је уобличио сљедећу мисао: „Ријечи треба мјерити, али не бројити (...), мјером мјерити, а цијеном цијенити”.

2. Фразеологизми, паремије, поредбене конструкције и паремијски блокови у Љубишиној наративној прози

Научницима који су се сериозно бавили науком о језику науком о књижевности, фолклористиком или компаративистиком, познато је да постоји знатан број ужих и ширих дисциплина у којима долази до „укрштаја”, интересовања, било да је у питању

дијакхронијска или синхронијска, било теоријска или примијењена, било релацијска или супстанцијална раван проучавања. Четири су најзначајније дисциплине духовних дјелатности у којима је евидентно дошло до генерирања и интерферирања научног интересовања: *реторика*, коју је још Квинтилијан сматрао „најдрагоцјенијим даром богова”; *поетика*, која представља сваку „унутрашњу теорију књижевности”; потом *стилистика*, као начин откривања „структуре пјесничког језика” и *фразеологија*, као лингвистичка дисциплина (и не само лингвистичка), за коју интересовање постоји од давнина, а која као научна дисциплина постоји тек неколико последњих деценија. Имајући у виду дијалектику стварања (*poesis*) и мишљења (*noesis*), постаје очевидно да је *поетика* наслиједила *реторику*, *стилистика* *поетику*, а *фразеологија* *стилистику* у природном и логичком сљећу продубљивања и проширивања интересовања на нова „поља духа”.

У занимљивом прилогу „О поредбеном фразему у хрватском језику” Јосип Матешкић тврди да истинско интересовање за *фразеологију* као језикословну дисциплину потиче још од Еразма Ротердамског, тачније још од 1500. године. Сакупљање народних „узречица и изрека свих врста” довело је у XVI веку, а у оквирима *фолклористике*, до појаве нове научне дисциплине: *паремиографије* (као области сакупљања и писања), односно до *паремиологије* (као области познавања, разумијевања и тумачења пословица и пословичних израза). Више је него очито да се ради о веома сродним научним дисциплинама, будући да су *фразеологизми* веома блиски *паремијама*, особито уколико се има у виду сликовитост значења, грађених по правилу на метафорама и другим врстама поређења, која неминовно захтијевају додатну аргументацију.

У прилогу „Неки типови трансформација фразеолошких израза у језику новина” Владислава Петровић тврди да *Иако још има лутања чак и тражењу чврстих критеријума за прецизно одређивање појма и места фразеологизма у систему језичких јединица, готово у свим дефиницијама се истиче постојаност његовог лексичко-граматичког састава и семантичко јединство фразеолошких компонената*. У језичкој пракси, тврди ауторка у продужетку, појам постојаности се релативизира, особито уколико имамо у виду контаминацију, а *Познато је да су контаминације*,

као карактеристичан начин настајања израза спајањем два семантички или структурно слична фразеологизма, веома фреквентне у језичким стилевима. Једном ријечи, контаминацијом израз не мијења само сопствена значења него и „контактне зоне” са другим, сродним или разнородним фразеологизмима, чиме тумачимо и одређен број неспоразума у покушају аподиктичког дефинисања битних фразеолошких категорија. На крају цитираног рада ауторка с правом закључује, управо због наведене констатације, да се упоређивање преобликованог фразеологизма са његовом првобитном формом (забиљеженом у рјечницима) показује као најваријабилнији део фразеолошке јединице њен лексички састав. На тај начин она је нагласила значај лингвистичких и ванлингвистичких фактора, како кажу лингвисти, односно текстовних и вантекстовних садржина, како кажу литературолози.

Како изгледа покушај аподиктичког дефинисања фразеологизма показује Јосип Матеша у већ цитираном раду: *Према нашем мишљењу фразеолошким треба сматрати ону везу ријечи којој су својствени: 1. репродуктивност — означаје јединицу која се као цјелина репродуцира у тијек говорног акта; 2. формална веза — означаје јединицу језика састављену најмање од двије ријечи; 3. идиоматичност — означаје јединицу језика у којој је најмање један од чланова везе у упоредби с изворним значењем примио ново, друго значење; 4. уклапање у контекст означаје јединицу језика коју је могуће уклопити у контекст попут сваког обичног лексема. Истичемо, сваку од наведених ознака за дефиницију фразема ваља сматрати релевантном (стр. 212), док Драгана Мршевић-Радовић, у занимљиво конципираној и реализованој монографији — *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику* тврди да се фразеологизми разликују од осталих лексичких израза експресивношћу преносиве поруке.*

У том контексту посматрано, прихватљиво је и мишљење које саопштава Антица Менац у чланку „О структури фразеологизма” да су три битне карактеристике фразеологизма: 1. значење цјелине које није једнако зброју значења појединих дјелова, 2. углавном стабилан ред ријечи и 3. чврста структура у којој су лексичке замјене веома ограничене, а граматичке не уносе семантичких промјена. На чињеницу да се временом ипак нивелишу дефиниције

посвећене фразеологији и фразеологизмима без посредника показују и неки од покушаја прегалаца који припадају најмлађој генерацији. Један од примјера представља „Прилог лексичко-семантичкој анализи фразеологизама за квалификацију човека” Иване Црњак а други „Улога фразеологизама у карактеризацији ликова у драмама Душана Ковачевића” Јасмине Вучетић, која на сâмом почетку рада фразеологизам дефинише на сљедећи начин: *У научној литератури за овако дефинисан лингвистички феномен налазимо следеће термине: фразеолошка јединица, фразем, фразеолошки обрт (израз, конструкција), устаљена фраза, устаљени обрт (конструкција), идиом, идиоматска фраза, израз, што делом зависи од самог тумачења овог појма. Овде ће бити равноправно употребљавани термини фразеологизам, фразем, фразеолошка јединица и израз, а у оквир анализе ући ће све оно што се у науци о језику сматра фразеологијом у ширем смислу, што значи да ће, мада засебно посматране, бити обухваћене и изреке, пословице, устаљени говорни обрти и формуле због њихове изразите експресивности и могућег значаја за постизање циљева предвиђених овим радом”.*

Судећи по саопштеним дефиницијама, веома је тешко посматрати одвојено било коју од наведених категорија, с обзиром на њихову међусобну испреплетеност и „позајмљивање значења” у граничним подручјима.

Низ мање или више познатих становишта о фразеологији актуелизовали смо и ре-актуелизовали поводом књиге Раздобудко-Човић — *Љубишине умотворине (Фразеологизми, паремије, поредбене конструкције и паремијски блокови у Љубишиној наративној прози)*, Њоме ауторка на непосредан начин показује различите нивое кореспонденције познатих руских научника који се баве овом проблематиком (Ј. Ј. Авалиани, Самарканд, 1972; В. В. Виноградов, Москва, 1977; Ј. А. Гвоздарјов, Ростов, 1973; В. П. Жуков, Москва, 1978; Л. А. Лебедева, Краснодар, 1999; В. А. Маслова, Москва, 1997; Р. Н. Попов, Тула, 1986; А. А. Потребња, Москва, 2000; Л. И. Ројзензон, Л. И. Абрамец, Москва, 1969, 1977; В. Н. Телија, Москва, 1996. и други), као и југословенских научника (Гордана Вуковић, Нови Сад, 1994; Јован Кашић, Нови Сад, 1971; Јосип Матешкић, Загреб, 1978, 1982; Антица Менац, Загреб, 1970–1971, 1972, 1978; Драгана Мршевић-Радовић, Београд — Нови Сад, 1978, 1984, 1987, 1990, 1994, 1997; Берислав М. Николић, Београд,

1975; Миленко Поповић, Загреб, 1980; Егон Фекете, Нови Сад, 1984–1985; Милан Шипка, Нови Сад, 1998; Ивана Црњак, Нови Сад, 2003; Јасмина Вучетић, Лепосавић, 2004. и други).

Због присне повезаности са народном основом, богатства, сугестивности и експресивности — језик књижевних дјела С. М. Љубише, „кључара од језика”, није ни случајно ни без оправдања често проглашаван „ризницом језика”, „овејаним духовним благом” и „депоом вербалне енергије”, којим се несумњиво шире границе и егзистенцијалног и вербалног енергизма. На то указује велики број наших и страних љубишолога, у широком луку — Од Исидоре Секулић до Ларисе Ивановне. Захваљујући континуираном, осмишљеном и продуктивном интересовању за језик овога писца, Лариса Ивановна постаје водећи љубишолог у науци о језику, и то не само у свијету русистике него и у свијету југославистике и србистике. Она је двијема књигама преузела примат од такође врсног руског љубишолога О. И. Трофимкине, аутора познатих радова о овом писцу који је поређен са Његошем, Гогољем и Лесковим (настајалих и објављиваних на руском и српскохрватском језику у периоду од 1964. до 1984. године). И у најновијој књизи ауторка се показује не само као добар познавалац фразеологије и науке о језику него и као врстан познавалац паремиографије и паремиологије, продирући у скривену мрежу значења Љубишиних фразеологизама, паремија, поредбених конструкција и паремијских блокова, у скривене лавиринте језика који у себи крију неку далеку и у потпуности неодгонетљиву загонетку, удаљену етимологију, која сеже дубље од наших најдубљих сазнања о наплавинама језичког система (посебно када је у питању однос текста, контекста, надтекста, интертекста, па и паратекста).

На архетипску структуру, семантику, лексичку сложеност и богатство Љубишиног језика указивали су још његови савременици, проналазећи низове књижевно-естетских вриједности управо у језику којим је остварена његова наративна проза. Након што је закључио да га језик ставља у *ред великих писаца српских, оних у којих нам се ваља учити како се пише српским језиком*, веома строги књижевни критичар Љубомир Недић у прилогу о Љубиши пише: *У ствари, ми имамо пред собом више но књижевна приповедача: имамо уметника, право, ретког, уметника код којег видимо дело како га је створио, а не видимо посао како га је радио*, док Исидора Секулић, у виду филозофске и естетичке

апофтегме, закључује: *По језичком квалитету и мотивима прича, дело Љубишино је чиста класика, овејано духовно благо.*

Занимљиво је при томе напоменути да Лариса Ивановна у књигама о којима је реч — *Љубишина „Бисерница”* (2003) и *Љубишине умотворине* (2004) наведене констатације узима као научни аксиом, тако да умјесто дескрипције, уобичајене у радовима ове провенијенције, она одмах приступа непосредном регистровању, класификовању и анализовању преко 400 фразеолошких јединица (ФЈ), преко 360 поредбених конструкција (ПК), 70 паремија (П) и 29 паремијских блокова (ПБ). У продужетку ауторка тврди да све те конструкције обављају превасходно слједеће функције:

1. указују на психичке и физичке особине човјекове,
2. карактеришу биљни и животињски свијет,
3. потом неоргански свијет, као и:
4. кућу, покућство, начин живота,
5. људе, њихов начин понашања,
6. одјевне предмете и њихове дјелове, односно:
7. култне, религијске обичаје, вјеровања.

Када су у питању поредбене конструкције (ПК), понудила је занимљиве табеле. Прва од њих је посвећена *узуалној* (оријентисана на религије, фауну и флору; на архетипска сећања; на митологију) и *оказионалној врсти* (поетску представљају поредбене конструкције-метафоре и поредбене конструкције-слике, док структура ове врсте може бити *једноставна* и *сложена*). Друга табела је посвећена функцијама поредбених конструкција (које могу бити: *естетске, емоционалне, прагматичне, структурно-композицијске, сликовите*, а могу служити и *формирању текста*).

Као што је познато, савремена фразеологија дијели све фразеологизме на: *глобалне* (у којима се ниједна компонента не издваја као доминантна) и *компонентне* (у којима се одређена компонента издваја као доминантна у процесу трансформације израза). Лариса Ивановна се, међутим, одређује за троструку подјелу, коју је предложио и прецизно образложио В. В. Виноградов, оснивач савремене фразеологије у русистици: 1. фразеолошка срашћења-сраслице, 2. фразеолошка јединства и 3. фразеолошке синтагме.

Након што је саопштила дефиниције фразеолошких јединица на руском и српском језику (В. В. Виноградова, 1977, Р. Н. Попова, 1986, Ј. Ј. Авалианија, 1972, В. Н. Телије, 1981, Ј. А. Гвоздарјова, 1973, Мршевић-Радовић, 1987), Лариса Ивановна је приступила ексцерпирању свих врста фразеологизама из Љубишиних дјела — *Приповијести црногорске и приморске* (Дубровник, 1875) и *Причања Вука Дојчевића* (Беч, 1977–1979): идиоме (срашћења, јединства), фразеолошке синтагме, поредбене конструкције и паремијске блокове, посебно нагласивши да је понекад веома тешко утврдити границе међу њима због „преливања значења” из једне у другу. Тешкоће настају, као што се види, и на појединачном и на општем плану. Читаву проблематику чине комплекснијом начини трансформације фразеолошких јединица, као што су:

- замјена једне од компонената,
- проширивање додавањем компонената,
- сужење фразеолошке јединице,
- уграђивање фразеолошке јединице у реченицу ауторовог контекста (што сматрамо веома битним аналитичким поступком — Р. В. И.),
- добијање другог, околиналног значења и
- граматичке замјене, богато илустроване адекватним примјерима, особито када су у питању фразеологизми који се могу истовремено тумачити на различите начине у различитим језицима (као што је случај са фразеологизмом „пијан као мајка” у српском и руском језику).

Као ученик познатих руских југослависта — Ирине Владимировне Арбузове и Петра Андрејевича Дмитријева, — и као поштовалац водећег руског паремиографа и паремиолога Владимира Ивановича Даља (1801–1872), аутора драгоцених и непревазиђених дела — *Пословице руског језика* у два тома (1862, више од 30000 пословица) и *Рјечника руског језика* у четири тома (1863–1866, са више од 200000 ријечи), Лариса Ивановна у свему прихватила и на Љубишин белетристички опус примијенила неопходне предрадње и радње које је Даљ формулисао у „Упутствима” за *Рјечник: Руском говору предстоји једно: или ће се потпуно вулгаризовати, или ће се, уразумивши се, вратити на други пут, узевши притом са собом све резерве брзоплето напуштене*. Даљ је пророчки уочио болест вијека коме је припадао — унификацију, девестирање и видно осиромашење језика, особености које су у нашем времену попримиле

још драстичније, готово катастрофалне размјере, колико због напуштања основа народног (говорног) језика, толико и због „механизма роботског поједностављивања” и прихватања варваризама и профанизама у књижевном (нормираном) језику, чиме је битно девалвирана не само конкретна него и виртуелна енергија поетског говора, па и говора свакодневице.

Лариса Ивановна је преузимајући свјесно ризик, сложене проблеме и апорије Љубишиног језика покушавала да ријеша на прихватљив начин, не либећи се да читаву материју стави на прокрустовску постељу класификација, поступак у коме класификација добија примат над живом материјом језика. Фразеологизме, паремије, поредбене конструкције и паремијске блокове као језичко „благо” двоструког наслеђа (фолклорне и умјетничке имагинације), ауторка је настојала да систематизује и анализује на што примеренији начин, како би истовремено послужио што већој групи корисника (слушалаца, читалаца, гледалаца научника), имајући у виду глобалне Љубишине поетске *идеје* (на семантичком или семиолошком плану) и најчешће сретане *пјесничке слике* и поступке (на морфолошком плану посматрано). За литературолошка истраживања посебно су занимљиви процеси генерирања поетских идеја и књижевног текста, будући да њихова интеракција снажи процесе радијације значења, тачније речено — процесе вербализације и визуелизације књижевног текста. Стога је сасвим природно то што се у Љубишиној наративној прози најчешће срећу *визуелне* пјесничке слике, али нијесу ријетке ни друге врсте слика, од којих су за анализу најважније *медитативне* и *синестетичке*. Занимљиво је стога ауторкино запажање да стилске фигуре најчешће служе писцу као могућност за: а) стварање посебне атмосфере (кондензацијом радње); б) појачавање сликовитости и в) стварање контраста, о чему занимљиво пише Бранимир Човић у књизи — *Поетска слика* (Филозофски факултет, Нови Сад, 1989, стр. 196).

Због априорно изабране концепције, неминовна су била извјесна понављања ексцерпираног материјала, јер су фразеологизми, паремије, поредбене конструкције и паремијски блокови, преузети из двију наведених Љубишиних књига (према хронологији објављивања), најприје саопштавани према редосљеду појављивања у дјелу, а потом су они сврстани по азбучном реду, како би се могли лакше поредити и међусобно и са другим, сродним

или разнородним облицима, саопштеним у рјечницима српског и осталих словенских језика (нарочито руског). Са друге стране посматрано, изабрани лингвистички и аналитички модел нудио се ауторки као природан и логичан начин подастирања богатства Љубишиних „бисера” или „умотвора”, у складу са априорно одабраним циљем или системом циљева које она жели да оствари и које је, коначно, успјела да оствари овом књигом, као што сама свједочи: *Предмет истраживања у овом раду су, с једне стране, све те фразеолошке јединице и поредбене конструкције, појединачно посматране, а са друге стране, — јединице које чине спесифичит пишчевог идеостила, а то су: паремије у оквиру синонимских паремијских блокова, фразеологизми у оквиру фразеолошких низова, поређења у оквиру уланчаних поредбених конструкција и мешовите конструкције, када ФЈ, ПК и паремије које удружене чине сложени метафорични заплет (нпр., паремије и ФЈ; паремије и ПК; ФЈ и ПК; паремије, фразеолошке јединице и ПК).*

3. Закључак

На крају, преостаје нам да закључимо како је ауторка користила сопствена, вишестрана знања и умјења: као лингвист, компаратист, русист, југославист, славист, србист и преводилац у књигама — *Љубишина „Бисерница” (Пословице и мудре изреке у Љубишином делу)* и *Љубишине умотворине (Фразеологизми, паремије, поредбене конструкције и паремијски блокови у Љубишиној наративној прози)* које се због сродности одабраног предмета и начина његове елаборације морају тумачити и разумевати као — *неодвојиви аналитички диптихон* и као аутентично свједочанство о неизмјерном богатству Љубишиног језика, с једне, као и о способности ауторке да после готов вијек и по од настајања Љубишиних дјела покаже сву језичку раскош језика на коме је стварао, односно способност да понуђеном анализом буде „унутар” тога језика, разложеног на неке од саставних елемената, с друге стране.

Готово без изузетка, научници који се баве проучавањем мита и фолклора, као и паремиологијом и фразеологијом, у прилици су да увијек наново посвједоче архајску структуру *говора* и *мишљења*, односно потребу да се свака врста овако конципиране расправе

мора започињати из почетка. Отуда је у праву Џ. Хилис Милер када тврди: *Ништа није тако преко потребно ових дана у хуманистичким студијама, колико укључивање реторичког изучавања књижевности у проучавање историјских, друштвених и идеолошких димензија књижевности*. Након што је утврдио да предмет лингвистике представља — *језик*, а предмет поезике — *говор*, Цветан Тодоров мисли да је поезика *теоријска дисциплина коју емпиријска истраживања хране и оплођују не одређујући је*. На прихватљив начин дефинише обим фразеологије, као наследнице *поезике и стилистике*, и руски научник Р. Н. Попов резолутно тврдећи да: *Воздействие лексической системы языка на компоненты фразеологических единиц происходит потому что они сохраняют свой лексемный характер, несмотря на все те семантические изменения, которым они подвергаются*¹.

Спојивши домете руске, у већој, и југословенске фразеологије, у мањој мјери, Раздобудко-Човић у књизи — *Љубишине умотворине (Фразеологизми, паремије, поредбене конструкције и паремијски блокови у Љубишиној наративној прози)* на специфичан и за сада јединствен начин показује скрупулозан однос не само према предмету проучавања (наративној прози С. М. Љубише) него и способност да овлада сложенем тематиком и проблематиком којом се бави савремена фразеологија, било као самостална дисциплина, било као дио лингвистике, било као дио науке о књижевности, фолклористике или компаратистике.

Од четири врсте теорије које се баве односом продукцијских и рецептивних модела: *миметичке* (која проучава однос дјела и свијета), *прагматичке* (која проучава однос дјела и читаоца), и *експресивне* (која ставља акценат на аутора), ауторка је без икаквих знакова двоумљења изабрала *објективну теорију* (која ставља акценат на само дјело), усредсређујући се на априорно одабране облике језичког система као на аутентично обиљежје Љубишиног стила и језика. У њима ауторка проналази највиднији и најтрајнији *допринос* овога писца развоју српске књижевности и језика у другој половини XIX века и током читавог XX вијека, што се може илустровати књижевним опусима мајстора-приповиједача који су

¹ Утицај лексичког система језика на компоненте фразеолошких јединица долази отуд што оне задржавају лексички карактер и поред свих оних семантичких промјена које им се дешавају.

га у мањој или већој мјери слиједили и користили (између осталих ту су: Петар Кочић, Симо Матавуљ и Иво Андрић).

Избјегавајући погрешна или дискутабилна тумачења, колико јој то дозвољавају аналитичке могућности, ауторка се приближила сâмом средишту Љубишине „језичке ризнице”, као да је у питању њено завичајно поднебље, а не доста удаљено, временски и просторно, поднебље Љубишиног језика, особито уколико имамо у виду њено досљедно, систематско и упорно трагање за оним језичким константама које научници називају „осама вриједности”. Ауторка се при томе у аналитичком напору искључиво ослања на „језик истине” (*episteme*), у првом плану, и „језик убјеђивања” (*doxa*), у другом плану. На још једном примјеру се показала одрживост и ваљаност Бесјеровог водећег реторичког начела по коме *говорити значи ситуирати говор*. При томе ваља такође имати на уму да је свака врста читања недовршена, односно да пати од *недостатка довршености*, јер се књижевни и језички феномени и ноумени не могу *исцрпсти без остатка*. Управо стога, књиге попут ове морају имати рјечник мање познатих лексема и синтагми, као саставни део покушаја да се поново актуелизују и проблематизују сва садржана и потенцијална звучења и значења Љубишиног израза. Како то изгледа у пракси показано је Матешихевим — *Фразеолошким рјечником хрватскога или српског језика* или књигом Милана Шипке — *Зашто се каже?*

Одговорност Ларисе Ивановне према Љубишином језику и стилу показује се најприје у скрупулозном односу, у праћењу пишчевих интенционалних и лингвистичких лукова (посебно када је у питању *intentio auctoris*), у супротстављању „обезвријеђивању ријечи”, у поштовању „светости језика”, у уклањању „обредног празнословља” савременог језика, како исправно тврди књижевник Милован Данојлић у занимљивој књизи — *Мука с речима*. Расправљајући о сизифовском пишчевом положају у савременом свијету, Данојлић при крају књиге тим поводом пише: *Неспособан да измени устројство света и природу човека, остаје му одговорност према језику, свом једином имању и оруђу. У писању је све дозвољено, осим алкавости и несвесног обезвређивања речи. Књижевност која не верује у светост језика, у себе не верује, што се у потпуности може пренијети на литературологе и лингвисте. Утврдивши да је Љубиша у стварању књижевних дјела пронашао основну животну мисију, Лариса Ивановна је свесрдно прихватила*

и најновијом књигом потврдила општеприхваћену, малармеовски интонирану мисао: *Le mond existe pour aboutir a un livre*².

Литература:

- Вучетић, Јасмина, „Улога фразеологизама у карактеризацији ликова у драмама Душана Ковачевића”, *Баштина*, Лепосавић, 17/2004, стр. 37–54.
- Данојлић, Милован, *Мука с речима*, Београд 1990.
- Караџић, Вук, *Народне српске пословице и друге различне — као и оне у обичај узете ријечи*, Цетиње 1936.
- Караџић, Вук, *Српске народне пословице*, Беч 1849.
- Матешић, Јосип, *Фразеолошки рјечник хрватскога или српског језика*, Школска књига, Загреб 1982.
- Матешић, Јосип, "О поредбеном фразему у хрватском језику", *Филологија*, Загреб, 8/1978, стр. 211–217.
- Менац, Антица, "О структури фразеологизма", *Језик*, Загреб, 1/1970–1971, стр. 1–4.
- Мршевић-Радовић, Драгана, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Филолошки факултет, Београд 1987.
- Петровцић, Владислава, „Неки типови трансформација фразеолошких израза у језику новина”, *Зборник за филологију и лингвистику*, Нови Сад, 2/1982, стр. 103–111.
- Поповић, Миодраг, *Историја српске књижевности — Романтизам, I*, Београд 1968.
- Раздобудко-Човић, Лариса Ивановна, *Рускосрпска компаративна истраживања*, Београд 2001.
- Раздобудко-Човић, Лариса Ивановна, *Семантика и прагматика соматизма у српском и руском језику*, Београд 2002.
- Раздобудко-Човић, Лариса Ивановна, *Љубишина „Бисерница” (Пословице и мудре изреке у Љубишином делу)*, Будва 2003.
- Раздобудко-Човић, Лариса Ивановна, *Љубишине умотворине (Фразеологизми, паремije, поредбене конструкције и паремijski блокови у Љубишиној наративној прози)*, Нови Сад 2004.
- Трифунуовић, Ђорђе, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд 1990.
- Иване Црњак, Ивана, „Прилог лексичко-семантичкој анализи фразеологизама за квалификацију човека”, *Прилози проучавању језика*, Нови Сад, 33/2003, стр. 133–153.
- Шипка, Милан, *Зашто се каже?* ЦПЛ — „Прометеј”, Београд — Нови Сад 1998.

² Свијет је створен да би могао бити обликован у књигу.

Radomir V. IVANOVIĆ

"LANGUAGE LOCKSMITH"

(A contribution to the comparative study of the forms of transmission)

Summary

The article aims at presenting the results of the research carried on phraseology, paremias, comparative constructions and paremic blocks identified in the works of Stefan Mitrov Ljubiša, published in two books, edited by Larisa Ivanovna Razdobudko-Čović entitled Ljubišina "Bisernica" (Proverbs and Wise Sayings in the Works of Stefan Mitrov Ljubisa), Budva 2003 and Ljubiša's intellectual creations (Phraseologisms, paremias, comparative constructions and paremic blocks in the narrative prose of the author), Novi Sad 2004. The author of the article concludes that the author used her own, multifaceted knowledge and skills: as a linguist, comparator, Russianist, Yugoslavian and translator and wrote two books which due to the similarity of the chosen subject and the way of its elaboration must be interpreted and understood as — *inseparable analytical diptychon, as well as authentic evidence of the immense richness of Ljubiša's language, on the one hand, as well as the author's ability to show all the linguistic splendor of the language which he used while creating his works after a century and a half since the completion of Ljubiša's works, ie the ability to be "within" that language, decomposed into some of the constituent elements, on the other hand.*

Key words: phraseology, phraseologisms, paremias, S.M. Ljubiša

Branka KOVAČEVIĆ
Filozofski fakultet Nikšić

NEKI FRAZEOLOGIZMI RAZGOVORNOG STILA SJEVERA CRNE GORE (STRUKTURALNA, SEMANTIČKA I STILISTIČKA ANALIZA)

Frazeologizmi predstavljaju ustaljene jezičke jedinice sastavljene od najmanje dvije riječi, koje imaju jedinstveno značenje. Ove jezičke jedinice umnogome se razlikuju od pojedinačnih (individualnih) riječi i za opisivanje njihovih osobnosti neophodno je sagledavanje više činilaca. Tek sagledavanjem svih tih momenata na svakom pojedinačnom primjeru može se doći do pokazatelja koji opisuju pravu prirodu frazeoloških izraza. U te činioce u prvom redu spadaju obilježja frazeologizma: sastav (koji određuje njegovo značenje), njegov opseg i njegovo mjesto u rečenici (i u jezičkom sistemu). Na nastanak frazeologizma, njegove osobine i upotrebu u jeziku utiče mnogo faktora i svi oni su značajni za sagledavanje osobnosti neke frazeološke jedinice. Upravo na osnovu ovih faktora frazeologizmi se po srodnosti mogu svrstati u više grupa. Tako se frazeologizmi mogu sagledavati sa: semantičkog, sa strukturalnog, lingvostilističkog i sociolingvističkog aspekta i na taj način se dolazi do podataka o specifičnim odlikama nekog frazema.

U ovom radu biće dat opis jednog dijela frazeologizama, koji su zabilježeni u razgovornom funkcionalnom stilu sjeverne regije Crne Gore. To su frazeološke jedinice koje se odlikuju izuzetnom slikovitošću i ekspresivnošću, i koje svojom autentičnošću upotpunjuju mnoge govorne situacije i to na takav način da bi njihova zamjena nekom drugom jezičkom jedinicom dovela do djelimičnog ili potpunog odsustva značenja. Odabrani primjeri frazeologizama biće sagledani sa svih, već pomenutih, aspekata istraživanja. Cilj rada je da se pruži kompleksna i što obuhvatnija analiza odabranih frazeoloških izraza koji su karakteristični za pomenutu govornu oblast Crne Gore, i time ukaže na njihov značaj u leksičkom sistemu crnogorskog jezika.

Ključne riječi: frazeologizam, leksika, crnogorski jezik, razgovorni stil, značenje, slikovitost.

Uvod

Pored termina frazeologizam u nauci o jeziku upotrebljavaju se i: ustaljeni obrt, ustaljena fraza, frazeološka jedinica (obrt, izraz, konstrukcija), frazem, izraz, idiom, idiomatski izraz, idiomatska fraza. Lingvisti koriste onaj termin koji im se čini najadekvatniji, i u tom pogledu ne postoji saglasnost. Dragana Mršević Radović je u svojoj studiji objasnila manjkavosti nekih od ovih termina i ukazala na nedostatke i nejasnoće koje njihova upotreba može donijeti (Mršević-Radović 1987: 11). Ona kao najadekvatnije termine za označavanje osnovne jedinice frazeologije navodi *frazeologizam*, termin nastao pod uticajem ruskog termina *фразаологізм*, koji je danas sasvim uobičajen u lingvistici i *frazeološku jedinicu* kao opšti naziv za jedinicu frazeološkog sistema jednog jezika široko prihvaćen i u skladu je sa postojećim terminološkim sistemom (semantička jedinica, leksička jedinica i sl.) Uvažavajući i prihvatajući pomenutu terminologiju u radu ćemo se za označavanje osnovne frazeološke jedinice koristiti njima, ali uz ravnopravnu upotrebu termina *frazem*, rukovođeni njegovom čestom upotrebom od strane naučnika koji se bave ovom problematikom.¹ Dakle, mi ćemo u radu koristiti termine: frazeologizam, frazem i frazeološki izraz.

Već smo istakli da je frazeologizam jezička jedinica koja se sastoji od više riječi. Dok, recimo, pridjev *pametan* koristimo da opišemo nekog ko ima visoke intelektualne sposobnosti, u svakodnevnom govoru ćemo u istom tom značenju upotrijebiti frazeologizam *pčelica Maja*. Za nekog ko govori neistine reći ćemo da laže, ali često se umjesto ovog glagola upotrebljava frazeologizam *priča (obećava) zlatna brda i doline*, a umjesto priloga *loše* (u želji da objasnimo da neko nije dobro prošao u nekoj situaciji ili poslu) upotrijebićemo izraz *prošao ko bos po trnju*. Takve jezičke jedinice Antica Menac naziva "frazeološkim svezama", a riječi koje ih čine "sastavnicama". (Menac 2007: 9) One su, dakle, jezičke jedinice koje se sastoje od više riječi, koje se uvijek upotrebljavaju zajedno i koje tako upotrijebljene imaju drugačije značenje od onog koje imaju pojedinačne riječi koje ulaze u njihov sastav.

Iz navedenih primjera vidimo da su frazeologizmi jezičke jedinice koje se umnogome razlikuju od pojedinačnih (individualnih) riječi i da je za opisivanje njihovih osobnosti neophodno sagledavanje više čini-

¹ Antica Menac se u svojim radovima opredjeljuje za ovaj termin.

laca. U te činioce u prvom redu spadaju: sastav frazeogizma (koji određuje njegovo značenje), njegov opseg i njegovo mjesto i funkcija u rečenici (i u jezičkom sistemu).

Frazeološki izrazi, njihova obilježja i mogućnosti klasifikacije

U cilju što detaljnijeg i sveobuhvatnijeg opisa frazeoloških jedinica, lingvisti su isticali različite momente koje treba rasvijetliti. Ipak većina njih se slaže da se sa posebnom pažnjom moraju sagledati sledeća obilježja: sastav, opseg i funkcija frazeologizma u rečenici. Sagledavanje ovih činilaca omogućiće nam da proniknemo u prirodu frazeoloških jedinica i bolje shvatimo njihovu semantiku i njihovo mjesto u sistemu jezičkih jedinica.

1. Sastav frazeologizama je veoma značajan za njihovo razumijevanje. U svakodnevnom govoru ili pisanoj komunikaciji riječi se povezuju sa nekim drugim riječima i tako se stvaraju veze riječi, a one mogu biti *slobodne i frazeološke*. „U slobodnim svezama svaka sastavnica zadržava svoje značenje pa značenje cijele sveze predstavlja zbroj, odnosno kombinaciju tih pojedinačnih značenja“ (Menac 2007: 9). Takve se veze stvaraju u govornom procesu tako da govornik slobodno bira jedinice koje čine vezu riječi prema značenju koje se želi tom vezom riječi izraziti. Kad su u pitanju frazeološke veze situacija je nešto drugačija. „U frazeološkim svezama dolazi do promjene odnosno gubitka značenja svih ili nekih sastavnica (bar jedne od njih) pa značenje cijele sveze ne proistječe iz značenja pojedinih sastavnica“ (Menac 2007: 9). Frazeologizam nastao na ovaj način odlikuje stabilna struktura (sastav), što, zapravo, znači da će se pri upotrebi tog izraza uvijek pojaviti iste riječi kao njegove sastavne komponente.

Riječi koje ulaze u sastav frazeologizma gube svoju semantičku samostalnost, i na sekundarnom planu se združuju i formiraju novu semantički jedinstvenu cjelinu (Petrović, 1989: 33). To, zapravo, znači da frazeologizmu kao višečlanoj (složenoj) jedinici odgovara jedinstveno (globalno) značenje, što čini da frazeologizme možemo posmatrati kao skupove riječi kod kojih semantička monolitnost prevladava nad strukturnom komponentnošću.

2. Opseg frazeologizama, odnosno određivanje njegove gornje i donje granice je pitanje kojim su sa bavili mnogi lingvisti. Među njima je i Antica Menac koja u svom djelu „Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik“ (prvi dio) predlaže podjelu frazeologije na frazeologiju u užem

smislu i frazeologiju u širem smislu. U frazeologiju u užem smislu ona ubraja neslobodne skupove riječi čiji djelovi često pokazuju veći ili manji stepen desemantizacije. To su oni skupovi riječi koji se ne stvaraju u govornom procesu, nego se reprodukuju u gotovom obliku kakav se ustalio dugom upotrebom. U frazeologiju u širem smislu ona svrstava skupove riječi kod kojih desemantizacija djelova nije sprovedena u potpunosti, a tu spadaju: termini, izrazi u procesu frazeologizacije, pa čak i neki slobodni izrazi, krilatice i književni citati.

S obzirom na činjenicu da je frazeologizam složena jezička jedinica, jasno je da u frazeologizme sa najmanjim opsegom ubrajamo one od dvije riječi (*crna ovca*, *bijela vrana*, *pčelica Maja*), dok najširi opseg frazeologizma nije precizno utvrđen. Najveći broj frazeologizama se po opsegu može svrstati u sledeće kategorije:

- a) fonetska riječ (*ispod žita*, *do groba*);
- b) sintagme (*očitati lekciju*, *bijela vrana*);
- c) rečenica, frazeologizmi u obliku rečenice pojavljuju se u dva oblika: 1. prosta i proširena rečenica (*kucnuo je čas*; *tamo ne padaju pečene kokoške*) i 2. zavisne rečenice – kao dio složene rečenice, gdje je nezavisna rečenica neiskazana i nadomješta se kontekstom na koji se odnosi (*kad na vrbi rodi grožđe*).

3. Funkcija frazeologizama u rečenici je njihovo značajno obilježje jer nam otkriva način funkcionisanja ovih specifičnih jezičkih jedinica u kontekstu. Kad su u pitanju pojedinačne riječi poznato je da one mogu u rečenici imati funkciju različitih rečeničnih članova. Nekad to čine samostalno, a nekad udružujući se sa drugim riječima (sintagme i složeni glagolski oblici). Kad su u pitanju frazeologizmi, oni se bez obzira na svoju složenu i čvrstu strukturu lako uklapaju u kontekst (određenu govornu ili pisanu situaciju). “Frazem se u rečenici pojavljuje kao njen prosti član, tj. frazem nije skup riječi u vidu vlastitog teksta“ (Mršević-Radović 1987: 8). On u rečenici može imati funkciju većine rečeničnih članova kao i pojedinačne riječi, pa se pojavljuje u funkciji: a) subjekta (*glava kuće* / starješina, domaćin; *muška glava* / muškarac); b) objekta (Tog dana je napustio *kućni prag* / dom, kuću.); c) priloške odredbe (Sve im je u poslu išlo *kao po loju* / lako; Domaći je napisao *na brzu ruku* / brzo, na brzinu); d) glagolskog predikata (Juče je starac *bacio kašiku* / umro; Petar je pred svima *dao riječ* / obećao); e) imenskog dijela imenskog predikata (Ona je *laka roba* / nemoralna, beskarakterna; On je čovjek *od riječi* / istinit, koji ne laže) i dr.

Uspješno uklapanje frazeologizama u rečenični kontekst u najvećem stepenu im omogućava njihova čvrsta struktura i sastav, ali efektivnost upotrebljenog frazeologizma u okviru neke rečenice i usklađenost sa govornim kontekstom zavisi i od sposobnosti govornika da valjano odabere adekvatan izraz. Iz svega navedenog proizilazi da se frazeologizam može smatrati jezičkom jedinicom koju karakteriše ustaljen sastav i raspored; određeni opseg, koji se može preciznije odrediti samo ako smo detaljnije upoznati sa prirodom i odlikama jezičkog sistema i načinom funkcionisanja jezičkih jedinica u okviru date jezičke zajednice; kao i određena sintaksička funkcija koju izraz ima u rečenici.

Pored pomenutih obilježja frazeoloških izraza, jedan broj autora izdvaja još neke osobine i ubraja ih u ključne za definisanje i određivanje frazema. Posebno su značajne sledeće:

1) *Reprodukovanje u gotovom obliku* jedan broj autora smatra ključnim obilježjem frazeoloških izraza. Među tim autorima je i Željka Fink-Arsovski, koja za ovu osobinu frazema kaže: „Frazem se ne stvara u govornom procesu, nego se kao već zapamćena, usvojena ili naučena (ako se radi o stranom jeziku) cjelina uključuje u diskurs“ (Fink-Arsovski 2002, 8).

2) *Polileksalnost* predstavlja ključno obilježje frazeološke jedinice, jer se svaki frazeologizam mora sastojati iz najmanje dvije riječi (od kojih makar jedna mora biti autosemantična – punoznačna).

3) *Desemantizacija* je semantički preobražaj komponenata, koji predstavlja jedan od ključnih mehanizama nastanka frazeologizama, a koji se ogleda u gubljenju prvobitnog značenja čitavog izraza ili pojedinih njegovih komponenti. U zavisnosti od toga da li su sve komponente u frazemu desemantizovane, ili samo neke od njih, ili pak nijedna, razlikujemo potpunu, djelimičnu i nultu desemantizaciju.

4) *Strukturalna invarijantnost* karakteristična je za veliki broj frazeoloških izraza. Ovo obilježje ispoljava se u stabilnosti strukture frazema u njihovom „okamenjenom“ ili „zamrznutom“ obliku, tj. nezamjenjivosti njihovih komponenata. U našem jeziku ipak postoje primjeri frazeologizama u kojima se neke od komponenti mogu zamijeniti drugima. Onda govorimo o varijantnosti ovih izraza, odnosno o: morfološkim, tvorbenim i sintaksičkim varijacijama. Morfološke varijacije odlikuje razlika u gramatičkom broju (*širi se glas / šire se glasine*); dok se tvorbene uočavaju u mogućnosti zamjene neke komponente frazema riječju koja je po nastanku tj. svojoj tvorbi srodna, kao što su na pr. glagoli koji se razlikuju

po prefiksu (*smiriti / umiriti strasti*). Sintaksičkim varijacijama pripadala bi variranja padežno-predložkih veza (*ide od ruke / ide za rukom*) i slične.

5) *Suprakomponencijalno značenje* je značenje frazeologizama koje ne predstavlja zbir značenja njegovih komponenti. U frazeologiji se ovo značenje naziva globalnim ili opštim značenjem frazema i omogućava da frazeološki izraz funkcionira kao jedinstvena jezička jedinica što nije svojstveno svim frazeologizmima.

6) *Holistička reprodukcija i uklapanje u kontekst* proizilazi iz činjenice da se frazeologizmi ne stvaraju u govornom procesu, već se reprodukuju u gotovom obliku, tj. kao cjelina i kao takvi se uklapaju u kontekst.

7) *Ista sintaksička funkcija kao kod jednočlanih leksema* ogleda se u tome da frazeologizmi u rečenici imaju iste funkcije kao jednočlane lekseme (subjekat, glagolski predikat, atribut, apozicija, objekat, imenski dio predikata i slično).

8) *Postojanje jednočlanog ekvivalanta* je osobina koja proizilazi iz činjenice da frazeologizmi predstavljaju jednu semantičku cjelinu i samim tim oni imaju i svoje jednorječne ekvivalente od kojih se razlikuju po svojoj slikovitosti, ekspresivnosti i konotativnosti (*od glave do pete / sav, čitav*).

9) *Konvencijalnost (ustaljenost)* se očituje u tome što se frazeologizam uvijek javlja u istom rasporedu djelova koji ga sačinjavaju.

10) *Frekventnost frazeologizama* proizilazi iz činjenice da određeni leksički spoj u nekoj jezičkoj zajednici mora biti opšteprihvaćen i frekventan da bi dobio status frazeologizma.

11) *Slikovitost* je jedna od osnovnih odlika frazeoloških izraza po kojoj se razlikuju od svojih jednorječnih ekvivalenata. Slikovitost ovih izraza očitava se u motivaciji, tj. pozadinskoj slici, odnosno dubinskoj strukturi frazema, koja motiviše frazeološko značenje. Ovo je jedna od osobina koja velikom broju frazeologizama daje posebnost i utiče na njihovu frekventnost u upotrebi.

12) *Konotativno značenje* je još jedna odlika frazeologizama, koja se ogleda u tome da frazeološki izrazi mogu imati i denotativno (osnovno značenje), ali i konotativno (preneseno, ekspresivno značenje) kojim se mogu izraziti i govornikov stav o nekoj pojavi i njegove emocije (odobranje, neslaganje, ironija, humor, nepovjerenje i slično). Konotativno značenje je izvor ekspresivnosti ovih izraza.

13) *Stilska markiranost (obojenost)* nastaje kao rezultat snažne ekspresivnosti i konotativnosti frazeoloških izraza. Kod jednog broja frazema, sem emotivno-ekspresivnih obilježja, prisutne su i stilske konotacije koje frazeologizam vezuju za izvjesni vid komunikacije, određenu stilsku ravan;

14) *Kulturološka markiranost* frazeologizama vidi se u tome da frazeologizmi nastali na nekom prostoru veoma često odražavaju tradiciju i kulturu naroda koji na tom prostoru živi. Ima i jedan broj frazema koji su internacionalni i koji su karakteristični za većinu jezika, a dospjeli su iz Biblije, grčke mitologije, latinskog jezika, poznatih djela svjetske književnosti (*Ahilova peta, Pandorina kutija*).

Mnogo je momenata koji utiču na nastanak frazeologizma, njegove osobine i upotrebu u jeziku. Na osnovu tih momenata svi frazeologizmi svrstavaju se po srodnosti u više grupa. Tako se frazeologizmi mogu sagledavati: sa semantičkog, sa strukturnog, lingvostilističkog i sociolingvističkog aspekta. Svaki od ovih pristupa proučavanja omogućava nam sagledavanje frazeoloških jedinica iz različitih uglova i otkrivanje njihovih različitih osobina.

Frazeologizmi nekog jezika nastali su na različite načine, razlikuju se po svojoj strukturi, po upotrebi u različitim stilovima, po svojim ekspresivno-stilskim obilježjima, emocionalnoj obojenosti i drugim odlikama, pa se mogu na osnovu ovih razlika svrstati u različite grupe. Na taj način uočene razlike među frazeologizmima postaju osnova za uspostavljanje sljedećih vidova njihove klasifikacije prema: porijeklu, načinu frazeologizacije, strukturnim osobinama, stilskim i funkcionalno-stilskim osobenostima, emocionalno-ekspresivnoj obojenosti, sociolingvističkim obilježjima i prema leksičkom sastavu. Razlike među frazeologizmima, kao i njihove klasifikacija na osnovu određenih osobenosti, otvaraju mogućnost istraživanja frazeologizama sa različitih aspekata.

Strukturalna, semantička i stilistička analiza odabranih frazeoloških jedinica

U ovom dijelu rada biće dat opis jednog broja frazeologizama koji se odlikuju izuzetnom slikovitošću i ekspresivnošću. Odrabrane frazeološke izraze odlikuje izrazita autentičnost, a njihova upotreba je takva da bi zamjena nekom drugom jezičkom jedinicom narušila semantičku ravan govornog konteksta. Primjeri frazeologizama biće sagledani sa svih,

u radu već pomenutih, aspekata istraživanja. Neki od opisanih frazeologizama odstupaju od jezičke norme, ali su navedeni u obliku u kojem su zabilježeni, kako bi se sačuvao njihov izvorni oblik i autentičnost. Ta odstupanja najčešće podrazumijevanju pogrešnu upotrebu padeža ili glagolskog oblika, koja nije slučajna, već je prepoznata kao dijelektska osobina ove govorne oblasti.

„Zajednička kobila sva sadljiva“²

Ovo je jedan od frazeologizama veoma frekventan u upotrebi posebno kod govornika starije dobi. Svojim porijeklom vezan je za prirodnu sredinu – za čovjeka i njegovo okruženje. Tačnije, sadržaj frazeologizma vezan je za životinjski svijet. Potiče iz vremena kad je konj bio gotovo jedino prevozno sredstvo i samim tim imao veliki značaj za čovjeka i njegov život. Kako je za kupovinu konja trebalo izdvojiti velika sredstva rijetki su bili oni koji su ga mogli samostalno kupiti. Najčešće se više ljudi udruživalo, izdvajalo sredstva (ponekad stoku ili hranu – ko je šta imao) da bi dobavili konja koji je potom služio svima za prevoz ljudi, namirnica, raznih vrsta robe i sl. Kako u ta davna vremena nije bilo mnogo konja u jednom selu morao se nekad za uslugu ustupiti i onima koji nisu učestvovali u njegovom dobavljanju. Samim tim konj je bio izlagan prevelikom naporu, i o njemu nije vođeno računa onoliko koliko bi to bio slučaj kad bi ga posjedovao jedan čovjek. Mnogi od onih koji su ga koristili nisu bili brižni i savjesni. Od nošenja velikog tereta konj bi zadobijao povrede na svim mjestima na kojima bi samar bio u dodiru sa njegovom kožom. Takve povrede (ili čak rane) u narodu su se nazivale imenom „sadno“, a konj (kobila) koji bi imao takve povrede opisivao je pridjevom sadljiv(a). O tome svjedoče priče mnogih starijih ljudi koje žive u narodu.

Jasno je da se ovaj izraz danas ne koristi u bukvalnom smislu. Izraz se upotrebljava za sve one situacije u kojima ljudi sarađuju ulažući pri tome neku vrijednost. Često se vezuje i za život brojne porodice u velikoj zajednici (što je kod nas u Crnoj Gori do skora bio veoma čest slučaj). Život u zajednici podrazumijevao je da se svi zalažu i doprinose (fizički, materijalno, pa i emotivno) da sve u zajednici funkcioniše u što boljem redu. Pri tom naravno nije svako jednako učestvovao iako je to tako

² *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika*, knjiga šesta (S-Š), Novi Sad, 1976, 607. (Sadjliv, -a, -o koji ima sadna (obično o konju), ranjav od sedla ili samara)

trebalo da bude. Tako je i u svim oblicima zajedničkog poslovanja i saradnje u bilo kom obliku i danas. Ne snose svi u svakom zajedničkom poslu jednaku odgovornost, neki griješe i samim tim nanose štetu, ali ne samo sebi već svim učesnicima te aktivnosti, pa čak i onima koji su naj-savjesniji i najmanje to zaslužuju. Na taj način narušava se nešto što je zajedničkim naporima stvarano.

Ovaj frazeologizam je zasnovan na metafori. U ovom slučaju osnovno značenje baznog izraza postaje ekspresivna slika za sve navedene oblike zajedništva u kojima je ono što se zajednički gradi podložno narušavanju od strane onih koji predstavljaju onaj nesavjesni dio te zajednice. Na taj način izraz koji je primarno bio vezan za određene oblike ljudske djelatnosti postaje metaforična slika za sve oblike zajedništva, zajedničkog poslovanja pa i života. Značenje izraza ne samo da se prenosi iz jedne oblasti u drugu već se znatno proširuje.

Po semantičom tipu izraz pripada grupi globalnih frazeologizama, što znači da su riječi koje ulaze u njegov sastav povezane i da bi zamjenom bilo koje od njih izraz izgubio svoje sekundarno frazeološko značenje. Samo u ovom sastavu pomenuti izraz ima značenje – *sve što je zajedničko nije dobro očuvano*. Izraz karakteriše negativna obojenost – nezadovoljstvo, razočaranost, podsmijeh i slično (u zavisnosti od govorne situacije). Po svom sastavu izraz ima oblik formalno nepotpune rečenice u kojoj je izostavljen predikat koji se lako da nadomjestiti na osnovu konteksta u kom se izraz upotrebljava. To može biti pomoćni glagol *jesam* u odgovarajućem glagolskom obliku (zajednička kobila *je* sva sadljiva) ili neki drugi glagol sličnog značenja.

To što je u ovom izrazu upotrijebljena imenica *kobila*, a ne *konj* govori o tome da je naš narod i te kako vodio računa o obliku izraza koje je u govoru upotrebljavao. Upotrebom ove imenice ostvaruje se glasovno podudaranje se pridjevom (*kobila-sadljiva*), što se ne bi postiglo uključivanjem imenice *konj* u ovaj izraz (*konj-sadljiv*). Na ovaj način zvukovna strana izraza doprinosi i njegovoj upečatljivosti i ekspresivnosti. Ovim zvukovnim podudaranjem postiže se i to da se izraz lakše pamti, a samim tim otvara se mogućnost njegovoog korištenja u novim govornim situacijama.

„Prošao voz kroz kukuruz“³

Izraz se koristi u situaciji kad se želi reći da je nešto nepovratno uništeno, da se nešto ne može ispraviti. Porijeklo izraza se vezuje za čovjekovu prirodnu sredinu, za čovjeka i njegovo okruženje. S obzirom na to da su stabljike kukuruza u zasadu najčešće jednake po svojoj visini, gledane odozgo, njive kukuruza liče na platna obojena istom bojom. Ako se prekine ili ukloni i mali broj sadnica, to je veoma uočljivo, i postojeća slika se vidno narušava.

Ovim izrazom najvjerojatnije se opisuje zamišljena situacija koju su u razgovoru pominjali ratari. Dakle, ako bi se desilo da zaista voz prođe kroz kukuruz šteta bi bila nenadoknativa i nepopravljiva. Akcenat nije samo na učinjenoj šteti već na činjenici da je kasno da se išta pokuša promijeniti. Ovaj se izraz u govoru koristi u svim onim situacijama kad se želi naglasiti da je kasno da se reaguje, da se bilo šta učini što može dovesti do pozitivne promjene.

Značenje ovog izraza bilo bi *kasno je da se reaguje / kasno je da se bilo šta promijeni*. Ovaj frazeologizam koristi se za opisivanje situacija koje su prethodile trenutku govorenja, čemu pogoduje ovaj krnji perfekat (*prošao*), što mu omogućava da se održi kao stabilan dio ovog izraza. Drugi dio izraza (*voz kroz kukuruz*) je slikovita predstava dešavanja i predstavlja osnovni izvor ekspresivnosti izraza i izvor metaforičnog – prenesenog značenja izraza. Nijedan od članova nije zadržao svoje osnovno leksičko značenje, već oba učestvuju u formiranju frazeološkog značenja. Ako bismo zamijenili riječ *kukuruz* nazivom nekog drugog žita ili riječ *voz* nekim drugim prevoznim sredstvom ili (što bi možda bilo logičnije) imenom neke poljoprivredne mašine dobili bismo izraze u kojima njihovi djelovi imaju slično značenje, ali kompletan izraz nema značenje koje ima ovaj frazeologizam. Dakle, sa semantičkog aspekta izraz pripada grupi globalnih frazeologizama, te samim tim promjena bilo kojeg člana koji ulazi u njegov sastav narušila bi njegovu značenjsku ravan.

Očuvanju ovog izraza, pored njegove slikovitosti, pogoduje i njegova zvučna strana. Obije imenice završavaju se istim glasom, pa kad

³ *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* I, knjiga 8/1, (A-V), CANU, Podgorica, 2016, 427, (Voz m. (gen. jd. voza, nom. mn. vozovi) 1. teretna kola koja služe za prevoz kabastih predmeta; Voza ž. (gen. jd. -e) nar. 2. male saone koje služe za vuču sijena)

bismo izraz podijelili na mjestu gdje se pri upotrebi ovog izraza u govoru često pravi manja pauza dobili bismo (prošao voz kroz kukuruz). Glasovno podudaranje omogućava lakše pamćenje izraza, a samim tim i njegovo češće korištenje.

Sa strukturnog aspekta izraz ima oblik prostoproširene rečenice koja se sastoji od gramatičkog subjekta, čiju funkciju vrši imenica u nominativu – *voz*, zatim glagolskog predikata iskazanog krnjim perfektom – *prošao* i priloške odredbe za mjesto, čiju funkciju vrši predložko-akuzativna konstrukcija *kroz kukuruz*.

Najčešće je ovaj izraz praćen osjećanjem žaljenja koje govornik osjeća jer nije stigao na vrijeme da raeguje, ili on ili neko od koga se to očekivalo, pa je kao posledica toga nastala situacija kojom nije zadovoljan. Ima i onih govornih situacija kad je ovaj izraz praćen kritičkim tonom koji je upućen nekom ko je zakasnio da spriječi negativan ishod. Upravo zato izraz pripada grupi onih izraza sa negativnom emotivnom obojenošću.

Biti „na policu“

U ranija vremena porodice su obično imale više djece nego danas, a i odnos prema djeci se vidno razlikovao od današnjeg. Obično su se djevojke u porodici udavale poštujući starosni red – najprije starije, pa potom mlađe i, naravno, uz poštovanje volje roditelja. Ukoliko bi se prije udala mlađa sestra (a to se rijetko dešavalo), to se nije baš odobravalo. Osnovni i najbitniji zadatak djevojke u to doba u našim krajevima bio je da se uda i da osnuje porodicu. Brakovi su se često dogovarali. Roditelji ili najbliži rod budućih mlade i mladoženje pronalazili su sličnosti među porodicama i povezivali mladence, koji bi se obično prije braka vidjeli samo nekoliko puta ili čak nijednom. Udaja, dakle, nije bila odluka koju je donosila djevojka. To je bila odluka i svojevrsna obaveza roditelja.

Kad bi udali najstariju kćer, za onu koja je u toj porodici posle nje po starosti (a koja je po mišljenju roditelja “stasala“ za udaju) govorilo se da je „na policu“. Tako su govorili ne samo roditelji već i rodbina i drugi ljudi iz kraja kad bi pominjali tu djevojku. Čak su i same djevojke u razgovorima zadirkivale jedna drugu upotrebljavajući ovaj izraz, kad su željele naglasiti da je nekoj od njih red za udaju. Po svom postanku izraz je vezan za kuću, pokućanstvo, kućni život, ali odražava i porodična shvatanja, odnose, pravila i običaje.

Poznato nam je da su police bile mjesto gdje se držalo suđe i sitniji predmeti pokućanstva. S obzirom na to da nije bilo drugog namještaja koji bi služio u te svrhe, na policama je bilo malo mjesta da sve stane (jedan dio namirnica ili suđa stajao je negdje u ostavi), pa se morao praviti raspored i to takav da na polici bude samo ono što se u određeno doba godine najviše koristi. Kao što su samo najbitniji i najpotrebniji djelovi escajga i hrane bili poređani na polici, tako se na nekoj zamišljenoj polici nalazila ona djevojka koja je na redu za udaju. Ovo poistovjećivanje stvari (predmeta) sa ljudskim bićem prilično je neumjesno, ali ono u mnogome odslikava položaj žene u Crnoj Gori u tadašnje vrijeme.

Ovaj frazeološki izraz sličan je frazeologizmima koji nastaju kada se konkretna ponašanja životinja prenesu na lica. Dok je kod ovih izraza mogućnost prenošenja značenja omogućena sličnošću čovjeka i životinja u ispoljavanju određenih stanja, kod ovog izraza prenos značenja se ostvaruje na osnovu sličnosti u rasporedu između predmeta na stvarnoj polici i ženskog bića koje je na nekoj zamišljenoj polici za stupanje u brak. U osnovi procesa frazeologizacije je metafora, a sa aspekta semantičke transponovanosti njegovih članova izraz pripada grupi komponentnih, jer je izvor ekspresivnosti drugi član (*na policu*), koji u frazeologizmu dobija novo značenje (metaforično), dok glagol koji je prvi član izraza zadržava osnovno značenje.

Izraz u govoru najčešće ima oblik *ona je na policu*, što znači da je formalno u obliku proste proširene rečenice u kojoj je subjekat gramatički, najčešće iskazan ili ličnim imenom ili zamjenicom za treće lice ženskog roda. Drugi dio ovog izraza čini pomoćni glagol *jesam* u ličnom glagolskom obliku, znači prost glagolski predikat, a predložko-padežna konstrukcija na + akuzativ (*na policu*) gramatički ima funkciju glagolske odredbe za mjesto. Kad se uzme u obzir metaforičnost, koja mijenja značenje izraza, pomenuta predložko-padežna konstrukcija označava osobine subjekta rečenice, tačnije dobija pridjevsku funkciju i daje odgovor na pitanje koja/kakva je djevojka.

Kad je u pitanju morfološko-sintaksička ravan izraza uočljiva je nepravilnost – odstupanje od norme književnog jezika. Dok književni jezik propisuje upotrebu lokativa za označavanje mjesta na kom se neko ili nešto nalazi (miruje) izvjesno vrijeme, ovdje imamo akuzativ (umjesto oblika „policu“ imamo „policu“). Ovo je jedna od dijalekatskih crta govora u kom je frazeologizam zabilježen, pa je to razlog za njegovo navođenje u ovom obliku.

Ovaj frazeologizam frekventniji je u upotrebi u onim situacijama kad ga prate pozitivna osjećanja, porodična radost i slavljenje života. Ponekad je u takvim situacijama prisutan čak i svečani ton pri izgovoru. Rjeđe se ovaj izraz koristi uz prisustvo podsmijeha ili poruge. S obzirom na to da je u govoru praćen različitim emotivnim nabojem, koji je uslovljen govornom situacijom, izraz se ne može svrstati ni u one s pozitivnom obojenošću, a ni u one s negativnom.

„Zaraditi ko muva na brus“

Ovaj frazeologizam se koristi kad se želi reći da neko nije uspio da ostvari neku veću korist od posla kojim se bavi ili od aktivnosti koje obavlja. Izraz ima oblik poređenja a porijeklo mu se vezuje za čovjekovo okruženje, tačnije za životinjski svijet. Pojam koji je takođe bitan u izrazu je brus, a označava alatku koja je sačinjena od specifične vrste kamena koja služi za oštrenje kose (alatke koja se koristi za košenje trave). Brus se za vrijeme upotrebe drži u posebnoj posudi napravljenoj od plastike ili metala, koja je ispunjena vodom, koja ne dozvoljava da se površina brusa osuši. Košenje trave pomoću kose, a samim tim i korištenje brusa bili su u našim krajevima prisutni od davnina, pa je sam izraz vjerovatno davno nastao. Kako su kosu u današnje vrijeme zamijenile kosilice, i sam pomen brusa pa i u poređenju je rjeđi nego nekad i karakterističan je za stanovnike starije dobi. Da bi se izraz mogao razumjeti, neophodno je objasniti da se na brusu koji se drži u vodi ne može naći nikakva nečistoća, a kako je napravljen od kamena on ne može biti od koristi bilo kom insektu, pa čak ni muvi koja je u ljetnjim mjesecima najprisutnija. Upravo u ovoj činjenici je osnov poređenja.

Izraz pripada grupi frazeologizama sa negativnom emotivnom obojenošću. Najčešće ovaj izraz u govoru prati osjećanje prezira, kritike, veoma često i podsmijeha, ali ukoliko se odnosi na osobu koja je uložila veliki trud koji govornik cijeni ili kad se odnosi na osobu prema kojoj govornik osjeća izvjesnu naklonost može biti praćen tonom koji izražava žaljenje ili saosjećanje.⁴

⁴ Kao sinonim ovom izrazu u govoru južnih krajeva naše zemlje zabilježen je izraz „Zaradio ko Omer na jaja“, koji se odnosi na Omera koji je junak narodne priče koji je prikupljena jaja polupao prije nego ih je odnio na pazar, te samim tim nije mogao ostvariti nikakvu zaradu.

Ovaj frazeologizam, kao i njemu slični, u radu već opisani, ima kao varijantu frazeologizam sa širom strukturom „zaraditi kao što zaradi muva na brus“. Vidimo da je imenica muva koja je upotrijebljena iza veznika „kao“ u ovoj redukovanoj poredbenoj klauzi u stvari gramatički subjekat razvijene poredbene klauze s veznikom *kao što*. Ovo nam pokazuje da ovo frazeološko poređenje ima oblik zavisnosložene rečenice, u kojoj je prva rečenica glavna, a druga zavisna – poredbena. Glavna rečenica sastoji se od gramatičkog subjekta, koji je u stvari ono lice na koje se izraz odnosi (može biti iskazano ličnom zamjenicom, ili imenom), kao i od glagolskog predikata iskazanog perfektom glagola *zaraditi*. Zavisna rečenica sastoji se od subjekta iskazanog nominativom (muva), glagolskog predikata iskazanog prezentom glagola *zaraditi* i priloške odredbe za mjesto iskazane predložsko-akuzativnom konstrukcijom (na brus). Imenica brus upotrijebljena je u obliku akuzativa umjesto u obliku lokativa koji je karakterističan za standardni književni jezik. Ovakva upotreba je lokalnog karaktera i predstavlja dijalekatsku osobinu govora sjevera Crne Gore. Upotrebom lokativa u ovom slučaju bi se narušila autentičnost izraza, za to frazeologizam navodimo u obliku kakav je zabilježen u govoru.

Prvi član ovog izraza – glagol *zaraditi* zadržava svoje osnovno leksičko značenje, dok je drugi član izraza – redukovana poredbena klauza nosilac frazeološkog značenja. Značenje imeničkog konstituenta, koji je subjekat ove rečenice, suženo je i svedeno na situaciono značenje, koje je određeno podrazumijevanim glagolom (*zaraditi*) i priloškom odredbom (*na brus*). Ovo situaciono značenje sposobnosti ili mogućnosti koje se odnosi na životinju pripisuje se nekom licu. Budući da prvi član ne učestvuje u stvaranju frazeološkog značenja, s aspekta semantičke transponovanosti članova, ovaj izraz svrstavamo u komponentne frazeologizme. Međutim, ako uzmemo u obzir značenje frazeologizma, a ono je „ne zaraditi ništa“, vidimo da se izrazom iskazuje potpuno nov pojam suprotan značenju glagola, koji je prvi član izraza. To znači da ovaj glagol nije očuvao svoje osnovno značenje i da je ovaj izraz prihvatljivije smatrati globalnim frazeologizmom. Bitno je reći da je u osnovi semantičke transpozicije ovog izraza paradoks i da je on razlog njegove izuzetne ekspresivnosti.

„Pretrijeti kome prag“

Kad se želi istaći da je neko previše čest gost u nečijoj kući, da neko nekog često posjećuje i to najčešće bez poziva kaže se „Pretrije (pretriješe) im (mu, joj) prag“. Frazem je porijeklom vezan za čovjekove svakodnevne aktivnosti, navike i kućni ambijent, stoga je za razumijevanje semantike izraza i načina njegovog nastanka neophodno pojasniti neke karakteristike načina života ljudi naših krajeva. U Crnoj Gori se dugo vremena praktikovalo često posjećivanja među rođacima, prijateljima i komšijama. Te posjete su smatrane izrazom brige i pažnje prema onome kome se ide u posjetu. Međutim, uvijek je, pa i danas, bilo onih koji u tome nisu imali mjeru. Upravo na takve se odnosi ovaj izraz.

Kućni prag i kućna vrata su sintagme koje u našem narodu imaju posebno mjesto upravo zato što se sinegdoški upotrebljavaju umjesto riječi kuća – dom, kojima se označava mjesto življenja jedne porodice. Kako je kućna zajednica predstavljala nešto sveto za sve ukućane, nešto što se moralo čuvati i njegovati, ne čudi što se ovim sintagmama i riječima (kuća i vrata) pridaje toliki značaj u svakodnevnoj komunikaciji. Samim tim je jasno kako su ove riječi našle mjesto u ovom i sličnim frazeologizmima.

Vrata neke kuće, odnosno prag predstavljaju granicu, i to ne samo fizičku, već i neku zamišljenu, koja stanovnike te kuće dijeli od okoline, odnosno odvaja život neke porodice od okruženja. Zato se umjesto izraza *previše često ulaziti kome u kuću / previše često koga posjećivati* koristi ovaj simboličan izraz kojim se opisuje prelazak te granice. U osnovi izraza je preuveličavanje, jer se naglašava da je neko toliko često prelazio nečiji prag da je svojim stopama oštetio njegovu gornju površinu, što je realno teško moguće. Samom tom neobičnom konstatacijom izraz dobija na upečatljivosti i espresivnosti.

Frazem najčešće ima oblik rečenice u kojoj je glagol *pretrijeti* upotrijebljen u obliku aorista (*on im pretrije prag*). Znatno rjeđe upotrebljava se u obliku futura I, koji je modalnog karaktera, jer označava stav govornika (vjerovatnoću, sigurnost) da će se pomenuti oblik ponašanja ispoljiti (*on će im pretrijeti prag*). Riječ *prag* ima funkciju pravog objekta, a iskazan je akuzativom bez predloga. Subjekat je iskazan ili ličnom zamjenicom ili nekim vlastitim imenom ili prezimenom (ako se odnosi na neku porodicu). Enklitički oblik zamjenice (*mu, joj, im*) ima funkciju posesivnog dativa, dakle ima funkciju označavanja pripadnosti – kazuje čiji se prag prelazi, kome se ide u posjetu.

Frazeologizam je nastao procesom semantičke frazeologizacije u čijoj osnovi je hiperbola, koja stvara neobičnu – predimenzioniranu sliku realnog stanja stvari i njome prikazuje jedan negativan oblik ljudskog ponašanja. Time izaziva efekat pobuđivanja pažnje svakog ko izraz čuje, čime i sam razgovor dobija na živosti. Hiperbola je dakle izvor ekspresivnosti izraza. Svi članovi izraza trpe promjenu značenja – nijedan od njih ne zadržava svoje osnovno značenje, već svi skupa ostvaruju jedno novo frazeološko značenje, pa izraz s aspekta semantičke transponovanosti njegovih članova svrstavamo u grupu globalnih izraza. Sem toga, u govoru sjevera nisu zabilježeni izrazi slične strukture u kojima je neki od članova zamijenjen nekim drugim (makar i značenjski srodnim), što nam kazuje da izraz odlikuje strukturna stabilnost.

Semantika ovog izraza određena je govornom situacijom i odnosom govornika i lica kome je izraz namijenjen. Kada se ovaj izraz upotrijebi, najčešće ga u govoru prati ton kritike ili podsmijeha upućenog nekom zato što je on nečiji čest gost (posjetilac). Međutim, ima i situacija kad ovaj izraz prati izvjesna ironija. Tada ironičan ton u potpunosti mijenja semantiku izraza – on postaje izraz u čijoj osnovi je kritika upućena nekom zato što rijetko negdje dolazi, zato što nekog rijetko posjećuje, a trebalo bi, ili se to od njega, iz nekog razloga, očekuje. U zavisnosti od situacije ovim se izrazom kritikuju dva potpuno različita oblika ponašanja, a u oba slučaja izraz karakteriše negativna emotivna obojenost, s tom razlikom što je u prvom slučaju kritika najčešće na granici sa podsmjehom, dok je u drugom slučaju to dobronamjerna kritika najčešće upućena nekom bliskom licu.

Zaključak

Odabrane frazeološke jedinice koje su u radu sagledavane izuzetno su zastupljene u razgovornom stilu sjeverne regije Crne Gore, budući da predstavljaju veoma ekspresivne jezičke jedinice čiju upotrebu u isto vrijeme karakteriše uspješno definisanje pojava. Razlog njihove frekventne upotrebe takođe su i: njihova sugestivnost, izražajnost, slikovitost i mogućnost izražavanja subjektivnog stava govornika.

Gledano sa sociolingvističkog aspekta frazeologizme koji su bili predmet naše analize karakteriše negativna emotivna obojenost (izraz najčešće u govornoj situaciji prati ton kritike, prezira ili podsmijeha), a sasvim rijetko imaju pozitivnu emotivnu obojenost (tada ih prati ton šaljivosti ili saosjećanja).

Po strukturnim osobinama analizirani frazemi imaju oblik rečenice (formalno nepotpune, prosto proširene ili zavisnosložene), a nastali su procesom semantičke frazeologizacije, pri čemu je semantička transpozicija zasnovana na metafori ili hiperboli, čime je i postignuta njihova izrazita ekspresivnost. Sa aspekta semantičke transponovanosti frazeoloških komponenata neki od sagledavanih frazema se mogu svrstati u komponentne, dok drugi pripadaju globalnim frazeološkim izrazima.

Frazeme kojima smo se bavili u ovom radu, pored pomenutih osobina, odlikuje i to da su svojim porijeklom vezani za životnu sredinu, kao i za svakodnevni život stanovnika pomenute regije Crne Gore, za njihove običaje, istoriju, način života, shvatanja i vjerovanja. Neki od izraza sadrže bar jednu komponentu kojom se imenuje predmet iz čovjekovog neposrednog okruženja ili neka aktivnost iz svakodnevnog života, dok ostali imaju u svom sastavu fitonim (naziv biljke) ili zoonim (naziv životinje). S obzirom na to da odražavaju način života, narodne običaje, vjerovanja ili određene događaje iz istorije ovog kraja, ove frazeologizme odlikuje izrazita autentičnost, te stoga zauzimaju posebno mjesto u svakodnevnoj komunikaciji govornika pomenute regije Crne Gore, bez obzira na pol, obrazovanje i starosnu dob.

Literatura:

- Anić, Vladimir, „Uz strukturna i komunikativna svojstva hrvatske frazeologije“, *Savremena lingvistika*, 35-36/1-2. Zagreb, 1993, 25–30.
- Bašić, Husein, *San i pola života, Tradicionalna usmena književnost muslimana-bošnjaka iz Crne Gore i Srbije*, Novi Pazar: INA „Damad“, 1996. (Podgorica: Montenegropublic)
- Benzon, Ivana, „Pridruživanje frazema s komponentom naziva za odjeću konceptualnim poljima“, *Fluminensia*, 18/2, Rijeka, 2006, 85–114.
- Bogović, Sanja, „Frazeologija ikavsko-ekavskoga mjesnoga govora Drage“, *Fluminensija*, god. 11 (1999) br. 1–2, 146.
- Bogoczova, Irena, „Između idioma, jezika i stila“, *Fluminensia*, 21/2, Rijeka, 2009, 35–45.
- Brajković, Irena, *Frazeologizmi u razgovornom stilu Crne Gore* (magistarski rad), Nikšić, 2012.
- Bugarski, Ranko, *Jezik i lingvistika*, Nolit, Beograd, 1972.
- Dešić, Milorad, *Iz srpskohrvatske leksike*, Univerzitetska riječ, Nikšić, 1990.
- Dragičević, Rajna, *Leksikologija srpskog jezika*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007.

- Fink, Željka, „Poredbena frazeologija, pogled izvana i iznutra”, FF Press, Zagreb, 2002.
- Glušica, Rajka, „Somatski frazeologizmi sa sastavnicom glava u Gorskom vijencu–kognitivnolingvistički pristup“, *Riječ*, nova serija, br. 10, Institut za jezik i književnost Filozofskog fakulteta, Nikšić 2013. str. 11–26.
- Klajn, Ivan, *Jezik oko nas*, Nolit, Beograd, 1980.
- Kovačević Barbara, *Hrvatski frazemi od glave do pete*“, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2012.
- Kovačević, Miloš, *Sušastveno i mimogredno u lingvistici*, Unireks, Podgorica, 1996.
- Menac, Antica, *Hrvatska frazeologija*, Knjiga, Zagreb, 2007.
- Mršević-Radović, Dragana, „*Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku*“, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd, 1987.
- Mršević-Radović, Dragana, „Etičke kategorije u frazeologiji pravoslavnih Slovena (O „lepom“ i o „ružnom“), *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XL/1, Matica srpska, Novi Sad, 1997, 105-115.
- Muratagić-Tuna, Hasnija, „Novo o funkcionalnim stilovima”, *Srpski jezik*, VIII/1-2, Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika, Beograd, 2003, 617-629.
- Mušović, Abdulah, *Somatske frazeološke jedinice za izražavanje emocija i njihova sintaksička funkcija*, Kosovska Mitrovica, 2002.
- Ostojić, Branislav, *Iz crnogorske leksikografije i leksikologije*, Unireks, Nikšić, 1992.
- Pavić-Pintarić, Anita, „Modifikacija frazema u hrvatskom i njemačkom jeziku mode”, *Jezikoslovlje*, 10/1, Osijek, 2009., 59-72.
- Pejanović, Ana, *Frazeologija Gorskog vijenca*, CANU, Podgorica, 2010.
- Petrović, Vladislava, *Novinska frazeologija*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1989.
- Pižurica, Mato, „Frazeologizmi: (1) Sjaši kurta, a uzjaši Murtai (2) Obiti Skodru i Modru”, *Južnoslovenski filolog*, LXIV, Institut za srpski jezik CANU, Beograd, 2008, 301-305.
- Pižurica, Mato, *Govor okoline Kolašina*, CANU, Titograd, 1981.
- Prčić, Tvrtko, *Semantika i pragmatika reči*, Zmaj, Novi Sad, 2008.
- Radić-Dugonjić, Milana, „Frazeološki vezana značenja u rusko-srpskom dvojezičnom rečniku”, *Reč. Smisao. Saznanje* (studija iz leksičke semantike), Filološki fakultet u Beogradu, Beograd, 1999, 87-92.
- Radovanović, Milorad, *Sociolingvistika*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2003.
- Radulović, Zorica, „Figurativnost izraza u djelima Stefana Mitrova Ljubiše i Marka Miljanova Popovića”, *Srpski jezik*, VI/1-2, Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika, Beograd, 2001, 185-192.

- Radulović, Zorica, *Ogledi. Prikazi. Stavovi.*, Podgorica, Unireks, 2011.
Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika I, CANU, Podgorica, 2016.
Rječnik srpskohrvatskog književnog jezika, MS-MH, Novi Sad, Zagreb, 1967-1989, knj. I-III, Novi Sad, 1971-1976, knj. IV-VI
Simić, Radoje, Jelena Jovanović, *Osnovi teorije funkcionalnih stilova*, Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika – Jasen, Beograd – Nikšić, 2002.

Branka KOVAČEVIĆ

SOME PHRASEOLOGIES OF THE CONVERSATIONAL STYLE OF THE
NORTHERN PART OF MONTENEGRO (STRUCTURAL, SEMANTIC
AND STYLISTIC ANALYSIS)

Summary

This paper describes a part of the phraseology recorded in the conversational functional style of the northern region of Montenegro. These are phraseological units characterized by exceptional pictoriality and expressiveness and which, with their authenticity, complement many speech situations in such a way that their replacement by another linguistic unit would lead to a partial or complete absence of meaning. Selected examples of phraseology have been described from the semantic, structural, linguistic-stylistic and sociolinguistic aspects, and in this way data on specific features of the analyzed phrases has been obtained. This paper aims to provide a complex and comprehensive analysis of selected phraseological expressions that are characteristics of the mentioned language area of Montenegro, and thus indicate their importance in the lexical system of the Montenegrin language.

Key words: phraseology, vocabulary, Montenegrin language, colloquial style, meaning, picturesqueness.

Jelena MRKAIC
Filološki fakultet Nikšić
Univerzitet Crne Gore

THE CULTURAL TURN IN THE STUDY OF
PHRASEOLOGY:
SOME ELEMENTS OF CULTURE IN NJEGOŠ'S
PHRASICON

Taking the view that the phraseology of a language is profoundly influenced by its cultural patterns, we aim to outline and discuss the main culture-oriented approaches to phraseology, and provide a review of some influential typologies of cultural elements revealed in phraseological units. Using the given theoretical framework for describing the cultural data stored in phrasemes, we try to identify and interpret some segments of Petar II Petrović Njegoš's phraseology from the viewpoint of their relevance to culture. The cultural implications are examined according to the dimensions and categories of culture phraseological units reflect, the semantic level at which the elements of culture appear, and according to the types of phrasemes in terms of their cultural boundness.

Key words: phraseology, culture-boundness/culture-specificity, Petar II Petrović Njegoš

1. Introduction

The turn of the 21st century marked the shift towards the study of phraseology as a cultural phenomenon. The culture-oriented perspective in study of phraseology developed within the anthropological paradigm that 'opened up new scientific horizons for phraseological researches, as

the focus of studies shifted from the description of phraseologisms (their structure, properties, varieties etc.) to the explanation of how phraseologisms are formed and how they function.’ (Zykova, 2011:46). Interpretation of phraseological units (further: PUs) in terms of their relation to culture originated in linguoculturology, the research area that developed within Russian language theory during the last decade of the 20th century. The founder of linguocultural approach to phraseology, Veronika Telia, considered PUs to be a fruitful ground for linguocultural analysis due to the fact that they render it possible to gain insight into processes of formation, storing and transmission of ‘cultural memory’ of a nation (Telia, 1996). In other words, they uncover the cultural knowledge that is inherited and passed down from generation to generation in the form of metaphor patterns. Taking the notion of ‘cultural memory’ as the starting point, linguoculturologists employ stratificational approach to phraseological meaning (Zykova, 2011) differentiating between the surface stratum (figurative meaning) and the deep/conceptual stratum (phraseological image). The focus on dually faceted conceptual structure of phraseological units brought their function as repositories and ‘mechanisms’ of cultural memory to the forefront of attention. The study of PUs as conceptual formations and the cognitive perspective heralded the turn towards new, culture-oriented approach to phraseology, as the ‘cognitive perspective allows us to put aside any strong distinction between a synchronic and a diachronic level of analysis and instead place the relevant knowledge structures which underlie phrasemes (conceptual structures such as frames and scripts, textual knowledge, symbolic knowledge, i.e. a wide range of cultural knowledge) at the centre of phraseological research.” (Piiirainen, 2008: 207) According to Piiirainen (2008:207) most current studies in PUs ‘regard culture as a fundamentally acknowledged constant in phraseology’: Sabban (2007, 2008), Piiirainen (2008, 2011) , Dobrovol’skiy and Piiirainen (1999, 2005), Pamies (2009), Szerszunowicz (2009, 2011), Holandi (2011), Al Jallad (2011), Arboe (2011), Telia (1996, 2004), Zykova (2011, 2013), etc.

2. Investigating culture-boundness of PUs: criteria and types of cultural content

Despite the considerable body of research on the culture dimension of PUs, there is no clarity in terms of the theoretical framework and the

related terminology that still appears to be rather loose. In their contributions to the volume 'Phraseology: An Interdisciplinary Perspective' (2008) Annete Sabban and Elisabeth Piirainen call for establishing a more rigorous theoretical basis and consistent use of terminology in culture-oriented studies of phraseology, and offer a number of theoretical/terminological proposals which will be discussed in further detail in the sections to follow.

As regards to terminology, several terms have been used in phraseology literature to indicate boundness of PUs to culture: *culture-specific*, *culture-based*, *culturally marked*, *culturally significant*, *culturally tainted*, *culturally bound* (Piirainen, 2008:209), with *culture specific* an *culture marked* being the most frequently used. Sabban (2008:231) argues that it would be preferable to use the term *culture boundness*, the reasons being twofold: first, it calls for further elaboration on how is a certain word or a concept linked to culture; and second, it implies that it is possible to consider language and culture separately, despite their multifarious relation. *Culture markedness*, on the other hand, 'implies one-sided view of language as a dependent variable marked by culture as an independent variable.'(Sabban, 2008:231). Ultimately, as she points out, the term *culture bound* seems to be less exclusive than the term *culture specific*, allowing for similarities across phraseologies of different languages due to the fact that different cultures coincide in certain elements.

According to Sabban (2008: 231), phrasemes may be investigated in terms of their culture-boundness, according to the following criteria:

1. the type of phraseme and its associated dominant semiotic function, such as
 - a. referential phrasemes, e.g. idioms
 - b. communicative phrasemes, e.g. routine formulae
2. the semantic level under consideration, in particular
 - a. the phraseological level or entire target domains
 - b. the literal level or entire source domains
 - c. concepts and types of motivation
3. the definition of culture or a particular dimension of culture, such as
 - a. modes of conceptualizing and evaluating
 - b. modes of interaction and social behaviour and underlying value orientations
 - c. a culture's 'texts', or cultural codes, as in the framework of cultural semiotics

4. the synchronic or diachronic orientation.

As regards to Sabban's third criterion, i.e. the types of cultural phenomena underlying PUs, Dobrovol'skij and Piirainen (2005) propose the following classification:

- (a) textual dependence,
- (b) pre-scientific conceptions of the world
- (c) cultural symbols
- (d) aspects of material culture and
- (e) aspects of culture-based social interaction

Zykova's (2011, 2013) typology related to cultural dimension reflected in phraseological meaning is rather different to that proposed by Dobrovol'skij and Piirainen, and includes the following categories:

- (a) emotional, ethical and aesthetical (according to the modes of world-perception), and
- (b) archetypal, mythological, religious, philosophical and scientific (according to the modes of world-cognition).

3. Some cultural aspects of Njegoš's phrasicon

With a view to illustrating the cultural elements /layers underlying phraseology with examples of phraseological units retrieved from the Dictionary of the language of Petar II Petrović Njegoš, we will combine Sabban's typology as in 1. and 2., i.e. in regards to the culture boundness of different types of phrasemes, and the semantic level at which culture elements are detected, with the typology proposed by Dobrovol'skij & Piirainen (related to Sabban's third criterion). Taking the view that different cultures coincide in certain elements that are reflected in (the widespread) PUs, the term culture boundness is not used here as a synonym to culture specificity (national/ethnic) specificity¹.

3.1 Culture boundness according to types of phrasemes

Typology of phraseological units

¹ Cf. Sabban, 2008.

Classification of PUs employed in this paper is based on both Cowie's² (1994) and Burger's (1998)³ typology. According to Cowie, PUs are assigned to two major categories – composites, which function syntactically at/below the level of the sentence, and formulae 'which function pragmatically as sayings, catchphrases, and conversational formulae.' (Cowie 1998:4) Composites are further divided into restricted collocations, figurative idioms and pure idioms which form a continuum according to semantic transparency /opacity and structural fixedness, with restricted collocations being (the most) transparent and flexible, and pure idioms being the most fixed and opaque. Formulae are further divided into routine formulae and speech formulae. Classification developed by Burger (1998) distinguishes between: referential (idioms, grammatical and lexical collocations, similes, compounds, phrasal verbs and irreversible binomials and trinomials), textual (complex prepositions and conjunctions, linking adverbials, textual sentence stems), and communicative (speech act formulae, attitudinal formula, proverbs, commonplaces, slogans, idiomatic sentences, quotations). (Granger and Paquot, 2008: 42)

Referential phrasemes

Idioms

'Idioms serve to evaluate and categorize the world' (Sabban, 2008: 232) offering an insight into conceptual decomposition of reality characteristic of a certain language. In other words, idioms encode a specific (linguistic) worldview. Idioms are also a fruitful point of focus for studying cultural phenomena due to their 'cumulative function': 'certain social, historic, economic, etc phenomena past and present are reflected in their lexical components and structure, thus enabling the researchers to decode certain pieces of information contained in the idioms.' (Szerszunowicz, 2007:440) In short, idioms render it possible to get and an insight into a particular culturally conditioned perception of

² Cf. classification by Mel'čuk (1998): PUs are divided into semantic and pragmatic phrasemes, with the former being further subdivided into semi-phrasemes (collocations), eg. heavy rain, big eater; quasi-phrasemes (quasi-idioms), eg. do a U-turn; full phrasemes (idioms), eg. spill the beans.

³ In: Granger and Paquot (2008: 42).

the world. In that respect, idioms might be the most important group of referential phrasemes uncovering the ‘key words’ of culture:

honor and heroism (*sivi soko, mrki vuk, ognjeviti/ljuti zmaj* all with the actual meaning a brave man, *lionheart*; *ocrniti/obrljati obraz*: to lose face)

male supremacy/the importance of male progeny and lineage (*muška glava, zatrijeti trag*: a man, to end a male line, to ‘obliterate’/destroy a certain family/nation)

blood feud as a mechanism of social control (*bratsko mito*:blood money)

As regards to the culturally relevant data, majority of (the given) idioms store the cultural data within the target domain, yet in case of the idioms *bratsko mito, muška glava, zatrijeti trag* cultural information appears in the literal reading.

Similes

Another subgroup of referential PUs that could be important in terms of cultural content and implications are similes. The following examples of similes sharing the same actual meaning, but differing greatly in terms of motivation (phraseological image) illustrate different ways in which the same phenomenon is conceptualized in different languages.

‘An Englishman may *sleep like a log*, but a Frenchman will, among other possibilities, sleep like a marmot (*dormir comme une marmotte*), a Dutchman like a rose (*slapen als een roos*), a German like a stone (*schlafen wie ein Stein*) and a speaker of the Bété language (Ivory Coast) like a python (*Ô honhoun glibi yèrè, Zouogbo 2003*).’ (Colson, 2008:191)The equivalent of the these expressions used in ‘*The Mountain Wreath*’ is *spavati kao zaklan* (lit. sleep as though you had been slain), comparable to English PU *sleep the sleep of the dead*.

In a similar vein Szerszunowicz lists examples of the similes with the actual meaning ‘swear a lot’ reflecting stereotypes of occupations in different cultures: ‘French (coachman) *jurer comme un charretier*, German (infantryman) *fluchen wie ein Landsknecht*, Italian (porter) *bestemmiare come un facchino*, Polish (shoemaker) *kląć jak szewc*,

Swedish (broom maker) *svära som en borstbindare.*' (Szerszunowicz, 2003:229)

Some examples of similes reflecting cultural stereotypes in '*The Mountain Wreath*' include:

ethnic stereotypes: *niko krupno ka Turčin ne laže* (lit. no one lies as much as a Turk (lie like a Turk/lie like a trooper);

gender stereotypes: *kao babetina :look like an old hag*), (*ža mi ga je*) *ka jednoga sina* (I mourn it as I would the only son⁴) the actual meaning indicating the deepest grief and reflecting cultural significance of male progeny.

Much like similes in general, the given examples store the cultural elements in the source domain.

Collocations

Unlike the previously discussed subgroups of referential idioms that constitute significant sources of cultural information, collocations 'are not figurative and hardly affected by aspects of culture' (Piiraien, 2008:214). Some examples of collocations in Njegoš's phrasicon that reveal a certain amount of cultural information by pointing to culturally conditioned 'affective attitude towards certain coloristic features of humans' (Ivić, 1995:36)⁵, and also bearing a reference to the 19th century Slavic ideal of (feminine) beauty⁶:

bijelo čelo/grudi /ruke : white bosom/hands, white/pale forehead (face),
crna kosa (na valove)/crni valovi : wavy black hair.

Communicative phrasemes

Idiomatic curses

⁴ Translation by Vasa Mihailović (1997).

⁵ examples that illustrate the negative emotional attitude towards (people with) light blond/black hair in Russian and French (blondasse/белобрысый, noiraud/чернявый), ginger hair in Ukrainian (rudij). On the other hand she points to the positive attitude towards the white skin color in Greek (the white-elbowed goddess Hera), and in Slavic languages (белое лицо, руки), also black brows, black eyes :черные брови и глаза. (Ivić 1995:37)

⁶ Ivić (1995:37).

Communicative phrasemes are culturally relevant in terms of their pragmatic function. By representing a language 'in action', communicative phrasemes, could prove to be a significant source of culture-bound extralinguistic elements. Idiomatic curse, being itself a type of social interaction, allows an insight into the value system of a community: by invoking the worst misfortunes and adversities as the punishment for wrongdoing and sins, the curse uncovers the patterns of conceptualization of good/evil, ethical standards, and the comprehension of justice.

The malediction invoking the end of a male line *Željela mu kuća muške glave* : *May he remain sonless* carries similar cultural implications as the above mentioned idioms *muška glava*, *zatrijeti trag* or the simile *ka jednoga sina*, stressing the importance of male posterity in a typical patriarchal/patrilineal warrior society.

Proverbs

Proverbs constitute the central part of phraseology in terms of their cultural content: they reveal all the types of cultural elements described, yet they are 'most significantly connected with aspects of culture-based social interaction – a fact that is due to their special semiotic, semantic and pragmatic characteristics.' (Pirainen, 2008:214) As the 'old expressions, somehow encapsulating the venerable wisdom of long-ago times' (Doyle, Mieder, Shapiro 2012: ix), proverbs reflect 'universal truths' and render it possible to gain an insight into patterns of social interaction. Proverbs also take up a significant place in linguocultural research among the units 'that acquired symbolic, figurative and metaphorical meaning, reflecting collective thought forms.' (Maslova 2001:36) In linguoculturology, proverbs are studied in terms of uncovering a specific (ethno)linguistic world view that they encode.

Majority of proverbs in Njegoš's phrasicon are culture-bound, yet not culture-specific⁷. Such units have phraseological equivalents with the similar lexical set up and phraseological meaning in different languages. The proverb *Vrana vrani oči ne izvadi* could serve as an example: Hungarian: *Holló a hollónak nem vájja ki a szemét* , Greek: *κόρακας κοράκου μάτι δε βγάξει* Polish: *Kruk krukowi oka nie wykole*, Czech:

⁷ Widespread (across different languages and cultures), rather than being specific to a particular culture.

Vrána vráně oči nevyklove , Russian: *Вóрон вóрону глаз не вѣключет*, German: *Eine Krähe hackt der anderen kein Auge aus*, Dutch: *Twee kraaien pikken elkaar de ogen niet uit*, Spanish: *Cuervos con cuervos no se sacan jamás los ojos*, Italian: *Corvi con corvi non si cavano mai gli occhi*, Portuguese: *Corvos a corvos não se tiram os olhos*, French: *Corbeaux avec corbeaux ne se crèvent jamais les yeux*, Romanian: *Corb la corb nu-și scoate ochii*, etc.⁸

Vrana vrani oči ne izvadi: *Crow/hawk will not pick out crow's/hawks' eyes.*

Other examples of (widespread) proverbs with English equivalents are:

Na muci se poznaju junaci: *Adversity is the touchstone of virtue/character.*

Ko se topi hvata se za pjenu (Davljenik se i za slamku/vrelo gvožđe hvata): *A drowning man will clutch at a straw.*

3.2 Classification of PUs according to underlying cultural phenomena (Dobrovol'skij and Piirainen, 2005):

Textual dependence

Intertextuality as a type of phraseological motivation could be defined 'as the relationship of a conventional figurative unit with an already existing text as its cultural historical origin.' (Piirainen, 2011:68) In European context, such sources include fables, fairy tales, literature⁹, and most prominently the Bible. Some examples of Biblical expressions in Njegoš's phrasicon are:

krst nositi :to bear the cross; (*ne može se*) *služiti Bogu i mamonu*: *You cannot serve God and mammon*, being the canonical form of Njegoš's authorial transformation *crnome rabota(ti) Mamonu* .

⁸ A Dictionary of English and Romance Languages Equivalent Proverbs (Flonta, 2012); Dictionary of European Proverbs (Strauss, 2012).

⁹ This type of cultural relevance also applies to idioms that refer to movies, theater, TV shows, opera, advertisements, etc.: *selling like gangbusters*, *as pleased as Punch*, *Pooh Bah*, etc.

The expression *gajiti /gojiti zmiju/guju u njedrima* : *nourish a snake/viper in (one's) bosom* could be traced to Aesop's fable.

On the other hand, many current Montenegrin phrasemes are often attributed to Njegoš¹⁰. As an example, we will cite several expressions, mostly sayings from Njegoš's work, that are included in Živorad Kovačević's bilingual phraseological dictionary '*Srpsko-engleski frazeološki rečnik*' (2002):

U rukama Mandušića Vuka svaka puška biće ubojita: *In the hands of a good shot every rifle is deadly.* (Kovačević, 2002:1392)

Čašu meda još niko ne popi što je čašom žuči ne zagrci : *Every sweet has its bitter.* (Kovačević, 2002:1416)

Boj ne bije svijetlo oružje, već boj bije srce u junaka: *The weapon of the brave is in his heart.* (Kovačević, 2002:1347)

While the claim of authorship and/or phraseological status of such expressions may be debatable, his contribution to our phraseology is substantial. Njegoš's greatness in the area of phraseology lays not so much in the coinage of new phrases, as in the novelty and creativity in stylistic use of the already existing ones:

Žena laže suze prosipljući : lit. *Woman lies while shedding tears* is Njegoš's modification of the proverb *Ne vjeruj zeni koja place*: *Trust not a woman when she weeps.* (Kovačević, 2002:1357)

Ko se topi hvata se za pjenu (*The drowning man clutches even at foam*) – phrasemic variant of the proverb *Davljenik se i za slamku/vrelo gvožđe hvata*: *A drowning man will clutch at a straw.* (Kovačević, 2002:1365)

što će biti, to ne može proći with canonical form *šta će biti – biće*, and English equivalents *what must be, must be/what will be, will be* .

Prescientific conceptions of the world

This group consists of the phrasemes that are culturally relevant in terms of reflecting mostly the elements of folk belief. Piirainen illustrates this type of culture boundness by providing examples of 'phrasemes whose underlying fictive concepts belong to folk belief (*enough to make the angels weep*), superstitions (*to thank one's lucky stars*) or old folk

¹⁰ Compare the analysis of phraseological 'Shakesperianisms' in Naciscione (2011).

medicine ('humoral pathology' – the doctrine of the four fluids of the body läuft die Galle über (sb.'s bile overflows; sb. becomes very angry).'
As regards to examples from Njegos's phraseology, we could cite the phraseme bearing the reference to fertility rituals, more precisely to the 'celestial marriage of the Earth and Sky'- the unison that was believed to bring and ensure the good fertility of crops. It was signalled by thunder, lightning, rain, blizzards, and other elements – the 'wedding guests'. According to Dragana Mršević-Radović (2008:28), it is precisely that belief-the reference to the celestial marriage and the whimsical nature of 'the guests' (changeable weather in March) that is reflected in the phraseme *ozad ide Mara s svatovima* (lit. Mara and the wedding guests follow) with lexicalized meaning equivalent to that of the English expression *the worst is yet to come*.¹¹

Cultural symbols

According to Piirainen (2008), symbol- based motivation (unlike the metaphoric type) extends only to one constituent of the PU, rather than on the expression as a whole. In order to attain the status of the cultural symbol, language units need to function as relevant signs across different cultural codes: folk belief, mythology, religion, etc. Phraseme containing the component *kukavica* (cuckoo bird) with the lexicalized meaning bewail one's loss/ lament or mourn bitterly could be considered here as an example:

kukati kao kukavica : lit. wail like some sad cuckoo-bird¹²

As a matter of fact, cuckoo bird occupies a significant place in Slavic mythology, folk tales, legends and rituals.¹³ It is mostly mythologized to represent a woman suffering a rupture of family/kinship/marriage ties: a daughter cursed by her mother, abandoned brides, widows, etc. (Gura, 1997:683-686). In South Slavic legends and folk tales a cuckoo bird is mostly associated with a woman grieving a loss of her son, brother, father. (Gura,1997:684) Vuk Karadžić (1837:47) wrote of Montenegrin custom to carve the cuckoo birds (that

¹¹ For a detailed explanation see: Dragana Mršević Radović (2008: 128-129).

¹² The Mountain Wreath, translation by Vasa Mihailović (1997).

¹³ Cf. Gura (1997:682-709); Anisov (1997: 236-237).

represented women bewailing the deceased) on burial crosses: ‘This custom drew from the folk tale that a cuckoo bird used to be a girl who mourned her brother for so long that even God got tired of it and turned her into a cuckoo bird... hence the expression “*kuku mene*” (*woe to me*).’

According to the folk legend, turned into cuckoos were ‘the sister bewailing the death of Tzar Lazar who was killed in the Battle of Kosovo (Herzegovina); Tzar Lazar’s daughter(s) bewailing his death (Montenegro, Serbia)’ (Gura, 1997:684) Reference to the legend could be found in ‘*The Mountain Wreath*’ as well:

‘Please don't do that, Drasko, upon your life!
It isn't proper to kill a cuckoo-bird.
Do you not know, may the devil take you,
that cuckoos are the daughters of Lazar?’¹⁴

Aspects of material culture

Culture boundness of phrasemes may be related to different artefacts and aspects of material culture associated with their literal reading. The idiom *bijela kula* (lit. white tower) referring to a stone house extending to several storeys, usually owned by influential/wealthy people¹⁵, or the idioms containing the component *sablja* (sabre) could be used to illustrate this type of cultural relevance/foundation¹⁶:

ostru sablju : lit. sharp sabre/a brave man , *metnuti pod sablju* : lit. put under the sabre/cut, kill,

krvavu sablju izvaditi: lit. unsheathe a bloody sabre/to divide, to be a source of discord, to cause (a bloody) conflict.

Aspects of culture-based social interaction

¹⁴ Translator of the ‘The Mountain Wreath’ into English, Vasa Mihailović, added the following reference to the 255th verse: ‘Lazar (1329-89), the Serbian prince who fought and lost the Battle of Kosovo. According to the legend, after the Battle at Kosovo Lazar's daughters turned into cuckoos to bewail the death of their father and the fall of the Serbian Empire.’

¹⁵ Rečnik jezika Petra II Petrovića Njegoša, Volume I (A-O), 1983:391.

¹⁶ The term cultural foundation is employed by Dobrovol'skij & Piirainen (2005) to refer to cultural elements that underlie phrasemes.

Cultural foundation of the phrasemes in this group is related to the cultural models and the rules, conventional principles and expectations governing social interaction/ behaviour within a community. According to Piirainen (2008:212), this group is the most heterogeneous, and includes, among others, the following subgroups : ‘semiotised gestures (to take off one’s hat ‘to show one’s admiration for sb./sth.), gender specifics (sb. wears the trousers (at home, in the family) ‘it is the wife rather than her husband or partner who is the dominant person in a household’) and bans and taboos (to be under the influence ‘to be drunk’).’ The most important types of phrasemes with this this type of cultural relevance are (routinae) formulae and proverbs/sayings. As regards to formulae, we will cite yet another example of idiomatic curse that encapsulates and sums up Montenegrin fundamental values: heroism, honour and male progeny:

Glave muške ne kopa od puške: lit. May he not have a son to die in war.¹⁷

As for the proverbs/sayings, we will focus on the gender specifics:

Muž je branič žene i deteta : A husband should protect his wife and children, illustrates the distribution of gender roles - more precisely the traditional role of a husband as a protector of the family.

Ljudi trpe, a žene nariču : lit. men endure (pain), women wail, reflects the universal stereotype -masculinity associated with strength as opposed to femininity associated with weakness.

4. Conclusion

Although there is a growing body of research into cultural elements underlying phraseology, there is a lack of both a clear theoretical framework and unified terminology. This paper addresses the leading culture-oriented approaches and theoretical frameworks used in research of phraseology as a cultural phenomenon, touches upon some influential typologies of cultural elements underlying PUs, and ultimately discusses some culture-bound expressions from Njegoš phrasicon using the given theoretical foundation. In terms of cultural relevance of the types of PUs,

¹⁷ Being well aware of the cultural implication, Mihailović (1997), added the following reference to his translation of the curse: To die bravely in a battle is one of the greatest honours for a Montenegrin.

idioms among referential and idiomatic curses and proverbs among communicative phrasemes, seem to be the central types. Idioms reflect conceptual decomposition of reality characteristic of a certain language, serve a ‘cumulative function’ by storing certain culturally relevant information, and, in general, reveal the ‘key words of culture’. Communicative phrasemes, representing the ‘language in action’, are culturally relevant for their pragmatic function: they reflect the ‘universal truths’ and function as the types of social interaction, thus offering an insight into cultural patterns of a language community. Being loaded with cultural associations, Njegoš’s phraseology reveals all the types of cultural aspects that underlie PUs according to Dobrovol’skij and Piirainen (2005): textual dependence, pre-scientific conceptions of the world, cultural symbols, aspects of material culture and aspects of culture-based social interaction.

Dictionaries

- Doyle, C., Mieder, W., Shapiro, F. (2012) *The Dictionary of Modern Proverbs*. New Haven and London: Yale University Press.
- Flonta, T. (2012) *A Dictionary of English and Romance Languages Equivalent Proverbs*, North Charleston SC: CreateSpace Independent Publishing Platform
- Kovačević, Ž. (2002) *Srpsko-engleski frazeološki rječnik*. Beograd: “Filip Višnjić”
- Stevanović, M., Vujanić, M., Odavić, M., and Tešić, M. (1983) *Rečnik Jezika Petra II Petrovića Njegoša. Knjiga Prva: A-O*. Beograd-Cetinje: Vuk Karadžić –Narodna knjiga- Obod-Prosveta-SANU- Srpska književna zadruga -CANU.
- Stevanović, M., Vujanić, M., Odavić, M. and Tešić, M. (1983) *Rečnik Jezika Petra II Petrovića Njegoša. Knjiga Druga: P-Š*. Beograd-Cetinje: Vuk Karadžić –Narodna knjiga- Obod-Prosveta-SANU - Srpska književna zadruga –CANU.
- Strauss, E. (2012) *Dictionary of European Proverbs, Volume I*. London and New York: Routledge.

Literature

- Al Jallad, N. (2011) A linguo-cultural study of “generosity” in Arabic. In: *Linguo-Cultural Competence and Phraseological Motivation* 233–240. Pamies, A., Dobrovol’skij, D. (eds). Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren.
- Анисов, Л.М. (1995) *Славянская мифология : энциклопедический словарь*. Москва : Эллис Лак.
- Arboe, T. (2011) Phraseological aspects of Jutlandic (western Danish). In: Pamies, A., Dobrovol’skij, D. (eds.) *Linguo-Cultural Competence and Phraseological Motivation* 349-357. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren..
- Colson, J.P. (2008) Cross-linguistic phraseological studies: An overview. In: S. Granger and F. Meunier (eds.) *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective* 191-206. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Cowie, A. P. (1998) Phraseological dictionaries: Some East-West comparisons. In: Anthony P. Cowie (ed.) *Phraseology: Theory, Analysis and Applications* 209–228. Oxford: Clarendon Press.
- Dobrovol’skij, D. and E. Piirainen (1999) ‘Keep the wolf from the door’. Animal symbolism in language and culture. *Proverbium* 16: 61–93.
- Dobrovol’skij, D. and E. Piirainen (2005) *Figurative Language: Cross-Cultural and Cross-Linguistic Perspectives*. Amsterdam: Elsevier.
- Granger, S. and Paquot M. (2008) Disentangling the phraseological web. In: S. Granger and F. Meunier (eds.) *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective* 27-51. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Gries, S. Th. (2008) Phraseology and linguistic theory: A brief survey. In: S. Granger and F. Meunier (eds) *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective* 3-27. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Гура А. В. (1997) *Символика животных в славянской народной традиции*. Москва: Издательство «Индрик».
- Holandi, R. (2011) Language symbolism in animalistic phraseology (A contrastive study on English and Bulgarian). In A. Pamies and D. Dobrovol’skij (eds.) *Linguo-Cultural Competence and Phraseological Motivation* 255-270. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren.
- Karadžić, V. S. (1837) *Montenegro und die Montenegriner. Ein Beitrag zur Kenntnis der europäischen Türkei und des Serbischen Volkes*. Stuttgart – Tübingen: J.G. Cott'scha.
- Маслова В. А. (2001) *Лингвокультурология*. Москва: Издательский центр «Академия».
- Mel’čuk, I. (1998). Collocations and lexical functions. In: Cowie, A. P. (ed.) *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*, 23–53. Oxford: Oxford University Press.

- Mršević-Radović, D. (2008) *Frazeologija i nacionalna kultura*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Naciscione, A. (2013) Creativity in Shakespeare's Use of Phraseological Units. In: Joanna Szerszunowicz (ed.) *Intercontinental Dialogue on Phraseology: Research on Phraseology Across Continents. Volume Two* 36-50. Bialystok: University of Bialystok Publishing House.
- Pamies, A. (2009) National linguo-cultural specificity vs. linguistic globalization: the case of figurative meaning. In: J.Korhonen, W.Mieder, E. Piirainen, R.Piñel (eds.): *Phraseologie - Global - Areal - Regional* 29-42 . Tübingen: Gunther Narr:.
- Petrović. P. Nj. (1997) *The Mountain Wreath. Translated into English by Vasa D. Mihailovich*, Beograd, Serbian Europe.
- Sabban, A. (2007) Culture-boundness and problems of cross-cultural phraseology. In: Burger, H., D. Dobrovol'skij, P. Kühn and N.R. Norrick (eds.) *Phraseologie / Phraseology. An International Handbook of Contemporary Research* 1:590–604. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Sabban, A. (2008) Critical observations on the culture-boundness of phraseology. In: S. Granger and F. Meunier (eds.) *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective* 228-241. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Szerszunowicz, J (2007) Idioms as a Reflection of Ethnic and Cultural Identity. In: *Humanities in New Europe. Volume 2*, 439-447. Kaunas: Vytautas Magnus University.
- Szerszunowicz, J. (2009) Linguo-cultural analyses of European phraseological units in a contrastive perspective. In: Yagi, K. & Kanzaki, T. (eds.) *Phraseology, Corpus Linguistics and Lexicography. Papers from Phraseology in Japan* 119-136. Nishinomiya: Kwansei Gakuin University Press.
- Szerszunowicz, J. (2011) On Intracultural Winged Words and Their Translation Equivalents (Based on Lech Wałęsa's Words). In: Pamies, A., Dobrovol'skij, D. (eds.) *Linguo-Cultural Competence and Phraseological Motivation* 381-389. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren.
- Теляя, В. Н. (1996) *Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Школа 'Языки русской культуры'.
- Теляя, В. Н. (2004) Культурно-языковая компетенция: ее высокая вероятность и глубокая сокровенность в единицах фразеологического состава языка. // Теляя, В. Н. (ред.) *Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках* 19-30. Москва: Языки славянской культуры.

- Telia, V., Bragina, N., Oparina, E. and Sandomirskaya, (1998) Phraseology as a language of culture: Its role in the representation of a collective mentality. In: Cowie (ed.) *Phraseology: Theory, Analysis and Applications* 55-75. Oxford: Clarendon Press.
- Zykova, I. V. (2011) Contrastive Studies: Levels and Stages of Research on Phraseologisms of Different Languages. In: Pamies, A., Dobrovolskij, D. (eds.) *Linguo-Cultural Competence and Phraseological Motivation* 147–156. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren.
- Zykova, I. V. (2013) Phraseological meaning as a mechanism of cultural memory. In: Joanna Szerszunowicz (ed.) *Intercontinental Dialogue on Phraseology: Research on Phraseology Across Continents. Volume Two* 388-407. Bialystok: University of Bialystok Publishing House.

Jelena MRKAĆ

FRAZEOLOGIJA IZ KULTUROLOŠKE PERSPEKTIVE:
ELEMENTI KULTURE U NJEGOŠEVOM FRAZEOLEKSIKONU

Rezime

U ovom radu frazeologiji se pristupa kao fenomenu i “jeziku” kulture. U uvodu se daje kratak osvrt na teorijski okvir i postulate lingvokulturološkog pristupa proučavanju frazeoloških jedinica (Telia, 1996), kao i pregled različitih tipologija elemenata kulture koji se reflektuju u frazeološkom fondu jezika (Piirainen, 2008; Sabban, 2008). U daljem tekstu se, uz primjenu pomenutih klasifikacija, razmatraju neki segmenti kulturne specifičnosti frazeoloških jedinica preuzetih iz Rečnika jezika Petra II Petrovića Njegoša (1983) u odnosu na vrste prema sintaksičkom/semantičkom kriterijumu (Cowie, 1998, Burger, 1998), dimenzije kulture i kulturna značenja koja se datim jedinicama kodiraju.

Ključne riječi: frazeologija, kulturna specifičnost/markiranost, Petar II Petrović Njegoš.

HRONIKA

JEDAN OD NAJZNAČAJNIJIH DATUMA U DUHOVNOJ ISTORIJI CRNE GORE

Naslov ovog prikaza predstavljaju riječi akademika Jevrema Brkovića izgovorene na promociji Prvog toma *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika* i one nedvosmisleno izražavaju stav našeg uglednog književnika i akademika o ovom kapitalnom projektu CANU. Projekat izrade Rječnika počeo je još 2011. godine i radio se studiozno i po fazama, da bi ove godine došlo do štampanja Prvog toma u kojem su obrađene lekseme koje počinju sa A, B i V, a čije je predstavljanje javnosti održano 8. aprila 2016. godine u Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti. Na promociji su, pored akademika Brkovića, govorili predsjednik CANU akademik Momir Đurović, predsjednica Savjeta za izradu *Rječnika* prof. dr Tatjana Bečanović, doc. dr Jelena Bašanović-Čečović, obrađivačica rječničke građe i redaktorka, kao i književnik Zuvdija Hodžić koji je ilustrovaio neke od odredničkih riječi.

Predsjednik CANU Momir Đurović, koji je svojom agilnošću i upornošću najviše doprinio da se stvore uslovi za izradu *Rječnika*, istakao je da je pojava Prvog toma ovog *Rječnika* najznačajniji događaj u crnogorskoj kulturi i da je trebalo da se ovakav projekat pokrene i ranije. Između ostalog predsjednik Đurović je rekao: „Jezik i govor nisu ista stvar, ali oba počivaju na riječi, pri čemu je riječ jedan ili više zvukova koji u kombinaciji ima specifično značenje u odgovarajućem jeziku. Ta simbolična značenja riječi mogu biti toliko snažna da ljudi rizikuju svoj život. Ona predstavljaju ljudima mnogo više nego suštu sentencu.” On je istakao da se nada da će ovaj *Rječnik* zbog svoje važnosti i upotrebljivosti doživjeti i onlajn izdanje. “Poduhvat izrade *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika*, u kojem drugi troše milione eura i angažuju desetine saradnika, sa ljudskim potencijalima koje smo našli u našim saradnicima u Akademiji, kao i profesorima i tek diplomiranim studentima na Filološkom fakultetu u Nikšiću, uz primjenu savremenih metoda, digitalne leksikografije, korpusne lingvistike i informatike, uz dosta finan-

sijske vještine, ovaj projekat je živ i uspješan” rekao je akademik Đurović, dodajući da ovaj rječnik predstavlja skroman, ali više nego važan poklon Crnogorske akademije nauka i umjetnosti obilježavanju desetogodišnjice obnove državne nezavisnosti Crne Gore. “Najvažnija stvar živih jezika jeste kontinuitet, što znači da nijedan rječnik nije završen. Tako i posao na izradi *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika* jeste trajan posao sa kojim ćemo živjeti i dalje. Nema nikakve sumnje da ćemo u isto vrijeme iduće godine imati još veće zadovoljstvo da javnosti predamo Drugi tom ovog kapitalnog djela” poručio je akademik Momir Đurović.

Predsjednica Savjeta, prof. dr Tatjana Đurišić-Bečanović istakla je da je ovo bio najznačajniji i metodološki i materijalno najzahtjevniji projekat CANU. Članovi Savjeta, napominje ona, birani su po profesionalnim kriterijumima, jer je „bilo potrebno u rad uključiti stručnjake iz različitih naučnih oblasti koji dobro poznaju jezik struke, kao i one kojima je profesija zasnovana na stalnom kontaktu sa verbalnim kodovima”. Članovi Savjeta su Miomir Abović, Balša Brković, Tatjana Đurišić-Bečanović, Nenad Vuković, Petar Vukoslavčević, Rajka Glušica, Draško Došljak, Žarko Đurović, Božena Jelušić, Goran Karaman, Slavica Perović, Zorica Radulović, Šerbo Rastoder i Zuvdija Hodžić.

Predsjednica Savjeta je u svom obraćanju kazala da je leksikografska metodologija znatno napredovala od 19. vijeka, pa je u izradi ovog *Rječnika* korišćena najsavremenija metodologija korpusne lingvistike i tehnička oprema koja nam je omogućila formiranje elektronskog korpusa. Prednosti digitalne obrade izvornika koje se posebno ogledaju u leksikografskoj obradi odrednica znatno su ubrzale rad na konstrukciji odrednica i njihovom uređenju. Ona je podsjetila da je rječnik riznica u kojoj se čuva leksičko blago kolektiva, a kolektiv proizvodi i interpretira tekstove, odnosno, stvara svoju kulturu i svoj identitet, te je stoga značaj ovog *Rječnika* neprocjenjiv. “Ogromna je razlika između kulture bez pisma i kulture sa pismom. Crnogorska kultura je privilegovana jer u kolektivnoj memoriji čuva dva pisma, ćirilicu i latinicu, tako da će *Rječnik* biti objavljen na oba pisma. Prednost smo dali ćirilici jer je prva štampana knjiga u Crnoj Gori, kod Južnih Slovena uopšte, *Oktoih* iz daleke 1494. štampana ćirilicom. Leksika često čuva istorijske i kulturalne informacije, tako da sloj romanizama u crnogorskom jeziku svjedoči o kontaktu crnogorske kulture sa Mletačkom republikom, a sloj orijentalizama o turskoj kolonizaciji koja je uvela znatne promjene u crnogorski jezički i kulturni identitet” – rekla je Đurišić-Bečanović.

U izradi ovog *Rječnika* ni u jednom trenutku nije narušen niti ugrožen tuđi kulturni prostor o čemu svjedoči i popis građe iz koje su preuzete leksičke jedinice.

Svi značajni pisci koji su doprinijeli uspostavljanju crnogorske tekstualnosti zastupljeni su u Izvorniku, a to su, između ostalih, Risto Ratković, Dušan Đurović, Nikola Lopičić, Mirko Banjević, Radovan Zogović, Mihailo Lalić, Čedo Vuković, Ćamil Sijarić, Miodrag Bulatović, Mirko Kovač, Jevrem Brković i drugi. U korpus su ušli i tekstovi crnogorskih pisaca koji koriste ekavski izgovor kao frazeološku osnovu pripovjedačevog diskursa ili diskursa likova. "Ovaj rječnik i metodologija po kojoj je rađen najavljuju novu eru crnogorske kulture koja ulazi u prostor elektronske pismenosti i omogućava formiranje elektronskog korpusa crnogorskog jezika. To će, nadam se, biti novi projekat Crnogorske akademije" najavila je predsjednica Savjeta Đurišić-Bečanović.

Akademik Jevrem Brković, književnik koji najbolje zna kako se od riječi pravi umjetnost, svoju besjedu je počeo iskazom da štampanje Prvog toma *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika* smatra jednim od najznačajnijih datuma u duhovnoj istoriji Crne Gore. „Jezik je kuća bića, glasi ključni uvid najvećeg među filozofima 20. vijeka Martina Hajdegera. Zaista, koju mi drugu kuću imamo osim jezika? U kojoj kući smo više svoji, više na svome nego u domu koji svoje riječi čuva? Jezik je najprestižniji oblik duhovnog djelovanja i ono što postoji, postoji samo ako je potvrđeno u jeziku i jezikom. Jezik je uzrok svemu, a ne djelovanje, poručuje nam prije više od dvije hiljade godina najveći među helenskim tragičarima – Sofokle.” On je dalje istakao da valja biti svjestan da je CANU ušla u ovaj projekat upravo u vrijeme koje je bolno deficitarno u zoni kapitalnih nacionalnih projekata.

„Ovo je datum nakon koga više ništa ne može i ne smije biti isto. Za mene lično, to je datum koji se graniči po vrijednosti sa Crnojevića štamparijom, ili ostvarenjem kao što je *Gorski vijenac*. Ako je jezik kuća bića, rječnik je dom riječi. Dom u kojem ima mjesta za sve nas, dom u kojem nikada nikome ne smije biti tijesno. Kad sve to shvatimo, biće nam jasno zašto je ova knjiga toliko važna” poručio je akademik Brković.

Doc. dr Jelena Bašanović-Čečović, od početka uključena u projekat izrade Rječnika, obrađivala je odrednice i učestvovala u finalnoj redakciji sa prof. dr Rajkom Glušicom, doc. dr Sanjom Šubarić i mr Danijelom Radojević, predstavila je rad na Rječniku, strukturu Rječnika i njegov značaj. "*Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* nastao je kao rezultat težnje da se pristupi sistematskom i naučnom opisu leksike koja

se upotrebljava na prostoru Crne Gore u vremenskom rasponu od Petra I Petrovića Njegoša do savremenog doba. Zamislili smo ga kao jedan od temelja crnogorskog jezika i na njemu predano radili proteklih godina. Na nešto više od 500 stranica popisano je 12.018 riječi koje počinju sa A, B i V sa informacijama o njihovom izgovoru, porijeklu, gramatičkom statusu, značenju i upotrebi. Tekstualni dio upotpunjuju, zahvaljujući akademiku Zuvdiji Hodžiću, 182 grafičke ilustracije odredničkih riječi što *Rječniku* vizuelno daje karakter, a 800 frazeogizama i 515 sintagmatskih ustaljenih veza dodatno bogate rječničku strukturu i korisnicima izvjesno pružaju dodatnu informaciju o estetskoj i kulturološkoj dimenziji crnogorskog jezika”, rekla je Bašanović-Čečović.

Na taj način, i ova knjiga potvrđuje jednom izrečenu misao da je “rječnik ovog tipa čitav svijet u alfabetskom nizu, da je namijenjen širokom krugu korisnika koji će u njemu naći brojne informacije o narodu koji se služi jezikom čiji se rječnik izrađuje, kulturnim navikama tih ljudi, djelatnostima kojima se bave, istorijskim kontaktima sa drugim narodima, te je njegova izrada naučna, i kulturna, i društvena potreba”, istakla je Bašanović-Čečović.

Rječnik pripada kategoriji višetomnih opštih opisnih rječnika koji podrazumijeva interes za jezik u cjelini. Akademijin rječnik sadrži opšteupotrebnu leksiku, dijalekatski markiranu leksiku, ekspresivnu leksiku, leksiku razgovornog jezika, terminološku leksiku i onomastičku građu sa prostora Crne Gore. Uz sve ovo, napominje Bašanović-Čečović, *Rječnik* donosi akcenatske podatke i gramatičke oblike, opise značenja i odgovarajuće primjere upotrebe odredničke riječi koja je u skladu sa leksikografskim pravilima istaknuta masnim slovima i navodi se u kanonskom obliku, dok desnu stranu rječničkog članka čine gramatički i semantički podaci, kao i obavezan primjer upotrebe odredničke riječi, uz koje se navodi skraćena izvora. Primjeri su preuzeti izvorno, bez lektorskih intervencija.

Dijalektski markirana leksika preuzeta je iz 34 rječnika crnogorskih narodnih govora, uz 11 akademijinih, 3.446 leksema obilježen su kvalifikatorom „narodno”, a njihova zastupljenost opravdana je koncepcijom i namjerom da se značenja koja neminovno iščezavaju sačuvaju u kolektivnom sjećanju, istakla je u svom obraćanju Jelena Bašanović-Čečović.

Značajan segment čine kontaktne i kulturne pozamljenice sa podatkom o etimologiji. U vremenu dominacije kompjutera i interneta, mobilnih telefona i sveprisutnosti engleskog jezika obuhvaćene su i novije

pozajmljenice koje su se adaptirale i uključile u leksički fond crnogorskog jezika poput *blog*, *blokbaster*, *brend*, *bilbord*, *botoks*, *vamp*, *biznis*.

Na kraju prisutnima se obratio i književnik, ilustrator i konsultant u jednom od segmenata *Rječnika* u kojem su sadržani turcizmi, Zuvdija Hodžić, rekavši da je u svakom trenutku bio svjestan o kakvom se epohalnom djelu radi.

„Bio sam onaj koji vodu nosi, prihvatio sam se lakšeg posla, a to su ilustracije od riječi koje su mi dali. Bilo mi je to neobično. Imali su veće povjerenje u mene, nego ja u samog sebe. Drago mi je što su iznenađeni, a ja više, i što im se to dopalo” rekao je akademik Hodžić.

U prepunoj svečanoj sali CANU prisutni promociji Prvog toma *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika* su, pored osnovnih podataka o samom projektu, izradi, strukturi i značaju *Rječnika*, takođe, imali priliku da saznaju niz interesantnih podataka koji se tiču istorije leksikografije, kao što je onaj da u prvim rječnicima evropskih jezika koji su bili višejezični i komparativni, nije bilo engleskog, ili da su se prvi rječnici na prostorima Južnih Slovena pojavili u 16. vijeku (petojezični rječnik Šibenčanina Fausta Vrančića iz 1595) i još mnogo zanimljivih činjenica o nastanku prvih rječnika i simbolici riječi.

Nataša JOVOVIĆ

PRVI CJELOVITI OPIS CRNOGORSKE LEKSIKE

Dame i gospodo, uvaženi gosti, poštovani predsjedniče Skupštine Crne Gore, poštovani predsjedniče Crnogorske akademije nauka i umjetnosti,

Posebna mi je čast i zadovoljstvo što govorim na promociji 1. toma *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika*, koji se trenutno realizuje kao najznačajniji projekat Crnogorske akademije nauka i umjetnosti. Angažovanost u leksikografskoj obradi, zatim redakturi obrađene građe, te učešće u finalnoj redakciji materijala na nivou Redakcionog odbora sa koleginicama prof. dr Rajkom Glušicom, doc. dr Sanjom Šubarić i mr Danijelom Radojević, omogućava da danas, radi budućih korisnika ovog rječnika, predstavim i neke od rezultata našeg rada. Govoriću o tipu *Rječnika*, njegovom sadržaju, izboru građe i nekim principima njezne obrade. Istina, u jednom obimom i vremenom ograničenom izlaganju iscrpnost i konačnost analize moraju se isključiti jer bi se ovoj temi moglo i moralo posvetiti mnogo više vremena.

Izrada rječnika jednog jezika neprocjenjiva je za društvo i kulturu koji poživaju na tom jeziku. *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* nastaje kao rezultat naše težnje da se pristupi sistematskom i naučnom opisu leksike koja se upotrebljava na prostoru Crne Gore u vremenaskom rasponu od Petra I Petrovića Njegoša do savremenog doba. Zamislili smo ga kao jedan od temelja crnogorskog jezika i na njemu predano radili proteklih godina – počevši od formiranja Savjeta za izradu Rječnika, preko određivanja i skeniranja izvornikâ, do formulisanja principâ leksikografske obrade i angažovanja tima stručnjaka na obradi i redakturi rječničke građe. Srećni smo i ponosni što u ruke javnosti predajemo njegov prvi tom – djelo u kojem se sabiraju vjekovi, generacije, područja juga, sjevera i centra Crne Gore, knjige iz različitih oblasti nauke i umjetnosti i u kojem je na skoro 500 stranica popisano tačno 12.018 riječi koje počinju slovima A, B i V, zajedno sa informacijama o njihovom izgovoru, gramatičkom statusu, porijeklu, značenju i upotrebi. Tekstualni dio upotpunjuju 182 grafičke ilustracije odredničkih riječi, što *Rječniku*

vizuelno daje karakter moderno koncipiranog ostvarenja, a 800 frazeologizama i 515 sintagmatskih ustaljenih veza bogate rječničku strukturu i pružaju dodatne informacije o estetskoj i kulturološkoj dimenziji crnogorskog jezika. Na taj način ova knjiga potvrđuje misao da je rječnik ovog tipa čitav svijet u alfabetskom nizu, da je namijenjen širokom krugu korisnika koji će u njemu naći brojne informacije o narodu koji se služi jezikom čiji se rječnik izrađuje, kulturnim navikama tih ljudi, djelatnostima kojima se oni bave, istorijskim kontaktima sa drugim narodima, te je njegova izrada i naučna, i kulturna, i društvena potreba.

Kako u izradi rječnika najprije treba odrediti tip rječnika koji se izrađuje, odlučujući faktori kao što su *obuhvaćena leksička masa* i *način prezentovanja te mase* uvrstili su Akademijin *Rječnik* u kategoriju višestomnih opštih opisnih rječnika, koji podrazumijevaju interes za jezik u cjelini i u kojima se leksema kao predmet opisa daje u ukupnosti svojih gramatičkih oblika i značenja. Nasuprot posebnim rječnicima, u kojima je obuhvat sveden na neki posebni aspekt jezika (npr. dijalekat, te u rezultatu toga nastaju dijalekatski rječnici na kojima smo u Akademiji radili proteklih godina), za ozbiljno i cjelovito proučavanje leksičke riznice jednog jezika može se smatrati zadovoljavajućim samo opšti rječnik. Opredjeljenjem za njegovu izradu, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti slijedi primjere naučnih pregalaca i svjetskih institucija istog ranga koje su postavile temelje leksikografskoj obradi svojih nacionalnih jezika, sa težnjom, pokazanom još na počecima realizacije projekta, ka modernizaciji i kompjuterizaciji rada, počevši od opredjeljenja za izradu elektronskog korpusa, preko korišćenja namjenski kreiranih softvera, do utvrđivanja jedinstvene metodologije i organizacije finalne leksikografske obrade. Odluka da se u radu iskoriste brojne prednosti kompjuterskog korišćenja korpusa i obrade podataka značajno je osavremenila metodologiju izrade Akademijinog *Rječnika*, a Crnu Goru i njenu leksikografsku praksu izdvojila u odnosu na region.

Osnova svakog rječnika je njegov leksički fond, pa je na počecima izrade presudnu ulogu imalo opredjeljenje šta od raspoloživog materijala unijeti u *Rječnik*. Kako korpus koji je uradila Crnogorska akademija nauka i umjetnosti obuhvata širok spektar tekstova objavljenih u Crnoj Gori i o Crnoj Gori, koji pripadaju književnoumjetničkom, naučnom, stručnom, administrativno-pravnom i novinarsko-publicističkom funkcionalnom stilu, u *Rječniku* je očekivano prisustvo različitih leksičkih slojeva koji svjedoče o heterogenosti leksike jezika čiji se *Rječnik* izrađuje. Prilikom izbora rječničke građe, pošlo se od principa da opšti rječnik treba

da predstavi manje-više sve leksičke kategorije i njihova značenja u jednom jeziku, pa je u Akademijinom *Rječniku* status odredničke riječi dat svakoj leksemi koja je pokazivala značenjsku i obličku posebnost, naravno, ako su za to postojali lingvistički opravdani razlozi. U skladu sa tim, *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* sadrži opšteupotrebnu leksiku, dijalekatski markiranu leksiku, ekspresivnu leksiku, leksiku razgovornog jezika, terminološku leksiku i onomastičku građu. Uz sve ovo, *Rječnik* donosi akcenatske podatke i gramatičke oblike, opise značenja i odgovarajuće primjere upotrebe odredničke riječi, koja je u skladu sa leksikografskim pravilima istaknuta masnim slovima, a cjelokupnost njenih oblika i značenja predstavljena je u rječničkom članku, koji je u Akademijinom *Rječniku* strukturiran na tradicionalno uobičajen način. Na lijevoj strani rječničkog članka je odrednička riječ, koja se navodi u osnovnom, kanonskom obliku i akcenatskom liku koji odgovara standardnoj akcentuaciji. Kako je razvoj jezika donio pojave koje se kose sa novoštokavskim akcenatskim pravilima – prije svega sa principom da silazni akcenti mogu biti samo na prvom slogu, uz neke standardno akcentovane odredničke riječi, obično one stranog porijekla, zabilježen je u zagradi tzv. izgovorni lik, koji kao češći na crnogorskom govornom području upućuje na sve izrazitiju tendenciju pojavljivanja silaznih akcentata izvan prvoga sloga riječi. Desnu stranu rječničkog članka čini tekst sa gramatičkim i semantičkim podacima o odredničkoj riječi, primjeri njene upotrebe sa obaveznim navođenjem skraćenice izvora odakle je primjer preuzet. Primjeri se navode doslovno iz izvornika, bez lektorskih i intervencija bilo koje vrste. Gramatička obrada odredničkih riječi spada u uobičajene postupke u izradi ovakvih rječnika, pa su i u Akademijinom *Rječniku* registrovane osnovne gramatičke karakteristike bez težnje ka iscrpnošću jer je cilj *Rječnika* u prvom redu semantička obrada leksičkog potencijala crnogorskog jezika, a ne detaljna i potpuna elaboracija gramatičkih osobenosti. Istina, u pojedinim segmentima naš *Rječnik* donosi više gramatičkih informacija od rječnikâ u regionu, koje će budućim korisnicima i te kako biti instruktivne u procesu usvajanja gramatičke norme.

Fizionomija rječničkog članka, kao i ogleдни primjeri obrade za sve vrste riječi, uz sistematska objašnjenja, predstavljeni su u uvodnom dijelu *Rječnika* u poglavljima *Tabelarni prikaz leksikografske obrade i Uputstva za korišćenje Rječnika*. Ona omogućavaju da se korisnici na moderan način upoznaju sa pravilima za služenje *Rječnikom*, a istovremeno nagovještavaju primjenu najnovijih leksikografskih znanja i do-

stignuća kako sadržajno tako i metodološki. Istina, za njihovo razumijevanje u određenim segmentima potrebna su znanja iz domena nauke o jeziku, a kako je lingvistička koncepcija ovog rječnika njegova primarna odlika, poslovi obrade mogli su se prepustiti samo onima koji posjeduju istančan jezički osjećaj i poznaju strukturu jezika čiji se rječnik izrađuje. Zbog toga ovom prilikom izdvajam imena obrađivača rječničke građe – dr lingvističkih nauka Jelenu Bašanović-Čečović, mr lingvističkih nauka Danijelu Radojević, profesore crnogorskog jezika i južnoslovenske književnosti: Bojana Minića, Slađanu Đurković, Jovanu Đurković, Anitu Labović.

Iako konceptijski zasnovan kao rječnik narodnog i književnog jezika, pri čemu je termin *književni jezik* dvoznačan – odnosi se na jezik književnosti, ali i standardni jezik, koji djeluje kao preporučena norma jezičkoj zajednici, veći broj obrađenih leksema u Akademijinom *Rječniku* ima status književne leksike opšteg tipa koja je namijenjena širokoj čitalačkoj publici. To je leksički sloj različitih značenja sa gramatičkom strukturom karakterističnom za standardni jezik, koji uz potrebna lingvistička znanja obično nije bilo komplikovano obraditi. Leksikografski najzahtjevnije bile su one lekseme koje pokazuju kolebanja u rodu, broju ili padežu i one koje realizuju više značenja, koja je u rječničkom članku trebalo rasporediti od opštih i poznatih ka posebnim i manje poznatim i potkrijepiti ih odgovarajućim primjerima iz elektronskog korpusa. Obrada leksema „baciti“, „vatra“, „vrijeme“ itd. pokazuje da se upravo u pravilnom raspoređivanju značenja višeznačne riječi krije težina leksikografskog zanata, ali i uvjerenje da se bogatstvo našeg jezika ne mora mjeriti samo brojem riječi nego i brojem njihovih značenja. Zahvaljujući ovakvom hijerarhijskom rasporedu definicija, budući korisnici *Rječnika* mogu pratiti i očekivane i neminovne promjene u jezičkoj i vanjezičkoj realnosti koje se u leksičkom sistemu odražavaju u domenu razvijanja novih i pomjerenih značenja.

Pored opšteg leksičkog fonda, status odredničke riječi u *Rječniku* ima izražajna dijalekatski markirana leksika, preuzeta iz 34 rječnika crnogorskih narodnih govora. Lekseme koje pripadaju sferi narodnog govora, njih 3.446, obilježene su kvalifikatorom nar. (= narodno), a njihova prilična zastupljenost opravdana je kako koncepcijom *Rječnika* tako i namjerom da se neka značenja, koja neminovno iščezavaju, sačuvaju u kolektivnom pamćenju. Lekseme *avizan*, *azman*, *azmanka*, *badalj*, *baktana*, *balamutina*, *bambrek*, *bareč*, *bječve*, *bjelače*, *vađevina*, *vazdan*, *valutak*, *vastače*, *velji*, *viganj* i mnoge druge označavaju one djelove

kulturne i društvene stvarnosti koji izmiču modernom životu i padaju u zaborav. Zato ovaj leksički sloj nesumnjivo ima status najuočljivijeg i najoriginalnijeg sloja u *Rječniku*. Važno je napomenuti da ove lekseme nijesu leksička dominanta prvog toma *Rječnika*, one ne narušavaju dominaciju književnojezičkog leksičkog sloja, ali se pri izboru rječničke građe pokazalo da su prava leksička riznica, koju ćemo ovim *Rječnikom* otrgnuti od zaborava.

Kako se riječi oduvijek pozajmljuju, razumljivo je što u izdvojenom leksičkom registru ima i onih koje su markirane stranim jezičkim nanosom, iako su se nekada toliko odomaćile da ih i ne osjećamo kao strane. Zato značajan segment *Rječnika* čine kontaktne i kulturne pozajmljenice uslovljene dešavanjima u prošlim vremenima ili kulturnim kontaktima kroz istoriju. Ovom sloju pripadaju riječi iz različitih tematskih oblasti – pokućstva, zanata, kulinarstva, odjevnih i ukrasnih predmeta, tkanina, nakita, muzičkih instrumenata, boja i mjera: *aber, avlija, aga, adet, aždaja, alat, amajlija, amanet, anuma, astal, ambar, aršin, alva, bakrač, bagaš, bakandža, baklava, baksuz, banda, bataliti, vajda, vakat, vapor, vešta* itd. Pri njihovoj leksikografskoj obradi obavezno se navodio podatak o etimologiji – tj. skraćenica jezika iz kojeg je riječ preuzeta ili jezika koji je imao ulogu posrednika u njenom preuzimanju. Kako su prožimanja različitih kultura najvidljivija na leksičkom planu, opravdano je što su u do sada obrađenoj rječničkoj građi najproduktivnije lekseme čije se porijeklo vezuje za neki od orijentalnih jezika, odnosno one koje izvorno pripadaju romanskim jezicima, dok je manje onih koje potiču iz grčkog, njemačkog, mađarskog, ruskog, albanskog.

Očekivano je što Akademijin *Rječnik*, u vremenu dominacije kompjutera, interneta, mobilnih telefona i sveprisutnosti engleskog jezika, obuhvata novije pozajmljenice koje su se adaptirale i uključile u leksički fond crnogorskog jezika. Lekseme *blog, blokbaster, bestseler, bilbord, biznis, botoks, brend, briefing, bukmejker, vamp, veb, Vikipedija, vunderbra* dobile su status odredničke riječi, a primjere njihove upotrebe obično smo nalazili u jeziku savremenih crnogorskih štampanih medija ili literarnim ostvarenjima mlađih crnogorskih stvaralaca.

Imenice ženskog roda izvedene sufiksima *-kinja, -ka, -ica* u kategoriji zanimanja, zvanja i titula često imaju status odredničke riječi u *Rječniku* naporedo sa muškim korelativima. Ove imenice najčešće se definišu preko imenice muškog roda od koje su nastale u procesu gramatičke derivacije. Ponavljanje definicija predstavljalo bi opterećenje za *Rječnik* i bilo bi bez praktične vrijednosti za njegove korisnike.

Poseban sloj u Akademijinom *Rječniku* predstavlja terminološka leksika. Zamisao da se ovim rječnikom obuhvati kompletna terminologija pokazala se i neostvarljivom i nerealnom jer se ovom leksičkom sloju moraju posvetiti posebni terminološki rječnici. No pregled skraćena dat na početku pokazuje da su status odredničke riječi dobili termini iz mnogih nauka, kao i terminološka leksika vezana za čovjekovu profesionalnu, radnu ili duhovnu orijentaciju. Zabilježeni su termini iz agrikulturne, anatomije, antropologije, arheologije, arhitekture, astronomije, bankarstva, biologije, botanike, geografije, ekologije, ekonomije, etnologije, zoologije, historije, matematike, medicine, meteorologije, mehanike, pomorstva, prava, psihologije, sociologije, teologije, tehnike, tehnologije, fizike, filozofije, fiziologije, hemije, hidrografije, zatim termini iz oblasti politike, diplomatije, sporta, pčelarstva, ribarstva, trgovine, vojske, religije. Termini vezani za nauku o jeziku obilježeni su kvalifikatorima gram. (gramatički) i lingvistički (lingv.), a korisnicima *Rječnika* ostavljamo da zaključe po kojem kriterijumu smo ih rasporedili i koliko ima preciznosti u njihovom rasporedu. Dosadašnja obrada pokazuje da se u Akademijinom *Rječniku* izdvajaju dva tipa termina. Jedan tip obuhvata „čiste“ termine čije značenje odgovara naučnom ili stručnom pojmu, dok drugi tip obuhvata jedinice koje nijesu „čisti“ termini jer pored terminološkog razvijaju i opšte značenje. Treba napomenuti i da se u definicijama termina iz botanike i zoologije navode, uz definiciju, i nazivi na latinskom jeziku (izuzimajući, naravno, narodne nazive biljaka i životinja), a u definiciji hemijskih elemenata hemijska oznaka elementa. Za pravilno tumačenje pojedinih termina konsultovali smo kompetentne stručnjake iz odgovarajućih oblasti, na čemu im ovom prilikom srdačno zahvaljujemo. Zato definicije kojima se predočava sadržaj terminološke leksike često zahtijevaju posjedovanje profesionalnog znanja kako bi se razumjele.

Lekseme koje pripadaju posebnom i produktivnom sloju u Akademijinom *Rječniku* obilježavali smo različitim kvalifikatorima tipa pren. (= preneseno), razg. (= razgovorno), žarg. (= žargonski), šalj. (= šaljivo), fam. (= familijarno), peyor. (= pejorativno), (= hipokoristično), a u leksikologiji se obuhvataju terminom *ekspresivna leksika*. Leksikografski obrađeni ekspresivi su ili sa pozitivnom ili sa negativnom konotacijom, ali su u dosadašnjem materijalu jedinice negativne ekspresije brojnije. Da je suzdržanost u pohvalama, a sklonost ka pokudama odlika ovog govornog prostora, potvrđuje niz leksema negativne ekspresije: *ajkara*, *akaret*, *alajka*, *avetinja*, *avetnica*, *avetničina*, *avetulja*, *avetura*, *ajvan*,

akrep, alapača, adžaip, brav, bicmilet, bicmilojka, biza, blebetalo, brbljuša, bronzoglavac, brumbulača, bokna, vakir, varakača, vijomozga itd. Rjeđe su lekseme sa pozitivnom ekspresivnom komponentom u značenju: *alavuk, ardžija, airlija, batlija, bastadur, bastašica, banica, bistrica, blago, blagiša...* Kako iskazuju subjektivnu ocjenu (pozitivnu ili negativnu) i emotivni stav (odobranje ili neodobranje) prema izdvojenom objektu ili nekom njegovom svojstvu, ove lekseme istovremeno su pokazatelj ne samo jezičkih nego i socioloških pojava, te psihološkog profila ličnosti i zajednice koja ih upotrebljava. One neće tjerati na razmišljanje leksikografe i lingviste uopšte, nego i istraživače različitih profila.

Od geografskih naziva u *Rječniku* su zastupljeni nazivi kontinenata, evropskih zemalja i njihovih glavnih gradova. Od geografskih naziva u Crnoj Gori status odredničke riječi dobila su imena gradova i opština, imena selâ koja su značajna sa istorijske ili geografske tačke gledišta, imena većih rijeka i planina. Takođe, posebne odredničke riječi su imena stanovnika naseljenih mjesta (etnici), imena crnogorskih plemena i od njih izvedeni prisvojni pridjevi, te stari nazivi nekih crnogorskih gradova. Višečlana geografska imena i višečlani nazivi značajnih istorijskih događaja navedeni su kao ustaljene veze uz središnju odredničku riječ.

Akademijin *Rječnik* prvi je cjeloviti opis leksike koja se upotrebljava na prostoru Crne Gore sa gramatičkim i semantičkim određenjima, kao i specifičnostima izgrađenim u crnogorskoj sredini. Mi koji smo učestvovali u njegovoj izradi nastojali smo da damo što više podataka koji će obogatiti i jezička i izvanjezička znanja budućih korisnika, stabilizovati književnojezičku normu, doprinijeti podizanju jezičke kulture i kulture uopšte, ali i spasiti od nestajanja leksiku narodnih govora, koja neminovno iščezava pred naletima vremena. Nadamo se da smo u tome bar dijelom uspjeli. Nesporo je da je svaki rezultat podložan analizama i preispitivanjima, ali je za izgrađivanje konačnog suda o ovakvom lingvističkom djelu, uz naučno utemeljen i konstruktivan dijalog, potrebno vrijeme, koje će pokazati zašto je važno njegovo objavljivanje. Zapravo, ovim se *Rječnikom* ne pretenduje samo na pažnju današnjih nego i budućih generacija, koje će, sigurni smo, uvidjeti koliko će im koristiti ovaj *Rječnik* i koje mu mjesto treba dodijeliti. Unaprijed im zahvaljujemo na povjerenju.

Na kraju, čvrsto sam uvjerena da će ovaj najznačajniji projekat crnogorske leksikografije dobiti snažne i djelotvorne podsticaje koji će u

budućnosti, uz naše podjednako zalaganje, doprinijeti objavljivanju sljedećih tomova i konačnom završetku *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika*, što vjerujem da svi željno iščekujemo.

Jelena BAŠANOVIĆ-ČEČOVIĆ

PROTIV HAJKE

U sukobu sa duhom hajke i politikantstvom ozbiljna nauka – nema šansi.

Danas je u Crnoj Gori, povodom Rječnika, napravljena jedna politička farsa. Traži se spaljivanje i uništavanje knjige? O čemu se radi? Koje vrijeme živimo? Sjeća li se neko ko je i kako spaljivao knjige... Cijelu priču treba vratiti u okrilje naučne rasprave. Što neće biti lako – jer je očito da osporavatelji Rječnika jedino žele teren političke diskvalifikacije i manipulacije. To ne treba ni Crnoj Gori ni Albancima u Crnoj Gori.

Lično imam osjećaj nelagode, možda i nešto jače od toga – jer sam sam jedan od onih koji su po cijenu velikih ličnih problema, branili Albance onda kada su bili pod najvećim mogućim pritiskom. Kada je zvanična politika bila antialbanska koliko je to moguće. I ja, ali brojni i ljudi iz Savjeta ovoga Rječnika tada smo pokazali, za sva vremena, odnos prema Albancima, i ne samo njima, već odnos prema bilo kakvom progonu zasnovanom na različitosti.

Čitav spektar diskvalifikacija koje su lansirane nedvosmileno govore da ova priča nema veze sa naukom. Većina učesnika u političkoj hajci nije ni prelistala Rječnik, već se reprodukuje jedna manipulacija lanisrana upravo sa takvom namjerom, da bude “podloga” za medijske specijalce.

Treba objasniti javnosti – ovakve knjige ispisuju se pokoljenjima. Ako ima kakva nepreciznost, štamparska greška, primjer umjesto kojeg bi se mogao naći i adekvatniji... To su sve normalne stvari koje se koriguju u procesu rada. Vjerujem da, ne samo za naredno izdanje, već i latinično izdanje prvog toma neke od takvih grešaka ili nepreciznosti mogu biti uklonjene.

Važno je odbraniti Rječnik. Odbraniti ga od nestručnosti i političke hajke. Suprotstaviti se na pravi način napornom pritisku diletantizma kojim se pokušava obezvrijediti ovakav projekat.

I, za kraj, kako vidim, naša draga Tatjana Bečanović sada je na istovremenom udaru srpskih, albanskih i crnogorskih “čuvara nacije”. Što se mene tiče, to je najbolja moguća potvrda njene ispravne pozicije u svemu.

Akademik Jevrem BRKOVIĆ
(canu.ac.me, 2. jun 2016; *Vijesti*, 4. jun 2016.)

BUKA I BIJES

Sumatra se trese na sedam stepeni Rihterove skale, pa su i trešnje u zavičaju žestoko uzdrmane. Priča o Rječniku CANU odavno je već izašla iz okvira nauke i postala brutalna politička priča, stavljena u službu predizborne kampanje DPS-a. Naime, „stručne“ interpretacije rječničkih odrednica, naručene iz vladajuće partije, stižu sa Fakulteta za crnogorski jezik i književnost, čiji je osnivač lider DPS-a Milo Đukanović, a plasiraju se preko partijskog glasila *Pobjeda*. Milova čegrtaljka sa Cetinja, očuvanih podgoričkih akcenata, baca se strmoglavce u prošlost, odakle zahvata najčistiji crnogorski jezik, a bilo bi tako dobro da u sadašnjosti zahvati malo savremene metodologije. Ista ekipa, obogaćena novopečnim poslušnicima, dojučerašnjim mladim opozicionarima, sada samo plaćenicima DPS-a, svojevremeno se na isti „naučni“ način bavila Njegoševim danima. Nevjerovatno kako im svaki projekat u koji su uključene profesorice Rajka Glušica i Tatjana Đurišić-Bečanović privuče pažnju.

Afera „Rječnik“ najbolje pokazuje koliko je uzdrman neprikosnoveni Gospodar Crne Gore, jer je morao da prihvati kontrolore iz redova opozicije. Svoj bijes, izazvan nezapamćenim političkim poniženjem, on sada iskaljuje na Građanskom pokretu URA, koji s pravom prepoznaje kao najozbiljniju prijetnju svom apsolutizmu. Stoga je teška verbalna artiljerija Milovih junosa, i po će kojeg bjelokosog starine Novaka, sa još jedne od njegovih privatnih obrazovnih institucija, usmjerena na URU, koja se kao slučajno i uzgredno pominje uz Rječnik. A Rječnik je samo povod da se nanese politička šteta Građanskom pokretu i poljulja povjerenje nacionalnih manjina u tu političku grupaciju. Naručena difamacija Rajke Glušice i Tatjane Đurišić-Bečanović ima nesumnjivo perfidnu političku pozadinu.

Veoma je indikativno što je jedan od manjinskih poslanika spas zatražio od ministarke nauke, međunarodno priznate falsifikatorke, koja je još odavno bacila oko na Crnogorsku akademiju. Ona u jednom dopisu iznosi svoju „naučnu“ strategiju koncentracije, koja neodoljivo podsjeća

na strategiju integracije druge velike naučnice DPS-a – gospođe Vojvođić. Evo kako doktorica menadžerskih nauka zamišlja nauku u Domovini: „Nova strategija naučnog istraživanja i aktivnosti u Crnoj Gori, između ostalog, ima dva identifikovana cilja: jedan je da koncentriše sve moguće (i nemoguće, prim. T. Đ. B.) aktivne naučnike i mlade istraživače u centrima izvrsnosti, koji bi bili u potpunosti podržani (i naravno kontrolisani, prim. T. Đ. B.) od strane Vlade kroz već odobrenih 20 miliona eura od Svjetske banke.

Drugo, naš cilj je da koncentrišemo sve akademike u jednoj instituciji... Naša zemlja... mora da implementira strategiju akumulacije sveg naučnog potencijala kako bi postigla sinergiju a ne konflikte među ustanovama i naučnicima.“ Ubrzo potom ova ista Vlada, koja zagovara sinergiju potencijala, otvara Fakultet za crnogorski jezik i književnost – pravi centar izvrsnosti i, kako reče tadašnji ministar prosvjete Migo Stijepović, „zdravu konkurenciju“, potpuno u skladu s plemenitom strategijom sprečavanja konflikata među ustanovama i naučnicima. Pa ko pretekne! Sve su šanse na strani Vladinih eksperata: mladost, neznanje, odsustvo naučnih titula, akademskih zvanja i referenci, poslušnost, podobnost...

Takve institucije-dželati osnivaju se u svim autoritarnim režimima, samo sa jednim zadatkom – obračun sa nepodobnima. Dželat sa Cetinja simulira obrazovnu instituciju, a od nastavnog kadra raspolaze samo priučenim docentom iz Mostara, koji svoj diplomski rad Govor podgoričkih muslimana rasteže do doktorske disertacije, a i šire – do jedine jezikoslovne istine u domovini. Fanatik naciona, rumena ruža nacije, zaleleka s Milove visokoškolske ustanove nad nesrećnom sudbinom manjinskih naroda, koje ugrožavaju strašna čudovišta od mastila, rođena među koricama jednog Rječnika. Umjesto da se poslanici manjinskih naroda bave stvarnim problemima, DPS im servira ubajacene identitetske kolače.

Servilni jezikoslovni konobari koji opslužuju režim formiraju široki front u borbi protiv građanskog koncepta, pogubnog po njihove nacionalističke floskule i mitomaniju. Stilska i epistemološka strategija njihovih ekspertiza zasniva se na svetom trojstvu fanatika svih naciona: rasno, jasno, prosto! Pošto im je misao ukalupljena honorarom, ne mogu da shvate funkcionisanje Savjeta, čiji članovi nisu primali nikakve nadoknade za svoj rad. Ritam njihovog bijesa zahvata Crnu Goru, dok štedro prosipaju pizmu, mržnju i neznanje sa svoje podlovcenske visine, zasad po manjinskim narodima, koje je lako ubijediti da su ugroženi, posebno u državi čija vladajuća partija podstiče sve nacionalizme. Dok na sva usta

zbori o toleranciji, multietničkom i multikonfesionalnom društvu, vladajuća elita zbilja je zainteresovana jedino za materijalna dobra i transakcije: poslanika, svetog domovinskog zemljišta, naših duša i neba iznad Domovine. A Štrpci padaju u zaborav...

Moralne lekcije DPS poslušnika, plasirane sa stranica partijskog glasila, izazivaju samo mučninu, tešku, sartrovsku. Umjesto o izbornim krađama i neregularnostima pričajmo o Rječniku, Parlament očigledno nema pametnija posla nego da razrađuje propagandni materijal DPS-a. U čerečenje Rječnika uključuje se i Nik Đeljošaj, sadašnji poslanik a bivši Migov saradnik u Ministarstvu prosvjete, koji se nije zabrinuo za Albance, nego je samo dobio zadatak od bivšeg poslodavca, mada ni to nije dovoljno opravdanje da neko traži spaljivanje knjige. Ali svakako jeste veoma loš predizborni marketing. Strategija zastrašivanja manjina, kojima će u pomoć priteći vitezovi iz DPS-a u borbi protiv verbalnih jedinica i izmišljenih antialbanki i antibošnjakinja, tako je dirljiva.

Dok kupuju i prodaju, zastrašuju i kleveću, stignu oni da se pozabave i plemenitim, karitativnim aktivnostima. Spasavaće Albance i Bošnjake od značenja, posebno od pogubnih identitetskih tema, jer kao poslednji adut, kao kec iz rukava DPS će izvući ubajaćena identitetska pitanja. Neka eksperti sa neopljačkanoga i bogatoga Cetinja propitaju ima li će koji Marsovac po Crnoj Gori, da ga nijesmo u „Rječnik“ turili i zeleni mu identitet, integritet i dostojanstvo ugrozili. A i te su riječi pogane, znače ono što one hoće, a ne ono što im se naredi iz centara moći i izvrsnosti. Milove junose imaju zbilja težak zadatak: manjine treba ponovo privući magičeskom snagom DPS propagande, na čijim suptilnim strategijama bi im pozavidio i Gebels, koji je nacizam pakovao u privlačne identitetske kolačiće, namijenjene ishrani „zdravog“ naciona Trećega Rajha. Raspirivanje međunacionalne mržnje i podsticanje identitetskih frustracija može biti veoma opasno, a vratiće se kao bumerang upravo kreatorima ove političke afere, koja prijete da pređe granice Crne Gore.

Tatjana ĐURIŠIĆ-BEČANOVIĆ

(Vijesti, 4. jun 2016)

NIJESU SVE GREŠKE ZAISTA GREŠKE

Suočen sa tekstovima koji posljednjih dana pune novinske stupce, a tiču se *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika* CANU, osjećam želju i obavezu da, kao jedan od obrađivača leksičke građe, kažem nekoliko riječi kojima bih, javno i bez namjere da polemishem sa pojedincima i institucijama iza pomenutih tekstova, iznio svoj stav o problematizovanim segmentima Rječnika, ali i da pomenem nekoliko činjenica koje se ranije nijesu javljale u medijima. Naime, već na samom početku rada na ovom projektu bilo je jasno svima nama koji smo bili uključeni u taj posao da će hajka koja je počela već na sami pomen izrade rječnika crnogorskog jezika (kroz već uobičajene fraze o nepostojanju našeg jezika i tvrdnje da CANU ne može pisati bilo šta u vezi s tim jezikom) uzeti maha čim prvi tom izađe i, evo – nijesmo pogriješili. U razloge ovih napada ne bih ulazio. Svakome iole upućenom u stanje u Crnoj Gori je jasno da mogu biti raznoliki – od negativnog stava prema CANU, preko negiranja crnogorskog jezika i razlika između onih kojima je u sintagmi crnogorski jezik bitnije ovo crnogorski i onih kojima je bitnije ovo jezik, a završno s ličnim frustracijama.

Već u prvih nekoliko dana nakon promocije prvog toma, mogli smo pročitati u medijima iz regiona da su se „među plavim koricama“ našle odrednice (u pomenutom tekstu su to sve riječi) kao što su špital, fadžola, soldat, dugotrpnna dugočekalica i slično, iako je prvi tom obuhvatio samo odrednice na prva tri slova azbuke. Samo iz takvih neistina, na samom početku „života“ ovog rječnika, namjera protivnika ovog projekta i jezika je jasna svakome ko objektivno sagleda stvari. Jesu li se branioци crnogorskog jezika oglasili da zaštite taj jezik od ovakvih napada? Nijesu. Nije mnogo prošlo dok su napadi stigli i iz Crne Gore, najprije uopšteno i bez mnogo argumenata, kako jedino i može kada se reaguje u tekstovima pisanim prije detaljnog iščitavanja Rječnika, a zatim navodeći nekoliko primjera od kojih ću se nekima možda baviti nekom drugom prilikom. Osim toga, o Rječniku su sa osudom govorili i ljudi koji su otvoreno priznavali da Rječnik nijesu ni uzeli u ruke.

Najveći problem je izazvala definicija odrednice *albanizacija*, zato ću o njoj prvo govoriti. Ovdje je bitno naglasiti tri stvari. Prvo, autorski tim je jasno dao do znanja da nije bilo namjere da se uvrijede ni Albanci ni pripadnici bilo koje druge nacionalnosti, što se, naravno, odnosi i na vjeroispovijesti, rase, opredjeljenja i slično, iskazavši tada i žaljenje ako je neko protumačio tu odrednicu na taj način... Takav odabir riječi u definiciji riječi *albanizacija* je, kao i u drugim sličnim primjerima, rezultat nepromišljenosti, možda neiskustva, ali nikako zle namjere. O tome koliko smo zle namjere imali, govori i činjenica da niko nije ni pomislio, čitajući definicije iznova, da se time albanski narod negativno označava, inače bi to sigurno bilo odmah ispravljeno.

Drugo, na obradi Rječnika trenutno radi šestoro obrađivača koji dobijaju različite djelove korpusa, tako da je normalno da postoje male razlike u objašnjenjima, kad jedan obrađivač dobije odrednicu *albanizacija*, drugi *anglicizacija*, a treći *afrikanizacija*, pa i nakon procesa ujednačavanja. Treće, sporna riječ u toj definiciji (u pitanju je riječ *nametanje*) višeznačna je riječ, a jedno od njenih značenja u okviru konteksta koji je primjenljiv na rečenu definiciju je i sljedeće: svojim autoritetom, uticajem, značajem činiti da neko nešto prihvati kao logično, prirodno. Ovo je definicija (koja je isto nekako promakla napadačima ovog projekta) iz najobimnijeg i najdetaljnijeg višetomnog rječnika na našim prostorima, *Rečnika srpskohrvatskog književog i narodnog jezika* koji je objavila (i još uvijek objavljuje preostale tomove) SANU. Ovaj rječnik pominjem kako bih ukazao na drugu bitnu stvar: ovih dana smo mogli pročitati kako CANU radi svoj rječnik prebrzo i s neiskusnim ljudima, za razliku od rječnika koje su objavljivali Srpska akademija nauka i umetnosti, Matica srpska, Matica hrvatska itd., gdje su radili najviđeniji lingvisti i to u mnogo većem broju, uz pomoć iskusnih leksikografa i pod budnim okom redaktora koji su zaista bili najveći stručnjaci u lingvistici svojeg doba. Ovih dana, međutim, nijesmo mogli pročitati da i ti rječnici, pisani godinama (ili desetinama godina, a još se radi na njima) i s takvim autorskim timom, ipak imaju po nekoliko strana ispravki prvog ili prethodnog izdanja, a te ispravke variraju od izmjene akcenta, roda ili izvora preko izmjenne definicija ili gramatičkih informacija o odrednici, do brisanja ili davanja čitavih odrednica i primjera.

Normalna je stvar, dakle, da se u ovom poslu, kao i u svakom poslu, griješi, čak i kada se radi sporije i kada su u posao uključeni i iskusniji i stručniji ljudi. Istina je da na početku nijesmo svi imali leksikografskog iskustva (svakako nije istina da nije imao niko, kako se moglo čuti u

kritikama *Rječnika*), ali sada već imamo makar ovu jednu godinu i jedan tom za sobom, pa ako to nije dobro, popravićemo se, a ako ima grešaka – ispraviće se. Kad se dese najvećima, mogu se oprostiti i nama. Dođo-smo, dakle, i do grešaka. Odmah da naglasim: priznajem da ih je bilo. Vjerujem da će ih biti i ubuduće, ne zato što želimo tako, jednostavno će ih biti, onako kako ih uvijek ima u svakom rječniku jer je izrada rječnika veoma težak i kompleksan posao, na kojem se stalno radi. Zato se može štampati letak sa ispravkama već uz ovo izdanje, ispravke već u drugom izdanju itd.

Moram isto tako kazati i da nijesu bile greške sve ono što je kao greška navođeno ovih dana. Nešto je tu stvar lingvističke interpretacije i tu bi pet lingvista moglo imati pet mišljenja, nešto sasvim jasno nije greška niti može biti govora o tome, nešto je i pogrešno interpretirano. Nešto nije greška, ali može se uraditi i bolje, i bolje će se i uraditi u nastavku rada. Nešto, najzad, jeste greška. Kao neko ko je uključen u ovaj projekat i neko ko iskreno voli svoj jezik (koji sam javno podržavao, za informaciju onima koji nas napadaju da radimo protiv njega, godinama prije nego što sam upisao studije crnogorskog jezika i južnoslovenskih književnosti u Nikšiću, godinama prije nego što je taj jezik postao službeni i normirani jezik i prije nego što je Crna Gora bila nezavisna država, za šta imam, zlu ne trebalo, i pisane dokaze), zahvalan sam svakome ko je, dobronamjerno ili ne, ukazao na te eventualne greške, zbog čega će krajnji rezultat biti samo jedan – bolji i unaprijeđen rječnik crnogorskog jezika.

Svaki doprinos poboljšanju kvaliteta *Rječnika* i crnogorskog jezika pozdravljam i radujem mu se. Čak smo i u toku rada uzimali u obzir predloge koji su koristili *Rječniku*, pa smo, recimo, proširivali izvore rječnicima i djelima pisaca koji su, priznajem, nepravedno bili zanemareni, a trudimo se da tu praksu konstantnog poboljšavanja nastavimo. Najzad, moram pomenuti i ovo: kroz pomenute kritičke tekstove se provlači dvadesetak odrednica, od kojih, već rekoh, nijesu baš sve sporne ni djelimično (jer neke imaju više značenja), ali i kad bismo uzeli da sve jesu, to bi opet značilo da ih fali još stotinjak da bi se pokrio samo jedan procenat ukupnog sadržaja *Rječnika*. Još oko šest stotina odrednica i opet bi 95 odsto rječnika bilo dobro. Da parafraziram riječi Vuka Karadžića iz predgovora *Pismenice serbskoga jezika*: Trud će naš biti dovoljno nagrađen i naša će sva želja biti ispunjena ako ovim početkom makar najmanju korist jeziku crnogorskom prinesemo.

Naravno, mogao bih o ovome pisati i detaljnije, i duže, i stručnije, ali mi to nije bila namjera, niti su dnevni listovi mjesto za to. Želio sam samo da naglasim razloge zbog kojih sam i dalje na ovom projektu i zbog kojih i dalje stojim iza njega, ali i da pokažem javnosti da nije sve onako kako izgleda iz objava koje čitamo ovih dana. Početak svakog projekta je najteži dio posla, ali je to i najbitniji dio. Biće, iskreno se nadam, još rječnika crnogorskog jezika, ima još institucija koje su pokazale spremnost i želju da započnu sličan projekat, i ja s nestrpljenjem čekam njihove rezultate i njihov doprinos crnogorskom jeziku. Mi smo, evo, počeli.

Bojan MINIĆ
(*Vijesti*, 5. jun 2016)

STRUKA U SUDARU SA POLITIKANSTVOM

Kako odgovoriti na organizovanu i dobro osmišljenu hajku na jedno leksikografsko djelo, njegov autorski tim i izdavača? Ko je osmislio i naredio hajku? Ko je "po zadatku" izvodi, prihvata i širi? Šta joj je cilj? Koji jezik hajkači razumiju? Sigurno ne naučni diskurs i jezik argumenata.

Kad se jedno stručno i naučno, leksikografsko i lingvističko pitanje preseli u politikantstvo i politizuje do mjere kako je to učinjeno sa *Rječnikom crnogorskog narodnog i književnog jezika* CANU, onda struka i nauka u sudaru sa politikantstvom nemaju nikakve šanse, kao što nijesu imale ni prilikom kodifikacije crnogorskog jezika. Ako se iz jednog leksikografskog teksta iščitavaju "skandalozne uvrede, naučne sramote, kulturocidni i anticiviliacijski postupci, skarednosti, bestide...", veoma je teško takvim čitačima i tumačima objasniti leksikografske postupke i metodologiju. Oni za naučne argumente ne haju, konstruišu i interpretiraju onako kako im odgovara da bi izvršili zadatak – hajku. Zbog toga se ne obraćamo hajkačima, oni odlično znaju šta i za čiji račun rade, već isključivo crnogorskoj javnosti da ne nasijedaju na difamacije "filologa" sa Vladinog FCJK, već da uzmu Rječnik i odgovore nađu u njemu ili potraže objašnjenje od autorskog tima. CANU je otvorila vrata svim zainteresovanima, onima koji traže objašnjenja pojedinih određeničkih riječi iz *Rječnika*, svi koji su dolazili, riješili su dileme i otišli zadovoljni onim što su čuli.

Svakom je već jasno da u tekstovima objavljenim u *Pobjedi*, u kojima se agresivno napada i blati *Rječnik* CANU, nema ni pomena od naučne, zdrave i plodne kritike i polemike. "Filolozima" sa FCJK nije cilj ukazati na propuste u *Rječniku*, kojih ima, ali sigurno ne u onom obliku i obliku kako to oni žele da prikažu, da bi se objektivnom naučnom kritikom unaprijedilo djelo ili poboljšao tekst *Rječnika*. Prikazivači traže da se *Rječnik* povuče, uništi, spali i kazne oni koji su se drznuli da rade leksikološki opis crnogorskog jezika, zato što samo oni sa FCJK

"pošeduju znanje crnogorskog jezika" ili kako ustvrdiše, ko njih ne poznaje ne zna šta je crnogorski jezik, pa se njim i ne može baviti.

Najveći dio iznesenih primjedbi može se argumentovano odbraniti leksikografskom metodologijom. Dio primjedbi je neutemeljen, zlonamjerno iskonstruisan učitavanjem primjera kontekstualne upotrebe određničke riječi kao njene definicije, a manji dio su zaista greške (neki istorijski podaci i godine) koje će se ispraviti, kako je to uobičajeno u poslovima ove vrste. Nije novo da se u teškom i kompleksnom poslu izrade opšteg, deskriptivnog rječnika jednog jezika naprave greške, i jači timovi stručnjaka sa više leksikografskog iskustva i veće institucije u regionu pravili su i prave greške, možda i veće, ali je zaista bez presedana da se sa ovoliko diskvalifikacija i žuči dočeka neki rječnik nacionalnog jezika. Posebno je nečasno krivotvorenje činjenica i izvrtanje onoga što piše u *Rječniku*. Niko u *Rječniku* ne tvrdi da je "mjesec planeta", već se u definiciji planete Venere njen sjaj poredio sa sjajem mjeseca, niko ne tvrdi da je Draža antifašista, čak ni u primjeru uz odrednicu antifašista, da su Albanci agresori... Više puta smo isticali da je primjere iz korpusa, kojima je samo ilustrovana upotreba određničke riječi i koji su preuzimani direktno iz izvornika bez lektorskih i intervencija bilo koje vrste (tako u primjerima ima ekavskih oblika, ali zato nema niti jedne određničke riječi u ekavskom obliku), nedopustivo tumačiti kao tvrdnje i stavove autorskog tima ili CANU. Ali koga to još interesuje. Hajkači rade svoj posao.

Optužili su nas da ne tretiramo islam kao religiju, zato što uz sve odrednice iz islamske religije stavljamo kvalifikator *isl.* dok druge religijske pojmove kvalifikujemo sa *rel.* Npr. uz odrednice *bog*, *anđeo* je stavljen kvalifikator *rel.* jer su to pojmovi tipični za sve monoteističke religije, ali smo uz odrednice *Alah*, *Azrail* (anđeo smrti) i druge pojmove iz islamske religije, stavljali kvalifikator *isl.* Izdavanjem pojmova islamske religije kvalifikatorom *isl.* htjeli smo da uvažimo islamsku vjeroispovijest i sve njene pripadnike, a ne nikako da ih uvrijedimo. Isti postupak diferencijacije i kvalifikacije uobičajen je u leksikografiji, a primijenjen je u i dva savremena rječnika bosanskog jezika (S. Halilović, I. Palić, A. Šehović: *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo 2010. i Dž. Jahić, *Rječnik bosanskog jezika*, 2012.). Nikome od tamošnjih filologa ili bošnjačkih političkih partija to nije zasmetalo niti su zbog takvog postupka svoje rječnike proglasili "naučnom sramotom", kao što je to učinjeno u Crnoj Gori.

Stigmatizuju autorski tim zbog loše definicije sintagme *novi vijek*. Smatram da smo morali biti precizniji u određivanju gornje granice *novog vijeka*, međutim, ona je određena na isti način u već pomenutom *Rječniku bosanskoga jezika*, ali i u *Rečniku srpskoga jezika* Matice srpske iz 2007. U tim državama i naučnim zajednicama niko nije ni registrovao tu "skandaloznu grešku", ako i jeste sigurno nije njom slavo-dobitno mahao po dnevnim novinama. Naši lovci na greške to rade jer moraju potvrditi revnosnost i servilnost naručiocu hajke.

"Filolozi" sa FCJK u nedostatku argumentovanih zamjerki lingvističke prirode, a *Rječnik CANU* je prije svega lingvistički utemeljen, i ne predstavlja enciklopedijski tip rječnika, potražili su materijal za kritiku na odrednicama koje se tiču manjinskih naroda, vješto i manipulatorski ih "protumačili" i tako dali povod njihovim političkim predstavnicima da se pridruže hajci na *Rječnik*. Za svaku odredničku riječ i zamjerku koje su iznijeli politički predstavnici albanskog i bošnjačkog naroda autorski tim Rječnika ima objašnjenje koje je utemeljeno u uobičajenoj leksikografskoj metodologiji i praksi. Ponavljam još jednom da apsolutno niko iz autorskog tima i CANU nije ni pomislio da u negativnom svjetlu u *Rječniku* predstavi bilo koga, a ponajmanje manjinske narode.

"Filolozi" sa Vladinog Fakulteta, tumačeći primjere uz odredničku riječ kao stavove autorskog tima, tvrde da Rječnikom "sprovodimo kulturocid" i narušavamo multietnički i multikonfesionalni sklad u Crnoj Gori (kulturocid je inače, njihova omiljena riječ, svu "nauku" o crnogorskom jeziku oni zasnivaju na nepostojećem kulturocidu i lingvocidu crnogorskog jezika). Nakon ovih tvrdnji logično bi bilo zaključiti da su "filolozi" posebno osjetljivi na ove kategorije i da se o njih nikada ne bi ogriješili. Međutim, nije tako. Pogledajmo u zvaničnom *Pravopisu crnogorskoga jezika*, čiji je autor glavni "filolog", doc. dr A.Čirgić, dekan FCJK, vanredni akademik DANU, koliko ljudi treba posjeći, pobiti, opljačkati, prokleti da bi učenici savladali pravila pisanja zarezima ili kojeg drugog pravopisnog znaka ili pravila: *Pokolji se na drum sa turcima, četrnaest pošeci turakah* (str. 23); *od petnaest hiljada turakah ne puštiše živa ni jednoga* (94); *Tu se odmah pomutismo grdno, pobismo se ognjem iz pušakah* (95); *Kakav fišek na poklon veziru, samovoljni kaurski hajduče* (98); *Što ne čuva mladu glavu, ljudska vilo, što krvnika njom nasladi, bratska diko*(96); *Zato ga je mrzio i progonio i ubio pijukom pravo u čelo* (81); *Kosa mlada na groblje junačko, siplje li se bulah ka srpkinjah?* (23); *Da je bješe srbin ugrabio, ako hoćah glave obrtati* (23); *Sto putah sam gleda Crnogorce, gleda turke, a gleda latine* (23);

Paleolog poziva Murata da zakopa Grke sa Srbima (87); Tada su nas vezali, ćerali, palili, gonili da primimo što srcu ne primismo svom (81);...ja na smrtni čas moj vječnome prokletsvu i anatemi, kako njega, tako i njegov rod i porod, da mu se trag i dom iskopa i utre! (90); da mu Bog smuti srce i mozak, da ga sila Božija porazi, da njegov dom ostane pust (92); Spalili su im kuće i oćerali sav mal pred sobom (85); Ko je vitez, ko je dobri junak, povede se roblje crnogorsko(94); Narode moj, stado moje, prelaziš u marvu (83); Rat! Rat! Hoće da se rati (97).

Podvučene imenice u primjerima: *Turci, Srbi, Srpkinje, Latini*, napisane su malim slovom, onako kako propisuje *Pravopis* (tač. 27) jer "označavaju nazive vjerskih pripadnika", zaista lijep prilog crnogorskoj multikonfesionalnosti i multietničnosti. Primjeri koji potvrđuju pravilo dati su iz *Gorskog vijenca*, iako ni u jednom od brojnih izdanja, od prvog bečkog do danas, nije potvrđena ovakva praksa. Klasično krivotvorenje Njegoša.

Ni roditeljima đaka neće se svidjeti kad saznaju kakvim su morbiditynim primjerima i strahotama iz primjera izložena njihova djeca: *Ne bješe već domaće rati ni boja, ne bješe poklič: ko je vitez, ni viteza na domaći boj, ne čujaše se koleža ni tužbanje, ne viđaše se lica muškoga ni ženskoga ogrebotinah krvava i nagrđena, ni glave crnom kapom ni crnom maramom pokrivena, ni perčina muškoga ni kose ženske ostrižene, ne oblivaše se zemlja, drvo i kamen krvlju vaše braće i ne kipješe bratska krv iz ustah vašijeh, ne kukahu majke za svojijem sinovima, ni sestre za svojom braćom ošišane, ni sirote udovice za svojijem muževima ogrebene ni žalosna đečica za svojijem roditeljima suzam oblivena (81).*

Zamislite našu žalosnu đecicu koja surfuju po internetu, žive najmanje dva vijeka nakon *kojevitezanja, koleža i tužbanja, ostrižene ženske kose i nagrđenih i ogrebanih lica, zemlje oblivena bratskom krvlju, bratske krvi iz ustah*, kako na ovakvom primjeru uče da se rečenični djelovi pri nabranju odvajaju zarezom. Da ne govorimo o jezičkim osobinama samog teksta, sa arhaičnom leksikom, sa starim i nestandardnim morfološkim oblicima i sa čak pogrešnom upotrebom zareza. Znaju li "filolozi" sa Vladinog Fakulteta da je naučno i metodološki pogrešno i nedopustivo oprimjeravati pravopisna pravila savremenog jezika tekstovima iz XIX vijeka, pa makar bili i Njegoševi.

Neće se svidjeti ni ženama, naročito aktivistkinjama u borbi za prava žena da pročitaju mizogine primjere iz zvaničnog *Pravopisa* kojima se potkrepljuje pravilna upotreba pisanja crte i znaka pitanja: *Žena oskudnih čari može biti ministar spoljnih poslova, može biti vladarka, čak i*

REAGOVANJA

slavna glumica, ali sekretarica – ne! (98) *Ja te tvoje ideje – ljutnu se Avram – prosto zamišljam kao harem starih žena koje odavno ne mogu poslužiti ničemu.* (22 i 99) *Kazuj, babo, jesi li vještica.* (87 i 96). Muško-šovinistički odnos prema ženama iskazan kroz navedene primjere neprihvatljiv je, naročito je štetno i opasno što se preko jednog jezičkog normativa u svijest učenika i studenata unose ovako retrogradni i naopaki stavovi. Kako "filolozi" ne nađoše bolje primjere za pisanje crte i znaka pitanja, "kakvu sliku o Crnoj Gori šalju svijetu" preko svoga, možemo li reći, "kulturocidnog čeda"? Možemo li u XXI vijeku obrazovati i vaspitavati učenike i studente na citiranim primjerima i u šta ih zvanični *Pravopis crnogorskoga jezika* pretvara? U pismene i obrazovane ljude ili nešto drugo? Zaključite sami.

Rajka GLUŠICA
(*Vijesti*, 12. jun 2016)

MNOGI PRIGOVORI SU POTUNO NEUTEMELJENI

Po ustaljenoj praksi u svijetu, nacionalne akademije su pozvane da rade rječnike, a neke su i oformljene sa takvim ciljem. Nažalost, tom poduhvatu u CANU je, očigledno, pristupljeno kasno, prvenstveno zbog suživota u SFRJ i SRJ. Kada je došlo do objavljivanja *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika*, taj događaj izazvao je veliku pažnju, naročito dnevnog lista *Pobjeda*, pojedinih portala, kao i dijela crnogorske javnosti. Naravno, bilo bi poželjno da su reakcije izrečene bez mržnje, pizme, zlobe, zle namjere, a kao sugestije za poboljšanje sadržaja *Rječnika*.

Prvo ozbiljno leksikografsko djelo u Crnoj Gori – *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* u potpunosti je rađeno po ustaljenim leksikografskim principima i uobičajenom metodologijom, koja očigledno nije, kako su pokazali mnogi tekstovi objavljeni u *Pobjedi*, poznata „kritičarima“ *Rječnika*. Sigurno da ovakva djela nailaze na kritički prijem kod dijela javnosti prvenstveno zbog nerazumijevanja leksikografskih principa, koji podrazumijevaju da se značenje riječi definiše na osnovu njene upotrebne vrijednosti, a ne na osnovu subjektivnih stavova i osjećanja. Naime, u *Rječniku* su značenja riječi i svi primjeri koji ilustruju ta značenja zasnovani na književnim i drugim tekstovima koji nikada nijesu bili tumačeni na način kako to ovih dana neki „kritičari“ rade. Svakako da je u *Rječniku* kao ilustracija značenja riječi nekada mogao biti upotrijebljen i drugi primjer, ali to ne znači da bi se promijenilo i značenje te riječi. Očigledno je da su „kritičari“ *Rječnika* težili nihilističkom pristupu i zanemarili sve pozitivno u njemu. No, i kada bi sve kritike „filologa“ sa Cetinja bile tačne, opet bi bile zanemarljive u odnosu na ono što je dobro obrađeno u *Rječniku*.

U situaciji kada grupa „filologa“ sa Cetinja pokušava da *Pobjedu* pretvori u stručni časopis u kome može lako da konstruiše, prekraja, izmišlja, podmeće i pokazuje svoje neznanje, obavezni smo da se radi javnosti oglasimo, bez zalaženja u politikantstvo, povodom pitanja koja

se tiču struke i nauke, a koja su „jezikoslovci“ sa Cetinja plasirali u formi aksioma.

1. Koja je razlika između foneme i glasa? i 2. Na čemu je bazirano saznanje da su fonetika, fonologija i morfonologija sinonimi?

Jasno je da se ponavljanjem pitanja bez navođenja primjera greške želi u javnosti stvoriti utisak o neprofesionalnosti autorskog tima. Naravno da se u sadržaju *Rječnika* fonema i glas ne tretiraju kao istoznačni pojmovi, niti fonetika, fonologija i morfonologija imaju status sinonima.

2. Po kojoj je metodologiji razvrstana književna i narodna leksika?

U leksikografiji upotreba kvalifikatora nar. (narodno), kao i oznaka tipa razgovorno, neobično, dijalekatski, arhaično, istorijski, zastarjelo i sl., odražavaju stilske posebnosti koje su uslovljene društveno-istorijskim razvojem jezika i stalnim promjenama unutar leksičkog fonda. Promjene i osobnosti određuju se u odnosu na leksički fond aktuelnog jezičkog standarda. U praksi pisanja rječnika utvrđivanje kriterijuma upotrebe kvalifikatora različito se rješava, ne samo u različitim rječnicima nego i u okviru jednog rječnika; dakle, ne može se govoriti o sistemskim rješenjima – konkretni problemi rješavaju se „od slučaja do slučaja“. Svakako, u ovom dijelu posao obrađivačima bio je olakšan jer su na raspolaganju imali 34 rječnika crnogorskih narodnih govora.

3. Kojom savremenom metodologijom su „narodne“ lekseme date u standardnom akcenatskom liku?

Princip kojim se rukovodio autorski tim uobičajen je u praksi izrade rječnika ovoga tipa – kod riječi iz narodnih govora bilježi se izvorni akcenat ukoliko je zabilježen u dijalekatskom rječniku, ali samo ako ne odstupa od modela novoštokavske akcentuacije. Predstavljanje jedne riječi u akcenatskim likovima različitih govora opteretilo bi Rječnik, naročito ako se imaju u vidu akcenatske varijacije u deklinaciji odnosno konjugaciji pojedinih oblika. Onima koje interesuju izvorni akcenatski likovi na raspolaganju su brojni rječnici crnogorskih narodnih govora.

4. Kako jotacija utiče na akcentuaciju?

Neozbiljno je na osnovu jednog primjera (besjeda/bešeda) i to onog u kome nejotovana forma ima dva akcenatska lika, a jotovana jedan, govoriti o sistemskoj pojavi uticaja jotovanja na akcenat. U svim ostalim slučajevima jotovani i nejotovani oblici istih riječi imaju isti akcenatski lik.

5. Koja savremena literatura preporučuje sinonimnu upotrebu nastavka i sufiksa?

Ovdje se možemo pozvati na „iskusne filologe iz Srbije“, kako nam je „kritičar“ preporučio, i potvrditi da se u literaturi termini (tvorbeni) nastavak i sufiks upotrebljavaju kao sinonimi – njihova paralelna upotreba nije problematična za Ž. Stanojčića, Lj. Popovića (*Gramatika srpskog jezika*, 1992, str. 129), (naravno, nije bila ni za Mihaila Stevanovića: *Savremeni srpskohrvatski jezik*, 1986, str. 389); pomenućemo i P. Ivića, I. Klajna, M. Pešikana i B. Brborića, koji u *Srpskom jezičkom priručniku* (2007, str. 130) -ski ne identifikuju kao sufiks već kao nastavak. Terminologija autora *Rječnika* je saglasna i sa terminologijom renomiranih hrvatskih autora kao što su E. Barić, M. Lončarević, D. Malić i dr. Možda ni oni ne razlikuju nastavak i sufiks pa kažu da je „niz glasova koji dolazi na kraju tvorenice, a sam nije ni riječ ni njezina osnova“ *tvorbeni nastavak* ili *sufiks* (*Hrvatska gramatika*, 2005, str. 291)?

7. Kad ćemo saznati koji su to glagoli u crnogorskome jeziku koji nemaju infinitive?

„Jezikoslovac“ u svom prvom reagovanju povodom *Rječnika* nije krio iznenađenost: „Istina sastavljači otkrivaju i glagole ‘koji nemaju infinitiv’ te čak spominju i glagole ‘različitoga vida, a istog značenja’! Šteta što je umro poznati crnogorski lingvista Mihailo Stevanović prije no su otkriveni takvi glagoli.“ Ipak, iako nije sa nama, veliki M. Stevanović živi u svojim djelima: „Po VI vrsti se menja i nepotpuni (defektni) glagol velim, koji pored oblika prezenta (...) ima još jedino glag. prilog sadašnji (...) i imperfekat (...) On je, međutim, infinitive i sve ostale oblike osim navedenih izgubio.“ (*Savremeni srpskohrvatski jezik I*, 1986, str. 348)

8. Koji su to glagoli različitoga vida a istoga značenja?

Autori *Rječnika* neće uzurpirati medijski prostor obrazlaganjem jezičkih kategorija iz domena osnovnih lingvističkih znanja i upućivanjem na stručnu literaturu. Ipak, naučnu znatiželju „kritičara“ zadovoljićemo

odgovorom – to su glagoli „koji se ne razlikuju po značenju nego samo po glagolskom vidu“ (upor. P. Mrazović, Z. Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, 1990, str. 67).

9. Čija su istraživanja pokazala da crnogorski jezik baštini sistemsku ekavicu? i 10. Ako je Rječnik rađen na osnovu korpusa, zašto se među odrednicama nijesu našli i ekavizmi kojima obiluju primjeri za ilustraciju tih odrednica?

Dokazi o ekavici u crnogorskim govorima, istina ne kao sistemskoj pojavi, mogu se pronaći u brojnim monografijama tih govora. Nigdje u *Rječniku* i nije rečeno da se ekavica sistemski baštini u Crnoj Gori. Odrednice dosljedno imaju ijekavski lik, a u primjerima se oslikava i crnogorska književnost, u kojoj se neki autori služe ekavicom.

11. Na osnovu koje metodologije i literature su leksikografski stručnjaci CANU došli do zaključka da je jezička pripadnost pisca isto što i nacionalna pripadnost njegova?

Na osnovu čega je autor pitanja zaključio da su leksikografi izjednačili jezičku i nacionalnu pripadnost pisaca? Crnogorski pisci poput Pekića, Šćepanovića, Kovača, Bulatovića, Đurovića i drugih koji su zasmetali „kritičarima“ *Rječnika*, pripadaju crnogorskoj književnosti (to potvrđuje i sajt FCJK), a kako je crnogorska književnost neodvojiv dio crnogorske kulture, deskriptivni rječnik mora obuhvatiti i leksiku iz stvaralaštva ovih pisaca.

12. Zašto korpus ne obuhvata radove V. P. Nikčevića i zbirku riječi M. T. Latkovića?

Obogaćivanje rječničkog korpusa i dodavanje novih izvora konstantan je proces u toku izrade *Rječnika*, a odrednice kakve su *brdunati*, *brmaknuti*, *bučoglavac*, *vračevnik*, *vresta* i ostale iz Latkovićeve zbirke, svjedoče o nepažljivom čitanju *Rječnika* i neutemeljenoj kritici.

13. Zašto je amputirano kompletno jezičko nasljeđe do Petra Prvog?

Savjet za izradu Rječnika utvrdio je korpus. Smatralo se da je za izradu leksikografskog opisa crnogorskog jezika reprezentativan period od posljednja dva vijeka, pa je djelo Petra I Petrovića određeno kao graničnik.

14. Kako se zove fizičar u timu CANU koji je aminovao otkriće planete Mjesec?

Definicija Venere, kao astronomskog termina, u *Rječniku* glasi: „druga planeta po udaljenosti od Sunca, nema prirodnih satelita u svojoj orbiti; najsjajnija planeta na nebu poslije Mjeseca; u narodu poznata kao Danica, Zornjača, Večernjača“. Dakle, u *Rječniku* ne piše da je Mjesec planeta – takva implikacija je moguća zbog nepreciznosti jezičke formulacije, ali nije izvjesna i podrazumijevana.

15. Koji su razlozi usloveli da se u kontekstu riječi antifašista nađe zlikovac Draža Mihailović?

Sporni primjer preuzet je iz dnevnog lista *Pobjeda* (30. oktobar 2010), iz teksta koji potpisuje Vlatko Simunović. Pojašnjenja radi, navodimo rečenicu u cjelini: „Istoričari revizionisti i dobar dio nacionalne političke elite pokušavaju da rehabilituju četnički pokret Draže Mihailovića i dokažu kako je Draža bio pravi antifašista“. Može se konstatovati da izbor primjera nije dobar, ali se nikako ne može reći da je tendenciozno i ideološki odabran, niti da je leksikografskom definicijom Draža Mihailović proglašen za antifašistu.

16. Koja savremena sociološka i antropološka istraživanja podupiru stav da islam nije religija?

Korisnici *Rječnika* CANU ne mogu u njemu pročitati da islam nije religija kako „kritičari“ sa FCJK tendenciozno podmeću. Ovakvom interpretacijom pokazuje se leksikografska neupućenost – naime, izdvajanje pojmova islamske religije i njihovo markiranje kvalifikatorom i sl. uobičajen je postupak, a primjenjuju ga i dva savremena rječnika bosanskog jezika (S. Halilović, I. Palić, A. Šehović: *Rječnik bosanskoga jezika*, 2010. i Dž. Jahić, *Rječnik bosanskog jezika*, 2012). Tamošnjim filozofima i političkim partijama takav leksikografski postupak nije zasmetao, niti su zbog njega navedene rječnike proglasili „naučnom sramotom“.

17. Koji su istorijski izvori poslužili za otkriće da je Oktobarska revolucija bila 1918? Ko je revidirao saznanje o godini pada Zapadnog Rimskog Carstva? Stidi li se CANU od učesnika u Aprilskom ratu zbog činjenice da ne zna ni kad je počeo?

Pogrešni datumi u tumačenju istorijskih događaja jesu štamparske greške i podrazumijeva se njihova ispravka, kao i ispravka propusta pri

preuzimanju istorijskih podataka iz literature. Ti podaci preuzimani su najvećim dijelom iz *Istorijskog leksikona Crne Gore*, koji potpisuju ugledni domaći autori.

18. Po kojem je kriterijumu selektovana građa, tako da se Albanci islamske vjeroispovijesti predstave kao arnautske lukave poturice koje mnogo lažu? Na osnovu čega su muslimani predstavljeni kao bezbožnici, Agarjani, kao čeljad koja za interes mijenjaju vjeru, ali su toliko svjesna svoje nove nečisti da ni abdest ne uzimaju niti porod za sobom ostavljaju?

Ovakve i slične formulacije, nažalost, mogle su se čuti i od onih koji ne prepoznaju rečenice iz sopstvenog djela. Tako je rečenica prof. Novaka Kilibarde: „Numan-paša kazao je dosta istine caru čestitome, ali je arnautska lukava poturica i mlogo slagala! (Kilib. IV)“ kontekstualno vezana za pridjevsku leksemu arnautski. Po istom principu u *Rječniku* se našla i sljedeća rečenica istog autora: „I Latinku i Ruskinju je zarobijo, a jednu je za blago kupijo, ta je bila ljuta Arnautka! (Kilib., IV)“. I rečenicu Stefana Mitrova Ljubiše: „Postavši Turčinom dobije konja, oružje, odijelo, ali se ne hoće nipošto ženiti ni abdes uzimati... (Ljub. I)“, koja je poslužila kao ilustracija za upotrebu lekseme abdest, „kritičari“ su zlonamjerno i smjelo interpretirali i predstavili kao dio leksikografske definicije.

Iz navedenih obrazloženja evidentno je da su mnogi prigovori „kritičara“ potpuno neutemeljeni, neki su tendenciozno iskonstruisani, a mali dio je zaista opravdan. Autorski tim će, kako je već obavijestio javnost, što je i njegova dužnost, učiniti sve da argumentovani propusti i nesporazumi budu eliminisani. Uostalom, zato u leksikografiji i postoje druga i sljedeća izdanja.

Autorski tim *Rječnika crnogorskog narodnog i kjiževnog jezika*
(*Vijesti*, 11. jun 2016)

CONTENTS

A Foreword	5
-------------------------	---

DISCUSSIONS AND ARTICLES

Jelena BAŠANOVIĆ-ČEČOVIĆ Previous Work on the <i>Dictionary of Montenegrin National and Literary Language</i>	9
---	---

Rajka GLUŠICA Solving Some Lexicographic Problems Identified in the <i>Dictionary of Montenegrin National and Literary Language</i>	21
---	----

Jelena BAŠANOVIĆ-ČEČOVIĆ Types of Expressive Lexicon in the First Volume of the <i>Dictionary of Montenegrin National and Literary Language</i>	41
---	----

Rajka GLUŠICA The Campaign against the <i>Dictionary of Montenegrin National and Literary Language</i>	57
--	----

Bojan MINIĆ On Arguments in Criticism of the <i>Dictionary of Montenegrin National and Literary Language</i>	73
--	----

Radomir V. IVANOVIĆ "<i>Language Locksmith</i>" (A Contribution to the Comparative Study of the Forms of Transmission)	89
--	----

Branka KOVAČEVIĆ Some Phraseologies of the Conversational Style of the Northern Part of Montenegro (Structural, Semantic and Stylistic Analysis) ..	111
---	-----

Jelena MRKAIĆ The Cultural Turn in the Study of Phraseology: Some Elements of Culture in Njegoš's Phrasicon	131
---	-----

CHRONICLE

Nataša JOVOVIĆ
**One of the Most Important Dates in the Spiritual
History of Montenegro** 151

Jelena BAŠANOVIĆ-ČEČOVIĆ
The First Complete Description of the Montenegrin Lexicon 157

FEEDBACK

Jevrem BRKOVIĆ
Against the Chase 165

Tatjana ĐURIŠIĆ-BEČANOVIĆ
Sound and Fury 167

Bojan MINIĆ
Not all Mistakes are the Real Ones 171

Rajka GLUŠICA
When Profession is in Collision with Politics 175

Author Team of the Dictionary Published by Montenegrin
Academy of Sciences and Arts
We think that many objectives are absolutely unfounded 181

RIJEČ

ČASOPIS ZA NAUKU O JEZIKU I KNJIŽEVNOSTI

Izdavač

FILOLOŠKI FAKULTET UNIVERZITETA CRNE GORE
INSTITUT ZA JEZIK I KNJIŽEVNOST

Za izdavača

Dragan BOGOJEVIĆ

Lektura i korektura

Nataša JOVOVIĆ

Prevod na engleski

Milena MRDAK-MIĆOVIĆ

Tehnička obrada

Dalibor VUKOTIĆ

Korice

Slobodan VUKIĆEVIĆ

Časopis izlazi jednom godišnje u elektronskoj formi na sajtu
www.rijec.ucg.ac.me

Rukopisi se mogu slati na adresu: Uredništvu Riječi, Institut za jezik i
književnost, Filološki fakultet Nikšić, Danila Bojovića bb. ili na e-mail
rajkag@t-com.me ili natasaj@ucg.ac.me
